

T.C.

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

2022-YL-095

**DİL, DÜŞÜNCE VE ANLAM ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
18. YÜZYIL EMİRİST FİLOZOFLARI AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

HAZIRLAYAN

Dilek SACIHAN

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Aysun GÜR

AYDIN-2022

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçekdeney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2022

ÖZET

DİL, DÜŞÜNCE VE ANLAM ARASINDAKİ İLİŞKİNİN 18. YÜZYIL EMPİRİST FİLOZOFLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dilek SACIHAN

Yüksek Lisans Tezi, Felsefe Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aysun GÜR

2022, IX+91 sayfa

Felsefe tarihi içerisinde dil, düşünce ve dünya ilişkisi ve doğurduğu problemler, önemini hiç kaybetmeden, her çağda farklı şekillerde ele alınıp incelenmiştir. Bununla birlikte dil, düşünce ve dünya ilişkisine anlamın da dahil edilmesiyle, dil felsefesinin başladığı söylenebilir. İşte on sekizinci yüzyıldaki empirist filozoflar, bu sürecin başlangıç noktasında bulunurlar. Dil felsefesi içinde onların yaklaşımına, ideci yaklaşım adı verilmektedir. Burada özellikle dış dünyadaki şeyler, onların zihindeki karşılığı olarak ideler ve idelerin temsilcisi olan sözcükler arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bu bağlamda Locke, Berkeley ve Hume'un görüşleri büyük önem taşımaktadır. Elbette bu başlangıçta, Platon'un, Aristoteles'in, tümeller tartışmasının ve Descartes'in düalist yaklaşımın büyük payı vardır. Dil felsefesindeki çalışmalar, on sekizinci yüzyıldaki ideci yaklaşımın ardından göndergeci, davranışçı ve pragmatik yaklaşımlarla günümüze kadar sürmüştür. Bu dönemde anlam, sözcükten ziyade cümle, kullanım, davranış ve eylem gibi bağlamlarda ele alınmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: David Hume, Dil Felsefesi, George Berkeley, İdeci Yaklaşım, John Locke,

ABSTRACT

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE, THOUGHT AND MEANING IN TERMS OF 18TH CENTURY EMPIRICIST PHILOSOPHERS.

Dilek SACIHAN

Master Thesis, Department of Philosophy

Supervisor: Doç. Dr. Aysun GÜR

2022, IX+91 pages

In the history of philosophy, the relationship between language, thought and the world and the problems it creates have been handled and studied in different ways in every age without losing their importance. However, it can be said that the philosophy of language begins with the inclusion of meaning in the relationship between language, thought and the world. The empiricist philosophers of the eighteenth century are at the starting point of this process. Their approach within the philosophy of language is called the theory of ideas. Here, the relationship between the things in the external world, the ideas as their counterparts in the mind, and the words that represent the ideas has been examined. In this context, the views of Locke, Berkeley and Hume are of great importance. Of course, in this beginning, the views of Plato and Aristotle, the discussion of universals and Descartes' dualist approach played a large part. Studies in the philosophy of language have continued until today with reference theory, behaviorist and pragmatic approaches, following the ideological approach in the eighteenth century. In this period, meaning was discussed in contexts such as sentence, use, behavior and action rather than words.

KEY WORDS: David Hume, George Berkeley, John Locke, Language philosophy, Theory of Ideas,

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı dil, düşünce ve anlam ilişkisinin başlangıç noktasından başlayarak, 18. yüzyıldaki ideci yaklaşıma odaklanarak, günümüze kadar gelen dil çalışmalarına değinmektir. Amacımız hep içerisinde olduğumuz bu konuların felsefe tarihi içerisindeki yerini ve anlamını bulmaktır. Konumuz bağlamında bu problem belli düşünürler çerçevesinde ele alınmıştır. Ele aldığımız düşünürler çerçevesinde bu problemin nasıl başladığı, 18. yüzyıl ideci yaklaşımda nerede olduğu ve sonrasında hangi konuma geldiğini görmek amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında desteğini hep hissettiğim, değerli bilgilerini tüm içtenliği ve sevecenliği ile benimle paylaşan ve bu süre zarfında mesai saati gözetmeksizin ihtiyacım olduğunda her zaman ulaşabildiğim çok değerli danışmanım sayın Doç. Dr. Aysun GÜR hocama, lisans dönemimde gerçek anlamda felsefeyi bana öğreten, değerli bilgileriyle ufkumu açan sayın Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN hocama, çalışmamın oluşumunda değerli bilgilerinden faydalandığım sayın Doç. Dr. Cengiz İskender Özkan hocama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezin oluşumunda kendisine vakit ayıramadığım zamanlarda bile anlayış gösterebilen çok değerli kızıma, her konuda hep yanımda olan değerli eşime, bu süre zarfında bana hep destek olan canım aileme, bilgileriyle bana katkı sağlayan arkadaşım Seçil UTMA'ya ve de tezin oluşumunda bana destek olan herkese teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	3
1. DİL, DÜŞÜNCE VE ANLAM İLİŞKİSİNİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	3
1.1. Antikçağda Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	3
1.1.1. Presokratiklerde Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	3
1.1.2. Sofistler ve Platon'da Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	7
1.1.3. Aristoteles'te Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	11
1.1.4. Plotinus'ta Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	14
1.2. Ortaçağ'da Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	16
1.2.1. Gerçekçilik (<i>Realism</i>)	18
1.2.2. Kavramcılık (<i>Conceptualism</i>).....	19
1.2.3. Adcılık (<i>Nominalism</i>)	21
1.3. Yeniçağda Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	24
1.3.1. Descartes'de Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	24
2. BÖLÜM.....	28
2. 18. YÜZYIL FELSEFESİNDE DİL, DÜŞÜNCE VE ANLAM İLİŞKİSİ	28
2.1. John Locke Felsefesinde Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	28
2.1.1. İde ve Sözcük Arasındaki İlişkide Anlam	29
2.1.2. İde ve Sözcük Arasındaki İlişkide İletişim.....	34

2.1.3. Dilin Kötü Kullanımı ve Düzeltme Yolları	38
2.2. George Berkeley Felsefesinde Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	44
2.2.1. Berkeley'in Felsefesinde "Var Olma" Sorunu	45
2.2.2. Genel Soyut İdeaların Varlığı Probleminde Sözcük ve Anlam İlişkisi	47
2.2.3. Dilin İşlevi ve Yanlış Kullanımı Düzeltme Yolları.....	49
2.3. David Hume Felsefesinde Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi	51
2.3.1. İzlenim-İdea İlişkisi.....	53
2.3.2. İdealar ve Sözcükler Arasındaki İlişki.....	55
2.3.3. Töz, Kişisel Özdeşlik ve Nedensellik Kavramı.....	58
3. BÖLÜM.....	62
3. 18.YÜZYIL SONRASINDA DİL, DÜŞÜNCE VE ANLAM İLİŞKİSİ.....	62
3.1. Anlam Sorununa Göndergeci Yaklaşım.....	62
3.2. Anlam Sorununa Davranışçı Yaklaşım	71
3.3. Anlam Sorununa Pragmatik Yaklaşım	74
4. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	83
5. KAYNAKLAR.....	85
ÖZGEÇMİŞ.....	91

GİRİŞ

Dil, düşünce ve anlam arasındaki ilişkiler, felsefe tarihi boyunca çeşitli filozoflar tarafından araştırılmıştır. Bu bağlamda *dil üzerine düşünmenin*, Pre-Sokratikler'de başladığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte *dil felsefesinin* başlangıç tarihi on sekizinci yüzyıldır. İşte o zamandan beri giderek artan bir ilgiyle çalışılan bu alan, yirminci yüzyılda en parlak zamanlarından birini yaşamıştır. Dil felsefesi alanında yer alan bu çalışma, dil felsefesinde dört temel yaklaşımın olduğu kabulünden yola çıkarak, dil felsefesinin başladığı on sekizinci yüzyıl filozoflarını kapsamaktadır. Dil felsefesinin başlangıcını anlamlandırmak için, öncelikle problemin arka planına bakılmış ve on sekizinci yüzyıl öncesinde dil-düşünce-anlam ilişkisinin bulunduğu filozoflara gidilmiştir. Dil felsefesinin başlangıcından günümüze kadar geçirdiği değişim içinse, on sekizinci yüzyıl sonrasında dil-düşünce-anlam ilişkisinin tartışıldığı filozoflara bakılmıştır. Ancak bunlar değini düzeyindedir, çünkü bir tezde bütün süreci konu edebilmek mümkün değildir.

Antikçağ, dil üzerine düşünmenin başlangıcına denk düştüğü için, tezde gidilecek ilk yer konumundadır. Burada özellikle Platon ve Aristoteles'in görüşleri önem taşımaktadır; onların düşünceleri, değişerek ve dönüşerek, Ortaçağ'daki tümeller tartışmasının temelini oluşturmuştur. Yüzlerce yıl süren bu tartışma, Ockhamlı William'la birlikte yeni bir yola girmiştir. Yeniçağ'da Descartes'ın düşünen özneyi merkezi konuma yerleştirmesiyle birlikte dil, düşünme ve dış dünya arasındaki ilişki başka bir boyut kazanır. İşte Descartes eleştirisiyle şekillenen empirist düşünme, dil felsefesinin başlamasına öncülük eder. Dolayısıyla tezin ana konusunu, ideci yaklaşım başlığı altında inceleyeceğimiz John Locke, George Berkeley ve David Hume'un düşünceleri oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki, saydığımız üç filozofun tüm görüşlerini incelemek tezin sınırlarını aşacağından, burada sadece dil ve anlam konusundaki görüşleri ele alınmıştır.

Dil felsefesindeki çalışmalar, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda göndergeci, davranışçı ve pragmatik yaklaşımlarla sürmüştür. Bu haliyle dil üzerine düşüncelerin neredeyse iki bin beş yüz yıla yayıldığı, dil felsefesinin ise yaklaşık üç yüz yıldır var olduğu görülür. Dil felsefesinin başlangıcındaki dil-düşünce-anlam ilişkisine odaklanan bu tezin amacı, hem onun başlamasını sağlayan arka plana hem de günümüze kadar geçirdiği dönüşüme bakarak tarihsel bir süreklilik sağlamak ve böylece dil felsefesindeki çalışmalarını daha anlaşılır kılmaya katkı sunmaktır. Başka türlü söylersek problemin, felsefe tarihi

içindeki sürekliliğini görünür kılmaktır.

Locke'un bilgiyle başladığı yolda karşılaştığı problemler onu dil üzerine düşünmeye götürmüştür. O, bilgi sorunlarının dilden kaynaklandığını düşünmüştür. Bu bağlamda idenin dış dünyayı, sözcüğün (dilin) ise ideyi temsil ettiğini söylemesiyle, *dil/düşünce ile dış dünya* arasındaki ilişkinin yerini *dil/düşünce-ide-dış dünya* ilişkisi almıştır. Şimdi anlam ide ile sözcük arasındaki ilişkide bulunmaktadır. Berkeley ise, Locke'un aksine, sözcük ve idea arasında içsel, zorunlu bir anlam ilişkisi olmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda onun ilgisi, algılama etkinliği ile algı içeriği arasında kurulur. Onun için var olanlar, zihnimizde algıladıklarımızdır. Şimdi artık genel/soyut idelerin varlığından söz edilemez olur. Hume içinse anlam, sözcüğün idealara karşılık gelmesi ve izlenimlere sahip olmak demektir, yani onun anlam görüşünde idealar, izlenimleri izlemektedir. Şimdi genel/soyut idelerin varlığı alışkanlığa bağlanır. İşte onların, dil/düşünce-dış dünya ilişkisine *ide/idea* ve *anlamı* da dâhil etmesi, kendilerinden sonraki diğer anlayışları doğrudan etkilemiştir. Örneğin onların ardından anlam sözcük düzeyinde değil, önerme düzeyinde ele alınır olmuştur. İşte bu tez dil, düşünce ve anlam arasındaki ilişkinin nasıl bir değişimden geçerek günümüze geldiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

1. BÖLÜM

1. DİL, DÜŞÜNCE VE ANLAM İLİŞKİSİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Birinci bölümde konumuz bağlamında, felsefe tarihinde dil ve anlam probleminin tarihsel arka planı ele alınacaktır. Bu bölümde üç alt başlık olacaktır. Antikçağ, Ortaçağ ve Yeniçağda bu problemin nasıl ele alınmış olduğu, birbirleriyle bağlantılı olarak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu dönem, felsefe tarihinin başlangıcı olmasıyla önemli bir dönemdir. Antikçağ döneminde bu problem, Pre-Sokratikler, Platon, Aristoteles ve Plotinus'un düşünceleri üzerinden değerlendirilecektir. Ortaçağ'da ise dil, düşünce ve anlam ilişkisi, tümeller problemiyle realizm, kavramcılık ve adcılık olmak üzere üç başlık altında ele alınacaktır. Ortaçağ döneminden sonra meydana gelen köklü değişimlerin, bu probleme nasıl yansımış olduğunu bu dönemdeki rasyonalist filozoflardan Descartes üzerinden incelenecektir.

1.1. Antikçağda Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

Antikçağ, felsefe tarihinin başladığı dönemdir ve yaklaşık olarak bin yıl süren felsefi etkinlikleri kapsar. Bu dönem, içinde yaşadığımız dünyanın özünün sorgulanmasını içermektedir. Doğanın sorgulanması, insanın zihinsel çalışmaları ile ortaya çıkmaktadır. Konumuz bağlamında Antikçağda bu sorununun nasıl başladığı ve gelişme gösterdiği dört başlıkta ele alınacaktır. Sorun, Pre-Sokratikler de başlamış ve Platon, Aristoteles ve Plotinus ile önemini arttırarak devam etmiştir. Bu düşünürler konumuzla ilgili olarak tercih edilmiş olup, sadece tezin konusuna yaklaşımları ele alınacaktır. Antikçağ felsefesi, felsefe tarihinin başlangıcı olması sebebiyle önemli bir dönemdir, felsefenin temel taşıdır. Bu dönemi ele almadan yapılan çalışmalar, temeli sağlam olmayan bir binaya benzer. Dolayısıyla bizim konumuzun da temelini sağlam olması için tarihsel arka planın görülmesi büyük önem taşımaktadır.

1.1.1. Pre-Sokratiklerde Dil ve Anlam Problemi

Antikçağ döneminde ilk olarak ortaya çıkan sorun, Pre-Sokratik dönemde ortaya çıkan dışsal doğa ile ilgili sorundur. Bu dönemde, sorgulayıcı ve eleştirel düşünce tarzıyla doğayı anlama çabaları görülmektedir. Pre-Sokratik filozoflar, "Doğa nedir?" sorusunun töz ya da arke olarak cevaplanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu düşünce onların ilkel bir ontolojinin kurucuları olarak yorumlanmalarına neden olsa da onların tümünün ontolojik

görüşler ortaya koyduğunu söyleyemeyiz. Doğanın ne olduğu sorusu, eğer içinde gerçekten var olanı barındırıyorsa yani varlığın ne olduğunu içeriyorsa ontoloji alanına girmektedir diyebiliriz (Esenyel, 2017: 21). Pre-Sokratiklerde konumuzla ilgili olarak Herakleitos ve Parmenides'in düşüncelerine yer verilecektir.

Nesnelerdeki oluşun *logos*¹ olduğunu ifade eden Herakleitos (MÖ 521-486) için her şeyi yönlendiren şey ancak akıl ile anlaşılabilir. Onun için herhangi bir düşünce etkinliği olmadan, mutlak gerçeklik üzerinde yorum yapılması söz konusu değildir (Thilly, 2002: 53). Bu sebeple *logos*, hem düşünmenin, hem sözün, hem de varlığın yasasıdır. Onun felsefesinde dille, düşünce iç içe geçmiş durumdadır (Akarsu, 1984: 36). Doğadaki düzenin kurucusu olan *logos*'un insan diline de yansıdığını ifade edebiliriz.

Herakleitos, söylemek, anlatmak, konuşmak fiilinden türetilen *logos* terimini *Fragmanlar*'da üç anlamda kullanır, bunlardan ilki söz söyleme, anlatma ve söylem; ikincisi yasa, kural, ölçü, ilke ve miktar; üçüncüsü saygınlık ve ün anlamındadır. Herakleitos dilin, nesnelere gerçek yapısını ortaya koyabilecek imkana sahip olduğunu ifade etmektedir; fakat bu imkan belli bir çaba sonunda dili, nesnelere veya *logos* 'a uygun bir şekilde düzenlemekle gerçekleşir, çünkü dil doğrudan nesnelere gerçek yapısını ortaya koyamaz (Herakleitos, 2005: 30).

Fragmanlarda yer alan “*Logos*, her şeye ortak olmasına karşın, çoğunluk sanki kendi düşünceleri gibi yaşar” cümlesiyle her şeyin kural ve yasası olarak düşünülen *logos*, burada her şeye ortak, her şeyde bulunan bir şey olarak değerlendirilir. Hakikatin bilgisi bu nesnel ve her şeye ortak olan *logos* 'a dayanmakla elde edilir; fakat insanlar nesnelere uygun düşünmek ve davranmak yerine kendi fikirleriyle olayları yorumlamaktadırlar (Herakleitos, 2005: 30). Çakmak'ın ifadesiyle Herakleitos, *Fragmanlar* da konuşmak (*legein*), anlayış (*noos*) ve ortak olan (*synos*) arasında bağlantı kurmaktadır. Onun için bir sözün hakikati dile getirebilmesi ancak ortak olanla ilişki kuran anlayış ve akılla mümkün olmaktadır. İnsanlar bunu yapmadıklarında yani akla uygun konuşmadıklarında ne dinlemeyi ne de konuşmayı bilmektedirler. Akla uygun konuşmak isteyenler, bütün yaşantıların temelini oluşturan ve her şeyin ölçüsünü ve sınırını belirleyen ortak olana göre hareket etmelidir, bu ortak olan Tanrıdır

¹ Antik Yunanca 'logos' sözcüğü, “söz, akıl, sebep, tanım ve oran” anlamlarını taşımaktadır. *Logos* kavramı felsefi bir çerçeve içinde ele alan düşünür Herakleitos olmuştur (Peters, 2004: 208)

(Herakleitos, 2005: 33).

Evrendeki her şeyin değişim içerisinde olduğunu ifade eden Herakleitos için, evrende kalıcılık yani durağanlık yoktur, mutlak bir değişim söz konusudur. Evrende kalıcılık arayan filozofların ise boşuna uğraştıklarını belirtmiştir. Herakleitos, evrende mutlak bir değişim olduğunu aynı nehre iki kez giremeyecek olmamızla anlatır, çünkü ikinci kez girdiğimizde sular akmakta ve değişmektedir. Bu durum aynı suya tekrar girememiş olduğumuzu göstermektedir. Ona göre evrende değişmeden sabit kalan hiçbir şey yoktur. Evrendeki her şeyde bir çatışma yani savaş hali bulunmaktadır. Her şey başka bir şeyin yıkımıyla var olmaktadır (Cevizci, 2005: 826). Herakleitos, varlık yerine oluşu kullanmaktadır. Herakleitos'u, her şeyin değişim ya da akış içerisinde olduğu düşüncesine götüren şey, evrendeki her şeyin birbirinin karşısına dönüşme sürecinde olduğudur (Esenyel, 2017: 10). Bu dönüşme süreci *logosa* uygun bir şekilde gerçekleşmektedir ve aslında tüm karşıtlar birlik oluşturmaktadır

Felsefe tarihinde ilk kez dünyayı dil aracılığıyla kavramayı ifade eden Herakleitos "Gerçeği söz haline gelmeden, başka deyişle dile dökmeden insanlar anlamadılar" sözüyle dil ve düşünce arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (Herakleitos, 2005: 29). Herakleitos bu sözüyle, gerçekliği anlamının yolunun dilden geçtiğini ve düşüncemizde var olanlarında ancak dil ile başkalarına aktarılabilceğini belirterek, dilin insanın hayatındaki önemine vurgu yapmaktadır.

Herakleitos, nesnelere, adları arasında zorunlu bir bağlantının olduğunu ifade etmektedir. Evrendeki her şey gibi sözcükleri oluşturan harfler de doğadaki akışın düzenine bağlıdır (Altınörs, 2003: 82). Bu görüşü bizleri her şeyin akış içerisinde olduğu düşüncesine götürür. Dil de bu akış içerisinde var olmaktadır. Herakleitos'ta dilin, kaynağını nesnelere alan doğal bir fenomen olduğu görülmektedir. Nesnelere onların adları arasında bir paralellik ve uyum söz konusudur. Bu da gerçeklik ve dil arasındaki ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Herakleitos, sözlü şiir geleneğinin hüküm sürdüğü bir dönemde görüşlerini düzyazıyla aktarmıştır. Süssüz ve karışık sözcüklerden şairtıcı ve çarpıcı cümleler ortaya çıkartmıştır. Anlatmak istediğini gereksiz yere uzatmak yerine, birkaç sözcükle anlatmak istemiştir. Onun için dil, nesnelere ortasında gerçekleşmektedir. Bu çaba dili, nesnelere veya *logos*'a uygun bir şekilde düzenlemekle gerçekleşmektedir aksi takdirde dil, doğrudan doğruya nesnelere gerçek yapısını ortaya koyamayacaktır (Herakleitos, 2005: 23-30). Dilin gerçekliği

yansıttığını gördük. Bu da bizleri dil, düşünce ve gerçeklik bütünlüğüne götürmektedir.

Değişme ve gerçekliği asıl gerçek sayan Herakleitos ile karşıtlık içerisinde olan Parmenides, değişimin ve hareketin görünüşten ibaret olduğunu, gerçek olmadığını ifade etmektedir. Parmenides gerçekliği ebedi, sürekli ve değişmez olan 'Bir' kavramı ile açıklamıştır. Herakleitos ve Parmenides'in varlık konusundaki düşüncelerinde iki karşıt grubu temsil etmesi felsefe tarihindeki ilk çatışma olduğu bilinmektedir (Sümer, 2011: 141-142). Varlık ve düşünme ilişkisinde Parmenides var olmayan hiçbir şeyin düşünülemeyeceğini göstermektedir, çünkü bir şeyi düşünüyorsak onun mutlaka var olan bir şey olduğunu da bilmekteyiz.

Parmenides için bütün yargılar bir var olmanın yani değişmeden duran bir gerçeğin dışı vuruluşunu yansıtmaktadırlar. Dolayısıyla düşünmekle var olma düşüncesi aynı şey olmaktadır, çünkü var olansız düşünme bulunmamaktadır (Kranz, 1994: 84). Ona göre varlık, kendi kendisiyle aynıdır. Bu özdeşlik ilkesine dayanarak varlık vardır, var olmayan yani yokluk var değildir. Varlık birdir ve de varlığın parçaları yoktur (Cevizci, 2005: 1322-1323). Diyebiliriz ki Parmenides, Herakleitos'un aksine varlığın değişimini reddetmiş, çünkü değişim hakkında konuşmak var olmayan üzerine konuşmaktır. Böylece varlığın bir olduğu sonucuna ulaşarak, Herakleitos'un düşüncesi olan oluşu reddetmiştir. Ona göre yalnızca düşünülebilir olan bir şeyin varlığından söz edilebilir. Yokluk ya da var olmayan düşünülebilir bir şey değildir.

Parmenides'in felsefesinde hakikate ulaşmak ancak akılla mümkün olmaktadır. Aklı kullanarak ilerlediğimizde hareketin veya durağanlığın gerisinde bir varlık olduğu sonucuna ulaşılabilecektir. Bu varlık Bir'dir. Duyulara dayalı bir gerçekliğin hakikate ulaşmakta imkânsızlığına dikkat çekmektedir. "Var olan tektir, devinmez, değişmez, varlığa gelmemiştir, yok olmaz, sınırsız ya da sonsuz değildir, bilakis küre biçimindedir, mükemmeldir. Çokluk, devinim, değişim, varlığa gelme, yok olma, solup gitme bunların hepsi fanilerin kendi aldanişlarına koydukları adlardır, yalnızca" (Parmenides, 2017: 17). Onun felsefesinde dil ve düşünce ilişkisi bu şekilde karşımıza çıkmaktadır, çünkü var olanlar ancak düşünceyle/akılla bilinebilmektedir.

Dolayısıyla Parmenides'in akla uygun düşünmenin, hakikate ulaştırdığını belirtmesi onun düşünmeyle varlığı bir tuttuğunu göstermektedir. Düşünülemeyenin de var olmayana işaret etmesi onun dile getirilemediğini göstermektedir (Parmenides, 2017: 23). Böylece

Parmenides'in felsefesinde düşünölemeyen şeyin var olmadığını, düşünölen bir şeyin ise var olduğunu aynı zamanda var olan şeyin dille ifade edilebilmesinin mümkün olduğunu görmekteyiz.

1.1.2. Sofistler ve Platon'da Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

Sofistler, M.Ö. 5. ve 4. yüzyılda, siyasi ve toplumsal koşulların değışmesinin ve doğa felsefesinin ardından, insan üzerine düşünmenin başlamasını sağlayan, gezgin öğretmenler olarak adlandırılmaktadır. Sofistler, birçok sanatı öğretme iddiasında olmuşlardır, tek bir alanla sınırlı kalmamışlardır. Sofistler, mutlak bir rölativizmin savunucusu olmuşlardır. Onlar için şeyler, kişiye göredir yani insan var olmanın ölçütü olarak görölmektedir (Cevizci, 2005: 1508-1509).

Her şeyin temeli olarak dili gören Sofistler, varlığın varlığını da dile bağlamaktadırlar. Onlara göre nesnelere ancak dil sayesinde varlık kazanmaktadır. Bu nedenle dille ifade edilemeyen hiçbir nesne ya da varlık, onlar için bir şey ifade etmemektedir (Göl ve Soysal, 2009: 71). Sofistlerin dile verdikleri önem görölmektedir.

Sofistlerin göreceli gerçeklik ve doğruluk anlayışlarında anlam bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Sofistlerin felsefesine göre doğruluk, kişiye özgü ve görecelidir. Bu sebeple de doğruluk arayışı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar (Platon, 2016: 205). Sofistlerin nesnelere var olmasını dile bağlamalarıyla Herakleitos'un düşüncesinin tam aksi bir yol izledikleri görölmektedir, çünkü Herakleitos'da dil, kaynağını nesnelere almaktaydı. Sofistlerde ise varlığın var olma sebebi dil olarak görölmektedir. Nesnelere var olması dil sayesinde mümkündür yani dil nesnelere varlık garantisidir.

Düşünce tarihinde önemli isimlerden biri olan Platon (M.Ö.427-347), felsefe ve bilim tarihinde birçok tartışmanın temellerini atan Yunan filozofudur. Düşünceleri halen tartışılmakta ve birçok düşünceye katkıda bulunmaktadır. Dil ve düşünce arasındaki ilişki daha önce de ele alınmış olsa da felsefi anlamda dildeki anlam problemini inceleyen ilk filozof Platon olmuştur. Bu sebeple dil ve anlam probleminin incelenmesinde Platon'un görüşleri önem taşımaktadır.

Ruhun kendisiyle yaptığı sessiz konuşmanın düşünce olduğunu ifade eden Platon, ruhtan ağız yoluyla çıkan ve yayılan sesi ise, söz olarak ifade etmektedir (Platon, 1988: 101).

Ona göre konuşma ve düşünme eylemleri aynı anlama gelmekte olup, bu durum kişinin kendi kendine konuşması sayılmaktadır. Birey dille düşünerek düşüncelerini ifade ederken, her düşünce bir anlatım biçimi bulmaya çalışır.

Dilin, düşüncenin aktarımında önemli bir unsur olduğunu ifade edebiliriz. Platon'dan önceki düşünürler, dil ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi anlam bağlamında değil, kelimenin temsil ettiği gerçeklik çerçevesinde ele almışlardır. Platon, kavramın göstergesi olan adın, gerçek anlamda nesneyi yansıtmayı yansıtmadığını *Kratylos* diyalogunda tartışmaktadır (Poyraz, 2004: 228). Platon'un üzerinde en çok tartışılan diyaloglarından biri olan *Kratylos*, Antik Yunan düşüncesinde dil ve anlam konusunu derinlemesine ele alan ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Platon bu eserinde, dil ve varlığın açıklanması üzerinde durarak, dilin ve kelimelerin kökeni konusuna değinmiştir. Dil ve anlam probleminin araştırılması noktasında *Kratylos* diyalogu önemli bir eser olarak görülmektedir.

Ele aldığımız *Kratylos* diyalogunda iki farklı yaklaşımdan söz edilecektir. Bunlar: uzlaşımçı ve doğalcı dil yaklaşımlarıdır. Platon, bu yaklaşımların bazı yönlerini mantıklı bulmuş, fakat bazı yönlerin eleştirerek bu iki görüşten farklı bir yol izlemiştir. Eserde dil ve anlam problemi, Hermogenes ile *Kratylos*'un düşünceleri yoluyla iki farklı tez olarak, karşılıklı konuşma içerisinde ele alınmaktadır. *Kratylos* diyalogunda 'bir ad ile o adın nesnesi arasındaki ilişki nedir?' sorusuna yanıt arayan Platon, adların doğruluğu sorununu konu edinmektedir. Platon hem bir ad ile o adın adlandırdığı o şey arasındaki doğruluk ilişkisinin bir uzlaşım konusu olduğunu ileri süren uzlaşımçı dil yaklaşımını, hem de bir ad ile o adın adlandırdığı şey arasında doğal bir doğruluk ilişkisi bulunduğunu ileri süren doğalcı dil yaklaşımını eleştirmektedir. Ayrıca bu iki yaklaşımdaki dil anlayışlarının, gerçekliği araştırmada aracı olan diyalektik yöntemi olanaksızlaştırdığını göstermek istemektedir (Aslan, 2005). Platon'un bu eserinde dil, gerçekliği araştırmada bir araç olarak ele alınmaktadır.

Uzlaşımçı yaklaşımı benimseyen Hermogenes için, sözcükler ile nesnelere arasında yapay bir ilişki bulunmaktadır. Ona göre "bir ad ile o adın adlandırdığı şey arasındaki ilişki bir uzlaşım, anlaşma işidir" (Platon, 2016: 51). Sözcükler anlamlarını uzlaşımından almaktadır. Doğa hiçbir zaman bir nesneye özgü bir ad vermediğinden, sözcüklerin doğruluğu uzlaşımından başka bir şey değildir (Platon, 2016: 193). Sözcükler, anlamlarını nesnelere uygun karşılıkları olmalarından almaları sebebiyle sözcükleri bilen kişi, nesnelere hakkında da fikir

sahibi olabilmektedir. Bu yaklaşımda sözcükler çok anlamlı olduğundan bir sözcüğün birden fazla anlamı olabilmekte, bu anlamlardan hangisinin geçerli olacağını ise uzlaşım belirlemektedir (Koç, 2012: 179-180).

Platon, nesnelere özyapılarına uygun bir adı kabul etmekte aynı zamanda adların kullanımının uzlaşım sonucu olduğunu ifade etmektedir. Adların doğal durumları söz konusuysen ve de bu adları kullanırken de uzlaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Poyraz, 2004: 235). Adların kullanımında uzlaşmanın söz konusu olduğunu vurgulayan uzlaşımçı yaklaşıma göre, adlar insanlar tarafından verilmiştir. Ona göre anlam, belirli sesler aracılığıyla temsil edilmektedir. Platon felsefesinde nesnelere doğası adlar yoluyla değil, nesnelere kendilerine doğrudan müracaat edilerek bilinebilmektedir (Çakmak, 1991: 63).

Platon *Kratylos* diyalogunda, bir şeyin adının, o adın verilmesinin gerekli olduğu için verildiğinden, uzlaşmayla olsa da bu adın değiştirilemeyeceğinden bahsetmektedir. Bu adları değiştirmek istemek, adların uzlaşmayla verilmiş olduğu düşüncesinden ileri gelmektedir. Ayrıca kişi bu adları değiştirdiğinde toplum içinde yalnız kalacak ve kimseyle anlaşamayacak durumda olacaktır (Platon, 2016: 187). Bu sebeple iletişim kurabilmemiz şeylere ortak anlam verebilmemizden geçmektedir. Bu gerçekleşmediğinde, keyfi olarak adları değiştirmek, insanlar arasındaki ortak anlamı da ortadan kaldıracaktır. Bu durumda ortaya çıkan durum, iletişimsizliğe yol açacaktır. Dilin, insanların birbirleriyle anlaşmalarını sağlayan araç konumunda olduğu görülmektedir. İnsanların nesnelere ad verirken uzlaşım içerisinde olmaları gerekmektedir, çünkü uzlaşma olmazsa dil de gerçekleşmeyecektir. Anlam, varlığını uzlaşımında bulmaktadır.

Uzlaşımçı yaklaşımın aksini ifade eden doğalcı yaklaşımda ise sözcüklerin anlamı, uzlaşımından değil doğadan ileri gelmektedir. Sözcük, doğanın yansıması olarak karşımıza çıkarken, sözcüklerin bilinmesi nesnelere de tanınmasını sağlamaktadır (Platon, 2016: 193). Bu yaklaşıma göre sözcüklerin anlamı doğadan gelmekte ve her nesnenin tek bir adı bulunmaktadır. Anlam, varlığını doğadan almaktadır.

Kratylos'a göre "Bir adı yazarken bir harf çıkarır, bir harf eklersek ya da bir yanlışlık yaparsak o ad yalnızca yanlış yazılmış olmaz, o ad yazılmış bile sayılmaz, başka bir şeye dönüşür" (Platon, 2016: 183). Bir sözcüğün anlamlı olması için o sözcüğün doğru kullanılması gereklidir. Aksi durumda sözcük anlamsız olacaktır dolayısıyla da anlamlı bir yanlışla yer olmayacaktır.

Platon her iki yaklaşımın doğru yönlerini epistemolojik ve ontolojik temellere taşıyarak onların doğruluk anlayışından farklı bir anlayış geliştirmiştir. Platon, şeylerin bilinebilir olduğunu ve bu bilme sürecinin yanı sıra da yer vermesi gerektiğini ifade etmektedir. *Kratylos* diyalogu, öğrenme ve öğretmeye olanak tanıyan bilgiyi aramaktadır (Aslan, 2005). Anlamlılığı doğru olmada arayan doğalcılık anlayışından ve uzlaşmada arayan uzlaşımçı yaklaşımdan farklı olarak Platon'un daha geniş çerçevede anlamlılığı ele aldığı görülmektedir.

Platon'un adlandırmanın, doğruluğundan ve yanlışlığından söz etmesi, *Kratylos*'tan ayrıldığı temel nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Platon'a göre eğer anlamlı yanlışlar yer verilmezse diyalektik de olanaksızlaşacaktır. Doğalcı yaklaşımda yanlış şeyler söylemek boş ve anlamsız sesler çıkarmaktır. Platon'a göre bilgi vermek, bir şeyler öğretmek, şeyleri doğalarına göre birbirinden ayırt etmek diyalektik yöntemle gerçekleşecektir. Platon, anlamlı yanlışın olanaklı olduğunu Smikrion'un oğlunun, Hermegones olarak çağrılmasının yanlış olduğu ama anlamsız olmadığı örneğiyle açıklar. Verdiği diğer bir örnek ise resim ile ad arasında yaptığı benzerliktir. Erkek resminin erkeğe, kadın resminin kadına bağlanması doğrudur fakat tersi durumda erkeğin kadına, kadının erkeğe bağlanması durumunda yanlış olarak adlandırılacaktır. İlk durumun doğru, ikinci durumun yanlış olmasına karşın her iki benzetme de anlamlı olarak adlandırılacaktır (Platon, 2016: 175-178). Bir ifade doğru ya da yanlış olarak adlandırılabilirse anlamlıdır, eğer adlandırılmıyorsa o zaman anlamsızlık ortaya çıkar.

Platon, diyalog boyunca verdiği örneklerle ve kurduğu benzetmelerle dilin bir araç olduğunu göstermeye çalışmıştır. Platon'a göre *Kratylos*'un bu aşırı doğalcı yaklaşımı, yanlış yapmayı, öğrenmeyi ve diyalektiği engellediği için dili kımıldayamaz hale getirerek, dilin hareket halini ortadan kaldırmaktadır (Aslan, 2005). Bir sözcüğün yanlış olması onun anlamsız olduğunu göstermemektedir, çünkü anlamsız olsaydı o ifadeyi yanlışlayamazdık. Platon, sözcüklerin yanlış kullanılmasının anlamsızlığa değil, yanlış anlaşılmalara neden olabileceğini vurgulamaktadır. Ona göre bir dilde yanlış anlam olasılığı her zaman bulunmaktadır. Sözcükler, doğru tümcelere denk gelmeseler de kullanılmaya devam etmektedirler. Böylece o hem sözcüklerin doğruluğunu uzlaşım, anlaşma olarak gören uzlaşımçı doğruluk anlayışından, hem de sözcüklerin doğruluğunu tümcelerin içeriklerine ve sözcüklerle benzeşik duruma indirgeyen doğalcı doğruluk anlayışından ayrı bir doğruluk anlayışı geliştirmiştir. Ona göre her iki doğruluk anlayışı da öğrenme olanağını ortadan

kaldırmaktadır. Doğalcılık, adların ve tümcelerin anlamlı olmaları için doğru olmasının şart olduğunu varsayarak, uzlaşıcılık ise doğruluğun uzlaşma ve anlaşma işi olduğunu söyleyerek yanlış göz ardı ederek bunu gerçekleştirmiştir (Aslan, 2005).

Platon'a göre her söz bir şey hakkında olmak zorundadır, çünkü söz söylemenin amacı herhangi bir şey hakkında olmasıdır (Platon, 1988: 100-101). Platon, diğer bir eseri olan *Sofist* diyalogunda ise doğru söz ve yanlış söz arasındaki ayrıma değinmektedir. Bu diyalogda doğru söz ve yanlış sözün var olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre var olanı yansıtan söz doğru, yansıtmayan söz ise yanlıştır. Doğru söz, doğru düşünmeye karşılık gelmekte olup, yanlış söz de yanlış düşünmeye karşılık gelmektedir. Platon'a göre var olanı doğru ifade eden söz doğrudur, var olanı doğru ifade etmeyen söz ise yanlış olarak açıklanmaktadır (Gündoğan, 2018). Sözcüğün kullanılma nedenleri vardır, boşu boşuna sözcük ortaya çıkmaz. Sözcükler, düşünceleri yansıtmakta ya da bir gerçekliği ifade edebilmektedir.

Sonuç olarak anlam ve düşünce ilişkisini *Kratylos* diyalogunda inceleyen Platon, eleştirel bir tarzda inceleme yapmıştır. Platon, düşüncenin aktarımında dile ihtiyaç olduğunu, dilin aktarımında da düşüncenin olması gerektiğine vurgu yapmıştır yani onun felsefesinde dil ve düşünce ayrılmaz bir bütündür. Platon'un felsefesinde anlam, insanların anlaşabilmeleri için gerekli olan bir araç konumunda bulunmaktadır. Anlamın dil-gerçeklik, dil-düşünme ilişkilerini yansıttığı görülmektedir yani anlamın bu ilişkiler sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

1.1.3. Aristoteles'te Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

Çalışmaları günümüze kadar ışık tutmuş önemli bir filozof olan Aristoteles (M.Ö.384-322), metafizik, mantık, fizik ve diğer alanlarında katkıda bulunarak, bu alanların gelişmesini sağlamıştır. Ancak burada onun görüşlerine sadece konumuz bağlamında yüzeysel olarak değinilecektir.

Dil ve düşüncenin birbiriyle uyum içerisinde olması gerektiğini belirten Aristoteles'e göre, sözcükler, nesnelere karşılık gelmektedir. İnsanın *logosu* olan bir canlı olduğunu ifade eden Aristoteles'e göre *logos*, söz ve düşünce anlamlarına geldiği için dil ve düşünce de ayrılmaz şekilde insanda birlikte bulunmaktadır. Ona göre, dil ve düşünce nesneye göre düzenlenmiştir. Dili, düşüncenin elbisesi olarak gören Aristoteles'e göre, dilin formundan, düşüncenin formunu çıkartabilmek mümkün olmaktadır. Düşünce nesnelere akılda

yansıtılması olduğundan, dil ve düşünce aynı zamanda nesnelere de formlardır. Böylece dil, düşünce ve nesnenin formları örtüşmektedir (Koç, 2012: 181). Dil, düşüncede yansıtılarak varlığı dile getirmektedir. Bu anlayış, varlığa ve dile bakarak düşünceyi ortaya çıkarmakta, dil, düşünce ve gerçeklik ilişkisi oluşmaktadır, böylece düşüncenin doğruluğu soruşturması, dil soruşturması olarak da karşılığını bulmaktadır.

Aristoteles için özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı ilkeleri, aklın ilkeleridir. Rasyonalist filozoflar aklın ilkelerinin *apriori* olarak zihnimizde var olan ilkeler olduğunu, empirist filozoflar ise tam aksine akıl ilkelerinin *aposteriori* olarak sonradan deneyle kazanıldığını ifade etmişlerdir. Aristoteles'e göre varlığın ve zihnin yapısı uygunluk göstermektedir. Gerçekliğin işleyişi ile zihnin işleyişi aynıdır, bu nedenle mantıksal olan aynı zamanda gerçek olandır. Aristoteles için akıl ilkeleri ispatlanmaya ihtiyaç duyulmayan ilkelerdir. Bu ilkeler hem varlığa hem de zihne ait ilkelerdir, gerçeklikten soyutlama yoluyla oluşturulmamışlardır. Eğer oluşturulmuş olsalardı varlık ve zihin özdeşliği olamazdı ya da varlığın ilkeleri aynı zamanda zihnin ilkeleri olamazdı. Bu sebeple bu ilkeler zihinde ve varlıkta aynı şekilde içkin ilkelerdir. Onun için bu ilkeleri formların zorunlu bağlantılarından çıkartırız (Durhan, 2016: 195-196).

Dilin tek işlevinin doğru ve yanlış bildirimlerde bulunmak olmadığını savunan Aristoteles, *Yorum Üzerine* adlı eserinde düşüncesini ispatlamaya çalışmaktadır. Aristoteles, bu eserinde önermeleri yargının nitelikleri açısından ele alarak, üç önemli konuya vurgu yapmıştır. Birincisi, insan zihninin etkilenimlerinin dışı vurumu olan söz sayesinde, filozof, insanlık için aynı olan genel bir anlam belirlemektedir. İkincisi, anlam kuramı açısından çok önemli olan önermenin, isim ve fiilden oluşmasıdır. Üçüncüsü ise önermelerin oluş şartıyla ilgili olmasıdır. Buna göre, ancak bir hüküm/yargı bildiren, yani bir şey iddia eden, haber veren cümleler önerme olabilmektedir. İstek ve emir cümleleri doğruluk ve yanlışlık değeri taşımayıp, duygu işlevi gören düz sesler ise, önerme değeri taşımamaktadır (Cabiri, 2001: 491). Aristoteles'in dil ve anlam problemini ele alırken dilbilgisi kurallarına önem verdiği görülmektedir. Önermelerin yapısına göre değerlendirmede bulunmak gerekmektedir. Öncelikle anlamlı bir önermeden söz etmek için, o önermede isim ve yüklem varlığı gerekli görülmektedir.

Aristoteles'e göre dilde karşılaşılan sorunlar, dört nedenden kaynaklanabilmektedir. Bunlardan ilki bileşik sözcüklerin yanlış kullanımınıdır. Kelimelerin bileşik oluşu söylevin

şiiresel görünmesini sağlamaktır. İkinci neden, nadir kelimeler kullanmaktır. Üçüncü neden uzun ve gereğinden fazla sıfat kullanımudur. Düzyazıda bazen sıfat kullanmamız gerekebilmektedir, çünkü sıfatlar metnin tekdüzeliğini engelleyerek metne farklılık katmaktadır. Fakat sıfat kullanımlarında orta yol tutturulmalıdır, çünkü aşırı sıfat kullanımları hazırlık yapmadan konuşmaktan daha kötü durumda olmaktadır. Dolayısıyla ardı ardına gelen sıfatlar metnin açıklığını yitirmesine neden olabilmekte ve onu anlaşılmaz hale getirmektedir. Dildeki tatsızlığın dördüncü nedeni ise metaforlardır. Bazı metaforlar gülünç olabilmekte iken, bazılarıysa görkemli olabilmektedir. Zorlama kullanıldıklarında anlamları belirsiz olabilmektedir (Aristoteles, 2019: 175-177). Dilin doğru kullanılması için bu yanlışların yapılmaması gerekmektedir, çünkü bu yanlışlar yapıldığı takdirde yanlış anlamalar, belirsizlikler, karmaşıklıklar gibi durumlar söz konusu olmaktadır.

Aristoteles'in felsefesine göre, genel olarak bir metinden kolay okunabilir olması ve kolay dile getirilebilir olması beklenmektedir, fakat Herakleitos'un yazılarında bunu yapamamaktayız. Herakleitos'un cümlelerini ayırmak kolay olmamaktadır, çünkü bir kelimenin önceki mi, yoksa sonraki cümleye mi ait olduğu belli olmamaktadır. Örneğin "Doğru olan sözü daima insanlar anlamaz" cümlesindeki daima kelimesinin 'doğru olan söz'e mi yoksa 'insanlar anlamaz'a mı bağlanması gerektiği açık değildir. İki terime uymayan üçüncü bir terimle bağlantılı kullanmak da dil hatalarına neden olmaktadır. Ses ve renkten söz ederken görme fiilini kullandığında her ikisine birden uygun değilken, algılama fiili kullanıldığında her ikisine birden uygun olmaktadır. Metne ayrıntılar eklendiğinde önceden ne anlatılmak istendiği açıkça ortaya koyulmazsa, yine belirsizlikler ortaya çıkmaktadır. Örneğin 'onunla konuştuktan sonra, bunlar ve şunlar şöyle oldu, gitmek istedim' yerine 'onunla konuştuktan sonra gitmek istedim, sonra bunlar ve şunlar şöyle oldu' şeklinde ifade edilmelidir (Aristoteles, 2019: 181-182). Doğru anlaşılacak için noktalama işaretlerinin kullanımının çok önemli olduğu görülmektedir, çünkü doğru kullanımları, anlamı değiştirebilmekte ve de yanlış anlaşılmalara önüne geçebilmektedir.

Aristoteles'e göre konuşma tarzı sesin ne zaman yükseltilecek, ne zaman alçaltılabileceği ya da ikisi arasında kullanılacak ses tonu ile ilişkili olup, çeşitli duygularımızı ifade etmek için sesimizi nasıl kullanacağımız konusu ön plana çıkmaktadır. Aristoteles için konuşma tarzının şiirde olduğu kadar, retorikte de önemli olduğu açıktır. Retorik hakkında yürütülen bir inceleme, insanların nasıl ikna edileceğiyle inceleneceğine göre, konuşma tarzı da sadece önemli olduğu için değil, doğrusu öyle olduğu için incelenmelidir (Aristoteles, 2019: 168).

Bir şeyin nasıl söylendiği, onun nasıl anlaşılacağı konusunda da belirleyici olabilmektedir. Söyleme tarzı, anlatılmak istenenin karşı tarafa doğru olarak ulaşması noktasında önemlidir, çünkü söyleme tarzı duyguların temsilcisidir. Duygular, anlamın belirleyiciliğinde önemli bir konumdadır.

Aristoteles'in dil felsefesine yaptığı katkı, sözcükleri ve bu sözcükleri kullananların zihin hallerinin belirtileri ya da işaretleri olduğunu dillendirmiş olmasıdır. İsimlerle yüklemeleri birbirinden ayıran Aristoteles, tek bir sözcüğün, önermenin doğru ya da yanlışlığını ortaya koymada yeterli olmayacağını savunmaktadır (Cevizci, 2005: 491). Aristoteles için doğru, ne ise o olan, yanlış ise ne değilse o olandır yani doğruluk, ifadelerle olgular arasındaki ilişkidir. Dilin yalın öğeleri doğru ya da yanlış değeri alamaz. Ancak bir yüklemde bulunan ifade doğruluk değeri taşımaktadır (Aristoteles, 1996: 10-15). Doğruluk ve yanlışlık ancak önermelerde aranmalıdır.

Dolayısıyla dilbilgisi kurallarıyla iletişim daha iyi bir duruma ulaşırken, söz konusu kurallar yanlış anlaşılmalara önüne geçebilmektedir. Dilbilgisi kuralları, anlamın karşı tarafa ulaşmasında önemli bir konumdadır. Aristoteles, dilbilgisi kuralları çerçevesinde dil ve anlam problemini ele almıştır. Önermelerin yapısına göre doğru ve yanlış ayrımında bulunabileceğimizi ifade etmiştir. Aristoteles, Platon'un görüşleri doğrultusunda kendi görüşlerini şekillendirmiştir. Aristoteles, Platon'un dil ve düşüncenin bir ve aynı olduğu görüşünden hareketle düşüncenin aktarımı için dile ihtiyacı olduğu görüşünü benimsemiştir. Fakat Aristoteles'in felsefesinde dil, düşünce ve gerçeklik bütünlüğü göze çarpmaktadır. Aristoteles, Platon'un doğru ve yanlış sözün olabilirliğini desteklemiş, fakat bu konuyu dilbilgisi kuralları çerçevesinde ele alınmıştır.

1.1.4. Plotinus'ta Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

Plotinus'un (M.S. 205-270) felsefesi, Platonculuğun gelişimindeki açık bir yenilik olarak görülmüştür ve onun düşünceleri Yeni Platonculuk hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Antik Yunan felsefe mirasını bir araya getirip felsefi bir yorum geliştiren Plotinus'un, kendinden önceki metinlere yönelik sıradan bir okumada bulunmadığı ve sıra dışı nitelikte yorumlamalarda bulunduğu görülmüştür. Plotinus'un kendisinden önce yazılmış olan felsefi metinleri yorumlamasının yanında çoğu zaman da kendi düşünceleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kendi özgün düşünme sistemini derslerine yansıtan bir filozof olarak da karşımıza çıkmaktadır (Salıya, 2016: 145-147). Antik Yunan geleneğinden

ayrılmakla beraber, bağı kaldığı yönleri de bulunmaktadır. Plotinus, Platon'un düşünceleri ışığında kendi düşüncelerini şekillendiren Ortaçağın başlangıcından önce yer alan önemli bir filozofudur, çünkü Antik Yunan düşüncesiyle, Hristiyanlığın temel ilkelerini bir araya getirmeye çalışmıştır.

Plotinus varlığın ilk ilkesini, varlığın ve düşüncenin ötesine yerleştirerek, klasik Yunan düşüncesinden ayrılmıştır; fakat varlığın ilk ilkesi ile ilgilenmesi ve Bir'i felsefesine konu etmesi bakımından Antik Yunan felsefe geleneğine bağlı kalmıştır. Onu diğer filozoflardan ayıran başka bir husus Bir'e ilişkin sorduğu 'niçin' sorusudur. Kendinden önceki filozofların sormadıkları soruyu sormuştur: "Bir niçin vardır?" Bu soru Platon ve Aristoteles metafiziğinde oldukça saçma görülmekte olup, Bir, sebebi hakkında soru sormanın imkansız olduğu koşulsuz bir ilk prensip olarak kabul edilmekteydi, çünkü niçin sorusu, sonsuza dek başka bir niçin sorusunu da beraberinde getirmiş olacaktır (Saliya, 2016: 149). Plotinus'un Bir düşüncesi bizleri, bazı açılardan Parmenides'in Bir düşüncesine götürmektedir, çünkü Parmenides, gerçekliği bir, ebedi, değişmez ve sürekli bir şekilde açıklamaktaydı.

Plotinus'a göre evren Bir'den taşmaktadır, buna göre varlığın var olmasının mutlak koşulu Bir'dir, yani Tanrıdır. Varlığın var olmasını Bir'e bağlamış olan Plotinus için, Bir varlık değildir. Bir sözle anlatılmaz, çünkü gerçekliğin ve zihnin ötesinde olan şeyin adı yoktur. Bir'in varlığın ötesinde olması, var olmadığı anlamına gelmemektedir. Bir'in tecrübe ettiğimiz bütün varlıkları aşması anlamına gelmektedir (Saliya, 2016: 150-151). Tanrı bu dünyadaki her şeyi aştığı için Tanrı hakkında hiçbir şey söylenememektedir. İnsanın zihnindeki düşüncelerle sınırlandırılmayan Tanrı, insanın diliyle ifade edilememekte ve duyularımız da ona ulaşmamaktadır (Cevizci, 2005: 1341). Bu düşünce Ortaçağ'da akıl ve iman arasındaki ilişki bağlamında tartışılacaktır.

Platon'un görüşlerini kendi düşüncesi içerisinde geliştiren Plotinus'ta amaç, düşüncenin de ötesine geçebilmektir. Bu yüzden onun felsefesinde Tanrı, düşüncenin ve varlığın ötesinde olduğundan Tanrı'ya ulaşmanın yolu mistik deneyimden geçer. Bu sebeple felsefe bir mistisizmdir. Buna göre filozof ancak bedensel bağlarından kurtulduğunda düşüncenin ve teorinin ötesine geçebilir (Plotinus 2006: 4-5). Antik Yunan'dan koparak, Plotinus'la birlikte bilinmeyen üzerine düşünme başlayarak, tek Tanrı anlayışı ortaya çıkmıştır. Plotinus'dan sonra Ortaçağ felsefesinde her şeyin Tanrıya bağlandığı ve Tanrıyla açıklandığı dönem karşımıza çıkacaktır.

Platon'un iyi ideası görüşünden yola çıkan Plotinus, iyi ideasını tanrılaştırarak, Platon gibi maddi dünyanın sürekli değişim içerisinde olmasından, gerçek olamayacağını ifade etmektedir. Ona göre sadece değişmeyen şey gerçek olabilmektedir ve bu değişmeyen tek şey ancak Tanrı olabilmektedir. Tanrı her şeyin ötesinde olduğu için duyumsanamamakta ve düşünülemezdir. Tanrıyı Bir olarak ifade eden Plotinus'a göre Tanrı bölünememekte, değişmemekte ve ezeli ebedi olup varlığın ötesinde bulunmaktadır (Kılıç, 2009: 43-44). Plotinus'un Bir'i dilin, düşüncenin ve tüm gerçekliğin üzerinde konumlandırması, dil, düşünce ve anlam problemini farklı bir bakış açısıyla ele aldığını göstermektedir.

Plotinus, Bir'i sözle anlatılamayacak bir yapıya götürmüştür: "Bir gerçekte sözle anlatılmaz, hakkında ne söylerseniz söyleyin herhangi bir şey olduğunu söyleyeceksiniz. Oysa her şeyin ötesinde olan şeyin, ulu Zekâ'nın ötesinde olan şeyin, her şeyde bulunan gerçekliğin ötesinde olan şeyin adı yoktur; çünkü olsaydı bu ad ondan başka bir şey olacaktı; o bütün şeyler arasında herhangi bir şey değildir ve onun hiç adı yoktur; çünkü bir süjeden bahseder gibi onun hakkında hiçbir şey söylenilmez" (Plotinus, 1996: 71).

Plotinus, Platon ve Aristoteles ile Ortaçağ arasında geçiş filozofu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağda dil ve anlam problemi tümeller tartışması bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Tümeller tartışmasında Platon ve Aristoteles esin kaynağı olmuşlardır ve tümeller tartışmasının sonraki genişlemelerine kaynaklık etmektedirler. Plotinus da kendisinden sonraki bu felsefi tartışmalarını önemli ölçüde etkilemiş olan bir düşünürdür.

1.2. Ortaçağ'da Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

Ortaçağ felsefesi, temelinde Platon, Aristoteles ve Plotinus'un felsefelerinden oluşmaktadır. Bu dönem, belli noktalarda Antik Yunan felsefesinin kavram ve kategorilerine yönelmiş olsa bile Antik Yunan felsefesinden ayrıldığı noktalarla da karşımıza çıkmıştır. Dünyevi bir felsefe olarak görülen Antik Yunan felsefesinden farklı olarak, Ortaçağ felsefesinde öte dünyasal ilginin olduğu görülmüştür. Antik Yunan felsefesinin amacı insanın bu dünyadaki mutluluğa erişmesi, Ortaçağ felsefesinin amacı ise tam tersine bu dünyadaki mutluluğa değil, ahiret hayatındaki mutluluğa erişmek olmuştur. Çalışmamızda Ortaçağ felsefesi dil, düşünce ve anlam ilişkisi temelinde tümeller tartışması² olarak üç başlık altında

² Tümeller tartışması, Ortaçağ felsefesinde önemli bir etki yaratan ve tümellerin ontolojik statüsüyle ilgili olup, epistemolojik, aksiyolojik ve hatta kurumsal düzeyde son derece önemli olan, ünlü tartışma (Cevizci, 2005: 1650).

filozoflarıyla birlikte açıklanacaktır.

Dolayısıyla Ortaçağ felsefesinin temelinde Tanrı bulunmaktadır. Vahye dayanan ve belirli bir gelenek çerçevesinde oluşan Ortaçağ felsefesinde otoriteye duyulan saygı esastır. Felsefenin kapsamı ve sınırları, otorite tarafından belirlenmekte olup, hiçbir şekilde değiştirilememektedir. Otoriteye duyulan inancı temel aldığı için eleştirciliğe ve şüphecilığe kapalı olan felsefedir. Diyebiliriz ki Ortaçağ felsefesinin temeli, Platon ve Aristoteles'ten gelmektedir. Antik Yunan felsefesi kendisini dinamik bir yapıda görmekteyken, Ortaçağ felsefesi kendisini olmuş, bitmiş ve yetkin bir yapıda görmüştür. Ortaçağ felsefesi, otoriteye duyulan inancı temel alan felsefe olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ düşünürleri imanı sistematik bir şekilde ifade etmek amacıyla, kutsal metini yorumlamaya ve dilsel analize yönelmişlerdir. İmanı sistemleştirme ve temellendirme çabalarında akıl ve mantığın tündengimsel tekniklerini kullanmışlardır (Cevizci, 2005: 1275-1277). Antik Yunan felsefesinin temelini oluşturan eleştiri ve şüphecilik anlayışının tersine Ortaçağ felsefesi dogmatik yapısıyla ortaya çıkmıştır.

Ortaçağ filozofları, dil konusunda köklü felsefi analizler yaparken soruna din temelli yaklaşmışlardır. Onlara göre dil sorunu Tanrı ve kutsal metinlerin yorumu bağlamında ele alınıp tartışılmalıdır. Bu kapsamda dil, düşünce ve gerçeklik ilişkileriyle ilgili olarak üç soruna değinilmektedir: Birinci olarak dış dünyayı ve kutsal metinlerin içeriklerini bilmek; ikinci olarak Tanrı'nın ne olduğunu dil ve düşünce içerisinde kavramak; üçüncü olarak ise tümellerin ontolojik ve epistemolojik konumudur. Ortaçağ'da köklü sorunlara yol açan bu sorunlar bağlamında yürütülen tartışmalar, modern felsefeye doğru önemli adımlar sağlamıştır (Aydın, 2015). Bizi burada ilgilendiren ise üçüncü sorundur. Ortaçağ felsefesiyle birlikte dil ve anlam problemi, Antik Yunan'ın aksine farklı bir boyuta gelmiştir. Çünkü bu dönemde her şey dinsel çerçevede ele alındığı için dil ve anlam problemi de dinin içerisinde kalmıştır.

Ortaçağ felsefesinde, en önemli tartışmalardan birisi tümeller tartışmasıdır. Bu tartışmanın başlatıcısı olarak Plotinus'un öğrencisi Porphyrios'un yazmış olduğu *Isagoge* adlı eseri gösterilir. Porphyrios, bu eseri Aristoteles'in kategorilerinin açıklanması amacıyla bir giriş olarak kaleme almıştır. Ancak eserinin önsözünde ortaya atmış olduğu düşünceler, Ortaçağda sürüp giden tümeller tartışmasının tetikleyicisi olmuştur. Bu dönemde tümeller tartışması sonucunda, üç yanıt öbeği ortaya çıkmıştır. Bu yanıt öbeği *realism* (gerçekçilik),

conceptualism (kavramcılık) ve *nominalism* (adçılık) olarak ortaya çıkmıştır. Bu üç yanıt bağlamında Ortaçağ dönemindeki dil, düşünce ve anlam ilişkisi incelenecektir.

1.2.1. Gerçekçilik (*Realism*)

Birinci grupta Augustinus ve Anselmus yer almaktadır. Onlara göre tümeller, nesnelere bağımsız olarak var olmaktadır ve onların dışında veya üstünde bulunmaktadırlar. Aziz Augustinus (354-430), tümeller tartışmasında Platoncu bir yaklaşım sergiler. Bilgelige duyulabilir dünyadan ulaşamayacağımızı ifade eden Augustinus için, bilgelğin kaynağı Tanrıdır. Dolayısıyla Augustinus'un tümellerin dünyadan ayrı bir yerde var olduğunu belirtmesi, onun Platon çizgisinde olduğunu göstermektedir. Ona göre tümeller, cisimsel değildir, fiziksel gerçeklikleri yoktur; çünkü eğer cisimsel olsalardı onların bütünlükleri ve değişmezlikleri bozulurdu (Çoban, 2011: 66).

Augustinus, insanın sözü ile Tanrı'nın sözü arasındaki farka değinmiştir. Ona göre Tanrının sözü, *logos*'tur. Yaratılışın, Tanrının sözünün bir sonucu olduğunu ifade eden Augustinus, Tanrının düşündüğü ve yarattığının aynı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Tanrının sözü, sonsuzdur. İnsan ise yaratamamaktadır, çünkü insanın düşündüğü, insanın kendi yaratılışını içermemektedir (Çüçen, 2000: 45). Bu durum insanın her şeyi düşünecek yapıda olmadığını göstermektedir, çünkü insanın sözü ve Tanrının sözü arasında farklılık görülmektedir. İnsanın sözünün sınırlı olması dil, düşünce ve anlam ilişkisinin de sınırlı olduğunu göstermektedir.

Aziz Anselmus (1033-1109) için, ilk bilgilerimiz duyularla gelmektedir. Akıl bu duyulardan gelen bilgiyi yorumlamaktadır. Algılananlar iç duyular sonucu yargılanmaktadır, bu yargılama sonucu yanlış ya da doğru anlama oluşmaktadır. Anlamanın sonucu olarak oluşan doğruluk veya yanlışlık akılla oluşmaktadır. Hakikatin ve doğruluğun nesneleredeki nedeni Tanrı'dır. Tanrıyı bilmek de inançla başlamaktadır. Ona göre inanç olmadan anlamak ve bilmek gerçekleşmemektedir. Anlama, nesnenin nasıl olduğunu tam olarak vermesi durumunda doğru olmaktadır. İnançtan sonra gelen akıl, bunları temellendirmektedir. Anselmus, mutlak varlığın yani Tanrı'nın yarattığı tüm varlıklarda hakikate ulaşabileceğini ifade etmiştir (Çüçen, 2000: 168-169). Onun için, insan akıllı, hakikati olduğu gibi yansıtmakta, dil ise bu hakikati açıklayan araç konumunda yer almaktadır (Çotuksöken, 2015: 48). Anselmus'a göre insanın elinde akıl ve iman olmak üzere iki bilgi kaynağı bulunmaktadır. İman, başlangıcı oluşturmaktadır. Akıl sayesinde anlam

oluşturmamız, imanın sonrasında yer almaktadır. Hakikat arayışında yapılması gerekenler öncelikle imanı kavramak sonra da inandığımız şeyi anlamaya çalışmaktır (Gilson, 2007: 240-241).

Anselmus'un Tanrı kanıtlaması, bir tür kavram realizmi içermektedir. Düşüncede var olmak, gerçekte de var olmak demektir. Anselmus da Platoncu ve Augustinusçu bir anlayışla hareket ederek düşünülen her şeyin bir gerçekliği olduğunu ifade etmektedir yani düşüncede var olması gerçekte de var olduğunu göstermektedir. Tanrıda düşünülebilmesi onun var olduğunu göstermektedir, çünkü var olmasaydı düşünülemezdi. Tümel tartışmasına göre kavramlar, zihinden bağımsız bir şekilde vardır (Çüçen, 2000: 169-170).

Anselmus, düşüncede var olan gerçekte de var olur düşüncesini Tanrı'ya taşır. Hakikati ve doğruyu anlayabilmemizin temelinde Tanrıya inancın var olması gelmektedir. Dil, anlam ve gerçekliği anlamının yolu inanmaktan geçmektedir. Anselmus, dil, anlam ve gerçekliği inanç çerçevesinde birleştirmektedir.

1.2.2. Kavramcılık (*Conceptualism*)

Kavramcılar, tümelerin nesnelere dışında değil, içinde bulunduğunu ifade etmektedirler. Kavramcılar içerisinde nesnelere ilişkileri bakımından, tümelerin aşkın (*transcendent*) olmayıp içkin (*immanent*) olduklarını öne süren Aristoteles'in yolundan giden Abaelardus ve Aquinas yer almaktadır.

Petrus Abaelardus (1079-1142), tümel problemi cümle içinde kavramların kullanımlarına bakarak açıklamaya çalışmaktadır. "Sokrates bir insandır" veya "Adem bir insandır" cümlelerinden yola çıkarsak üçüncü grupta açıklayacağımız nominalistlerin insan kavramı üzerinde durmalarını eleştirmiştir. Abaelardus'un nominalizmi ve realizmi kabul etmediği görülmektedir. Kendi idelerimiz ve anlamamız sayesinde şeyler hakkında konuşabilmekte ve anlamlı sesler çıkartabilmekteyiz. Bir taş parçasının heykeltıraş sayesinde heykele dönüştüğü gibi, tümelerin de zihin tarafından yaratıldığını söyleyebiliriz (Çüçen, 2000: 173-174). Tümel kavramların soyutlama olduğunu ve soyutlama oldukları sürece gerçek olduklarını ifade eden Abaelardus, genel sözcüklerin anlamdan yoksun olmadığını ifade ederek nominalistler ve realizmden ayrılarak kavramcılığa geçmiştir.

Abelardus'a göre, kavramlarımız kelimelere anlam vermektedir fakat anlamın kendisi basit bir kavram değildir. Bu sebeple kelimenin ne anlama geldiği ile o kelimenin niçin olduğu arasında fark vardır. Delikanlı kelimesini düşündüğümüzde onun genç bir erkek anlamına geldiğini bilmekteyiz. "Bir delikanlı caddeden karşıya koşuyor" dediğimizde delikanlı öznedir ve insanın yerine geçmektedir. "Yaşlı adam delikanlıdır" dediğimizde delikanlı yüklemidir, başka bir şeyin yerine geçmemektedir. Abelardus için delikanlı kelimesi, bir şey için veya bir şey yerine olduğu zaman anlam kazanmaktadır (Çüçen, 2000: 174). Dolayısıyla anlam cümlede kullanımıyla ortaya çıkmaktadır.

Thomas Aquinas (1225-1274) ise kavramanın, zihinsel hakikatlerin basit bir anlaması olduğunu ifade etmektedir. Ona göre düşünme veya akıl yürütme, bir bilgiden diğer bir bilgiye ulaşmada, zihinsel hakikati bulmak için yapılan zihinsel bir faaliyeti ifade etmektedir. İnsan bu yolla doğruya giden çıkarsama yapmaktadır. Akıl ve anlama yetisinin birbirinden ayrı değil, birbirleriyle aynı olduğunu ifade eden Aquinas, her ikisinin de insan zihninin birer gücü olduğunu ifade etmektedir. Anlama yetisi, düşünmeye başvurmaktadır, çünkü mükemmel ve zihinsel hakikatleri bu sayede anlayabiliriz. Ona göre duyu nesnesi ve zihin nesnesi olmak üzere iki nesneyi bilme ve kavrama gücüne sahip olan anlama yetisi, zihin nesnelerini kavradığı gibi, maddenin doğasını ve bilgisini de kavrayabilmektedir. Aquinas, tümel kavramların varlığını, maddeden ayırmaması Aquinas'ın, Aristotelesçi madde anlayışını benimsediğini göstermektedir. Örneğin, insanlığın tek başına var olabilecek tümel varlık veya kavram olmadığını ifade eden Aquinas'a göre, ancak bir bireyin insanlığı vardır. Maddeyle birlikte var olan formlar, gerçekte zihinsel nesnelere değildir. Soyut bir kavram olan insanlık zihinseldir ve de soyut olduğu için bir yerde bulunmamaktadır (Çüçen, 2000: 189-192).

Tümellerin zihinsel bir varoluşa sahip olduklarını benimseyen kavramcı filozoflar, zihin dışında bir gerçekliği kabul etmemektedirler. Onlara göre tümeller, bireysel varlıklar tarafından paylaşılan ortak niteliğin zihin tarafından soyutlanması suretiyle ortaya çıkmaktadırlar. Bir sözcüğü değerlendirirken, cümle içindeki anlamına bakmak gerekmektedir. Anlam, gerçeklikte ya da adlarda aranmayarak zihinsel bir gerçeklikte değerlendirilmiştir. Nominalizmle birlikte ise tümeller, zihinsel bir çerçevede değerlendirilmekten ayrılarak soyutlamadan uzaklaşan bir yolda karşımıza çıkacaktır.

1.2.3. Adcılık (*Nominalism*)

Adcılar, sadece nesnelere var olduğunu ifade ederek, tümellerin de benzer nesnelere vermiş olduğumuz adlardan ibaret olduğunu savunmaktadır. Bu görüşü savunanlar arasında Roscelinus ve Ockhamlı William yer almaktadır. Tümellerin gerçek olmadığını birer addan ibaret olduklarını öne süren adcılık akımı, gerçekçiliğin karşıtıdır. Adcılığa göre tümeller seslerden ibarettir ve bu sesler düşünceleri adlandırmak için kullanılır, onların ayrı bir gerçeklikleri yoktur.

Johannes Roscelinus (1050-1120), nominalist bir yaklaşımla Anselmus'a itiraz etmiştir, çünkü düşündüğümüz ve duyduğumuz her şeyin gerçek varlığı olmadığını ifade ederek her sözcüğün ve kavramın bir karşılığı olmadığını, onların birer sestem ibaret olduklarını belirtmiştir. Kavramların varlığı yoktur, fakat tek tek varlıkların varlığı vardır (Çüçen, 2000: 170).

Roscelinus, diğer düşünürlerin gözünde, genel idea ile bu ideayı ifade eden kelimeyi aynı şey olarak kabul eden bir grup filozofun temsilcisiydi. Ona göre insan terimi, insan teriminin gerçeği olabilecek bir gerçeği göstermemektedir. Kelimenin kendisinin çıkarılmış bir ses olarak fiziki gerçekliği bulunmakta ve de bu kelimenin göstermekle görevli olduğu bireyler bulunmaktadır. Kullandığımız kelimelerin arkasında gizlenen başka hiçbir şey bulunmamaktadır. Kısacası geriye, konuşulan dili oluşturan bu seslerin, düşünceye nasıl bir anlam sunduklarını anlamak kalır (Gilson, 2007: 238-239). Roscelinus tümelleri *flatus vocis* olarak nitelendirmekte yani ağızdan çıkıp havada uçan bir şey veya boş söz olarak ifade etmektedir (Bingöl, 2018: 86). Görülmektedir ki gerçek varlık olarak tikeller görülmekte, tümellere hiçbir gerçeklik tanınmamaktadır yani tümellerin hiçbir gerçekliği yoktur (Aydın, 2015: 22). Tümeller, mantıkta düşüncenin nesnesi veya konusu olur. Onlar tikeller hakkında düşünme imkanı veren araç konumundadırlar.

Ockhamlı William'a (1287-1347) göre ise kelimeler kavramları ve şeyleri temsil etmektedir. Ona göre yalnızca tikel olduğu için kavram anlamına gelen kelimeler ya hiçbir anlama gelmemeli ya da başka bir şekilde tikelleri göstermelidir. Kavramlara işaret eden terimler, belirsiz bir şekilde bilinen nesnelere göstermekte iken eşyayı gösteren terimler ise belirgin bir şekilde bilinen nesnelere işaret etmektedir. Ruhun içinde bir gerçekliğe sahip olan tümel, ruhun dışında hiçbir gerçekliğe sahip değildir (Gilson, 2007: 624-626).

Ockhamlı William için göstergeler, doğal ve uzlaşımsal olarak iki türdür. Zihnin algılama ya da anlama ediminde oluşturduğu kavram algılanan ya da anlaşılın şeyin doğal göstergesi durumundayken, nesneyi göstermeye ve işaret etmeye yarayan sözlü veya yazılı kelime de onun uzlaşımsal göstergesi olarak ifade edilmektedir. Ockhamlı William, bazı terimlerin örneğin “Platon” veya “Sokrates” teriminin, bireylerin göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Bazı terimler de, insan teriminde olduğu gibi, çokluğun ya da bireyin göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır (Cevizci, 2005: 1253).

Önermeler dışında bilinebilir başka hiçbir şeyin olmadığını ifade eden Ockhamlı William’a göre bütün bilgilerimiz önermelerden oluşmakta olup onlar bilginin olduğu kumaşlar gibidir. Önermeler, terimlerden oluşmaktadır. Bu terimler bilgi konusu olan önermelere girebilmektedirler; çünkü terimler, yalnızca bir anlam içermektedirler. Terimin nesnenin yerine geçmek olan üç görevi vardır. İlk olarak terim, kendisini oluşturan kelimenin anlamını taşımaktadır. Örneğin insan bir kelimedir cümlesinde insan, maddeliği içinde ele alınan insan kelimesinin yerini tutmaktadır. İkinci durumda terim, gerçek bireyler için kullanılmaktadır. Örneğin insan koşuyor cümlesinde koşan insan, kişidir; insan kelimesi değildir. Üçüncü durumda terim, ortak bir şeyi ifade etmektedir. Örneğin insan bir türdür cümlesinde insan birey değil topluluk anlamına gelmektedir (Gilson, 2007: 624).

Ockhamlı William’a göre tümel ile tözün yapısı aynı değildir. Tözün birçok şeyden oluşmuş olduğu düşüncelerine karşın onun felsefesinde durum böyle değildir. Tümel ile tözün yapısı bir olmadığı için, töz tekildir. Aslında her tümel, zihnin bir kavramıdır. Önermeler zihinde, konuşmada ve yazıda yer alırken, tekil tözler zihinde, konuşmada ve yazıda yer almamaktadırlar. Bu sebeple önermeler tümelerden oluşmuştur, tekil tözlerden oluşmamıştır (Çotuksöken, Babür, 2015: 245). Aristoteles de dış dünyada karşılaştığımız nesnelere tümeler olmadığını, tözlerin dış dünyada karşılaştığımız nesnelere olduğunu görmüştük. Aristoteles, tümelerin var olmasının tikel nesnelere yani bireysel tözlere bağlı olduğunu ifade etmişti. Ockhamlı William’a göre, tümdengelim yöntemi değil, tümevarım yöntemi kullanılmalıdır. Ulaşılmaması gereken şey genelin bilgisi değil, özelin apaçıklığıdır. Ona göre özelden başka gerçek olmadığı için töz denilen şeyler yalnızca bireysel şeyler ve bunların özellikleridir (Gilson, 2007: 623). Tözün, bireysel şeyler olması onun tikel olduğu sonucuna bizleri götürmektedir.

Bilginin ruhta olduğunu ifade eden Ockhamlı William'a göre, her bilgi önerme veya önermelerle dile getirilmektedir. Önermeler, terimlerden oluşmakta, bu önermelerle akıl yürütülmektedir. Birbirleriyle çelişen varsa, o bilginin doğruluğundan söz etmek imkansızdır. Onun için önermeyi meydana getiren parçalardan biri dilsel yapının merkezinde bulunan terimdir. Terimleri yazılı, sözlü ve kavramsal olarak üç kısımda ele almaktadır. Yazılı terimler kaydedilen önermelerin bir bölümü olup, görülebilme özelliği bulunmaktadır. Dilsel terim sesle ifade edilen önermelerin bir bölümü olup, işitilebilme özelliği bulunmaktadır. Kavramsal terim ise doğal olarak herhangi bir şeyi gösteren veya belirten ruh izlenimi olup, önermenin gösterdiği şey hakkında varsayım ve tahminde bulunmaktadır. Ona göre bu üç çeşit terim arasında farklar bulunmaktadır. Kavramsal terim bir şeyi doğal olarak imlemektedirken, sözlü ve yazılı terim sadece uyuşimsal olarak imlemektedir. Kavramsal terim keyfe göre anlamını değiştirmezken, sözlü ve yazılı terim keyfe göre anlamını değiştirebilmektedir (Bayar, 2001: 173-174).

Ockhamlı William, düşünceyi, konuşulan dile uygun kavramlarla açıklamaktadır. Düşünce aracı olan zihinsel dili, konuşulan dile uygun kavramlar açısından açıklar. Konuşma düşünceyi, yazılı dil ise konuşmanın mümkün olmadığı durumlarda konuşulan dilin bir uzantısını ifade etmektedir. Zihinsel dil konuşmaların isimler, fiiller ve zarflar gibi farklı bölümlerini içermektedir. Bu zihinsel terimler, konuşulan terimlerin gramer özelliklerinin çoğunu sergilemektedir (Bingöl, 2008: 88). Düşüncenin sonucu olarak konuşma ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak tümeller, zihin dışında varlığa sahip değildirler yani onlar yalnızca zihindeki düşünceler ya da idealar olarak var olurlar. Onlar, şeylerin içinde kendiliğinden bulunmazlar. Onun için, varlıklar ya da ilkeler gereksiz olarak arttırılmamalıdır. Bu ilke "Occam'ın Usturası" olarak bilinmektedir. Tümeller, Tanrı'nın zihninde töz ya da varlıklar olarak var olmazlar; o da tikel şeylerin bilgisine sahiptir bizlerde olduğu gibi. Bunlar tek başına gerçek bir varlığa sahip değildirler (Thilly, 2002: 356). Bu ilke, var olanların sayısının, tümellerin var olduğu öne sürülerek arttırılmaması, var olanlara ilişkin öğretilerde kullanılacak kavram ve açıklamalarda ise en basit açıklamaya yönelmek gerektiği anlatılmaktadır (Cevizci, 2005: 1204).

1.3. Yeniçağda Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

Ortaçağ'da hakim olan düşünce sistemi 17. yüzyılla birlikte dönüşüme uğramış, insan ve insanın bilme yetisi ile dil problemi somut gerçeklik ışığında çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde düşünen özne merkezi konuma yerleşmiş ve skolastik anlayış terk edilmiştir. Artık birey ve toplum adına düşünüp, karar verecek kutsal bir merci söz konusu değildir. Bu bölümde Yeniçağda yer alan rasyonalist filozoflar incelenecektir. Konumuz bağlamında rasyonalist filozoflar içerisinde Descartes'ın dil, düşünce ve anlam ilişkisi hakkındaki görüşleri incelenecektir.

1.3.1. Descartes'de Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

Rene Descartes (1591-1650), modern felsefenin kurucusu olarak adlandırılan Fransız filozofudur. Sofistlerden farklı olarak kuşkuyu yöntem olarak ele almasıyla onun doğru bilgi arayışında olduğu görülmektedir. Dil, anlam ve düşünce ilişkisinin Descartes'ta nasıl olduğu konumuz bağlamında ele alınacaktır.

Bu dönemin en önemli temsilcisi olan Descartes "hakikati yöntemsiz aramaktansa hiç aramamayı yeğlemek" gerektiğini savunmuş, bu durum onu hakikate ulaşmak için kuralları ve ilkeleri konulmuş bir yöntem arayışına götürmüştür (Descartes, 2019: 14). Rasyonalizmin savunucusu olan Descartes, ilk kesin bilgi olarak dile getirdiği "düşünüyorum o halde varım-*cogito ergo sum!*-" önermesini dile getirmiştir. Descartes, bu önermeyi her türlü felsefenin özsel, biricik çıkış noktası olarak kabul etmekte ve felsefenin başlangıç noktası olarak ifade etmektedir (Descartes, 2019: 71).

Her şeyden kuşku duyulması gerektiğini ifade eden Descartes, düşünürken kendi varlığının olmadığını kavramanın mümkün olmadığını, "düşünüyorum, öyleyse varım" önermesini kurarak açıklamıştır. "Ancak öyleyse ben neyim? Ben düşünen bir şeyim. Kuşku duyan, onaylayan, yadsıyan, pek az şeyi bilen, pek çok şeyi görmezden gelen, seven, nefret eden, isteyen, istemeyen, hayal kuran ve hisseden bir şeyim" (Descartes, 2019: 71). Onun amacı şüphesiz kesinliklere varmaktır. Dolayısıyla onun gerçekleştirmiş olduğu şüphe hali, şüphe edilemezce doğru olanın bulunması için uygulanan bir yöntemdir. Bu düşüncesiyle "düşünüyorum o halde varım" önermesine akıl yürüterek ulaşmış olur (Gür, 2015: 290).

Descartes, buradan Tanrıya ve dış dünyaya giderek, nesne ile tasarım/ izlenim/ kavram/ ide arasında tam bir uygunluk öngörmektedir. Ne *cogitonun*, ne Tanrı'nın ne de dış dünyanın varlığından şüphe edilir. Dolayısıyla Descartes zihnin, güvenilir bilgi kaynağı olmasından, şeyleri olduğu gibi bildiğinden, dış dünyanın ve Tanrı'nın varlığından şüphe etmez (Gür, 2015: 290). Kuşkunun insanı bilgiye götüren bir araç durumunda olduğu görülmektedir. Bu yüzden de kuşku, onun felsefesinin merkezi durumundadır. Descartes için düşünmek olmadığında kuşkulanmak da olmayacağından, kuşku, aynı zamanda bilgidir. Görüyoruz ki onun felsefesinde kuşku ve düşünce bir tutulmaktadır.

Descartes'in bu argümanı, özne ve nesnenin ayrımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Nesne, öznenin karşısında duran bir töz konumundadır. Düşünce ise kendi başına bir tözdür. Nesnenin yer kaplayan ve öz niteliğinin uzanım olması, düşüncenin ise tam tersine yer kaplamayan olması düşünce ve dış dünya arasındaki ilişki sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Descartes kavramı, zihnin yönelimi sırasında oluşan şeyler olarak tanımlamaktadır. Kavramlar oluşturarak bilgiyi elde eden zihin, sonrasında bu kavramları imgelem yardımıyla kullanmaktadır. Kuşkuda herhangi bir imgelemin izine rastlanmamaktadır çünkü imgelem duyu organlarından bağımsız değildir. Bu nedenle imgelem yoluyla elde edilen bilgilerden de kaçınmak gerekir. Zihin, benliğe yönelişini kuşkuyla sağlamaktadır, bu da kuşkuyu sonuna kadar götürmekle mümkün olabilmektedir (Altuner, 2011: 101).

Descartes'e göre düşüncelerimiz, bilgimizden önce gelmektedir. Ona göre nesnelere zihin tarafından algılanmaktadır yani nesnelere görülme, dokunma yoluyla değil, yalnızca anlaşılabilirliği yoluyla bilinmektedirler (Descartes, 2019: 21). Görülmektedir ki beden veya nesnelere de düşünce tarafından bilinmektedir. Descartes, özneye verdiği önem nedeniyle felsefe tarihinde ayrıcalıklı bir konumda yer alırken, kusursuz dil düşüncesinin de savunucusudur.

Descartes'e göre dil, sadece insana ait bir özelliktir. Descartes'in bunu vurgulamasının temelinde ideaların yeryüzündeki tüm varlıklar içinde sadece insanda olduğu düşüncesi yatmaktadır. Onun dil anlayışında sözün iki oluşturucu ögesi yer almakta, bunlardan biri ses, diğeri de anlam ya da ideadır. Bu öğelerden ilkinin üretimi beden, diğerin üretimi ise ruhun bir fonksiyonu olmaktadır. Descartes, hayvanların bir dili olduğunu reddetmektedir; çünkü ona göre, hayvanların kendi aralarında kurduğu iletişim, dili meydana

getirememektedir. Papağanların ve saksakaanların, kelimeleri ve sesleri tekrar edebilmeleri, onların hakikaten konuştukları anlamına gelmez. Konuşma yeteneği insana özgü olup, hayvan ve insan arasındaki en temel farktır (Altınörs, 2010: 394).

Descartes'e göre kuşku duyan ve düşünen ben, sadece insana ait olan bir durum olarak görölmektedir. Dil ve anlam probleminin oluşumu da özne ve nesne arasındaki ayırmda karşılık bulmaktadır. Konuşma yeteneğinin insanda bulunmasının nedeni, düşüncenin insana özgü olmasındandır, çünkü anlam düşüncede ortaya çıkmaktadır. Hayvanlar, makinelerden farksız konumdadır, çünkü onlarda düşünce yoktur. Hayvanlarda düşünce olmadığı için anlam da ortaya çıkmayacaktır. Bu durum, rastgele çıkartılan seslerin dili oluşturamayacağını göstermektedir.

Descartes için düşüncelerin söz olarak aktarılması gibi arzu, öfke, sevinç ve hüzün gibi duygular da söz olarak dışarıya aktarılabilir. Fakat ona göre bu dışavurum hayvanların dışavurumlarıyla karıştırılmamalı, hayvanların dışavurumları içgüdüsel, otomatik, tekdüze ve sınırlı iken; insan sınırlı sayıdaki kelimelerle, sınırsız sayıda muazzam bir yaratıcılık sergilemektedir. Onun nazarında buna imkân veren şey, hayvanda bulunmayıp, insanda bulunan sınırsız irade gücüdür. (Altınörs, 2010: 398). Dili kullanma yetisi insana özgü bir durum olduğundan, bireyler dilini kolayca zenginleştirebilmektedir. Descartes için doğuştan gelen ideler bizi bilgiye götürmektedir, çünkü onlar açık ve seçiktir. Ona göre yanlışa neden olabilecek iki yeti bulunmaktadır; anlama yetisi ve irade. Anlama yetisi kavram bakımından sınırlıyken, irade ise kavram bakımından sınırsız bir güç durumundadır. Anlama yetisinin görevi doğru ve yanlışı birbirinden ayırmak olup, irade ise anlama yetisinin sınırlarını aşmaktadır. İrade, anlama yetisinin açık ve seçik olarak kavrayamadığı şeyleri olumlamakta, bu durum yanlışa neden olmaktadır. Descartes'e göre insan, matematikte açık seçik düşüncelere sahiptir. Bu nedenle Descartes, matematiği yetkin bilgi modeli olarak gördüğü için örnek almıştır (Cevizci, 2005: 464).

Descartes'ta dil, insan için çok önemli bir mevkide bulunmaktadır. Dil, düşünceyi ifade eden araç konumunda olup, bu sayede insan, diğer canlılardan ayrılmaktadır. Dil kullanımında özenli olunmaması durumunda insanlar arasında birtakım yanlışa anlaşılabilir ortaya çıkabilecektir. Burada amaç açık ve seçik olarak bilgiye ulaşmak olup, ideaların sadece insana özgü olduğu görölmektedir. Onun felsefesinde düşünce ile dilin birbirini besleyen konumda oldukları ve insanda tezahür ettiği görölmektedir. Konumuz açısından önemi, bilgi

etkinliğinde artık öznenin merkezde olmasıdır. Özne ise düşünen olarak oradadır. Bu da dikkatin düşünceye ve dile kaymasının yolunu hazırlar.

Çalışmamızın birinci bölümünde dil, düşünce ve anlam ilişkisini uzun bir dönem aralığı olarak ele aldık. Farklı dönemlerdeki düşünce sistemleri içerisinde değerlendirdik. Dil, düşünce ve anlam problemini 18.yüzyıl filozoflarında değerlendirmeden önce bu problemin nereden başladığı, nasıl ilerlediğini inceledik, bunu incelerken de uzun bir zaman dilimini çalışmamıza yansıtılmış olduk. Bu problemin, felsefenin başlangıcından itibaren filozoflar tarafından, farklı şekillerde ele alındığı görülmüştür. Birinci bölümümüzde problemi daha yüzeysel ve karşılaştırmalı bir şekilde ele aldık, fakat ikinci bölüm olan 18. yüzyıl empirist filozoflarında dil, düşünce ve anlam ilişkisi derinlemesine ve ayrıntılı olarak incelenecektir. Birinci bölüm bu problemin nasıl başladığını ve ilerlediğini görmemiz açısından önemlidir.

2. BÖLÜM

2. 18. YÜZYIL FELSEFESİNDE DİL, DÜŞÜNCE VE ANLAM İLİŞKİSİ

Birinci bölümde dil, düşünce ve anlam ilişkisinin tarihsel arka planını çalışmamıza yansıttık. Dil felsefesinde ele alınan başlıca konular anlam, gönderge, belirli betimlemeler, düşünme-dil ilişkisi ve söz edimleri olarak gösterilebilir. Dil felsefesiyle dilin, felsefi problemlerdeki yeri sorgulanmaktadır. Dil felsefesi yeni bir disiplin olmakla birlikte, temeli bu dönemde atılmıştır. Bu yüzden 18. yüzyıl önemli bir dönem olarak karşımıza çıkar, çünkü özellikle anlam probleminin dil felsefesi için önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Dil ve anlam problemini ideci, göndergeci, davranışçı ve pragmatik yaklaşımlar olarak dört başlık altında ele alacağız. Bu bölümümüzde ideci yaklaşım; John Locke, George Berkeley ve David Hume'un düşünceleri çerçevesinde ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Diğer üç yaklaşım üçüncü bölümde ele alınacaktır. John Locke, bilgiyle başladığı yolda karşılaştığı sorunların temelinde, dilin olduğunu gözlemlemiş ve bu durum kendisini dil ve anlam konusunda çalışmaya götürmüştür. Öncelikle sorunların çözümlenebilmesinin yolu, dili iyi bilmek ve iyi kullanmaktan geçmektedir. Bu mantık çerçevesinde dil konusundaki görüşlerini şekillendiren Locke için, dil ve anlam konusu önem teşkil etmektedir. Berkeley, Locke'un görüşlerini eleştirerek kendi düşüncesinin temellerini atarken, dilin iletişim işlevinin yanında pragmatik ve sözel unsurlarını da ele almıştır. Hume'un görüşleri ise, Locke'un görüşleriyle benzerlik taşımaktadır, Hume için de sözcükler, zihindeki idelerin imgesiyken, dil onları ifade etmenin bir aracı olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla 18. yüzyıl felsefesi dil, düşünce ve anlam ilişkisinin incelenmesi ve dil felsefesinin başlangıcının öncesi olması açısından önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi sırasıyla bu üç filozofun görüşlerine değinilecektir.

2.1. John Locke Felsefesinde Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

John Locke (1632-1704), ünlü yapıtı olan *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'nin başında amacının bilginin kaynağının, kesinliğinin ve genişliğinin araştırılması olduğunu vurgulamış ve bunun da ideler³ yoluyla yapılacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla ideler

³ İde, Locke'ta, zihnin bilincinde olduğu, üzerinde yoğunlaştığı, bir tasarım olarak sahip bulunduğu zihinsel öğeyi, tasarım, algı ya da duyum içeriğini gösterir (Cevizci, 2005: 887). Alıntı olmayan her yerde ide sözcüğünü tercih ettik.

aracılığıyla bilginin kaynağını arayan Locke, bunu yaparken, idelerle sözcükler arasında bir bağlantının olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre, dilin doğasını, kullanımını ve göstergesini incelemeyen bilginin açıklığından söz edilemez. Bu yüzden Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'nin üçüncü bölümünü sözcüklere ayırmıştır. Bu bölümde dil görüşüne yer vermesinin nedeni, ideler ve sözcükler arasında kurduğu bağlantıdan kaynaklanmaktadır. Locke bu bölümde, bilgiye ilişkin pek çok sorunun dilden kaynaklandığını göstermektedir.

Dilin hayatımızda birçok fonksiyonu bulunmaktadır yani dili, sadece iletişim aracı olarak sınırlandıramayız. Aynı zamanda dil bizi, kimliğimizi ve düşünce biçimimizi şekillendiren bir yapıya sahiptir. Dilin bu işlevini *tabula rasa* (boş levha) imgesiyle ifade eden Locke, zihnin doğuştan boş olduğunu, bilginin sonra kazanıldığını ifade etmiştir (Locke, 2017: 14).

Locke tarafından geliştirilen ideci yaklaşım, dilin parçaları ile ne kastedildiği üzerinde durmaktadır. Locke, bir sözcüğün anlamını, o sözcüğün iletişim sırasında gerçekleşen ide olarak açıklamaktadır yani sözcükler, idelerin yerini tutan anlamlı birimlerdir (Ekdi, 2010: 145). Locke'a göre, bilgiyi üretmek için öncelikle dili doğru kullanmaya ihtiyacımız vardır. Zihnin, ideleri kendi dışındaki bir şeye bağladığı zaman doğrulayabilir ya da yanlışlayabilir. Locke'a göre, doğru üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, zihnin kendisinde bulunan idenin, başka insanların zihnindeki ideyle uygunluğunu varsaydığı zamandır. İkincisi zihnin kendindeki bir idenin, bir gerçek şeye uygunluğunu varsaydığı zamandır. Sonuncusu ise, zihnin idelerden birini, bir şeyin bütün özelliklerini gerçek yapısına ya da özüne bağladığı zamandır (Locke, 1996: 225-226).

2.1.1. İde ve Sözcük Arasındaki İlişkide Anlam

İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme'nin ikinci kitabında idelerin kaynağını araştıran Locke'a göre, ideler deneyden gelen verilerle oluşmaktadır. Bütün idelerimiz deneyden gelmekte ve bütün bilgilerimiz deneye dayanmaktadır. İdeleri, düşüncenin nesnelere olarak yorumlayan Locke deneyi, duyum ve düşünüm olarak ikiye ayırmaktadır. Duyum, dışımızdaki algıları bilen nesnelere, düşünüm de zihnin içinde olup bitenlerdir (Locke, 1996: 87). Düşünüm ile kendi zihnimizdeki durumları ve etkinlikleri, duyum ile de zihnimizin dışındaki nesnelere etkilerini kavramak mümkün olmaktadır. Düşünüm zihnin kendi işlemlerinin farkına varması anlamına gelmekte, fakat onların işlemleri zihne ideler ulaştığı zaman başlamaktadır (Hünler, 2003: 44).

Locke'a göre zihin, ideleri algılama yanında düşünme, akıl yürütme, bilme, inanma gibi işlemleri gerçekleştiren temel kaynak durumundadır (Locke, 2004: 98). Bilgimizin doğruluğunu ve konuşmamızın açıklığını oluşturan idelerimiz, bilgiyi oluşturmada temel kaynaktır. Zihin, duyumda pasif konumda bulunurken, düşünümde ise kendi içimizdekileri değerlendirdiğimiz için, zihin aktif durumda bulunmaktadır.

Locke için bir sesin tek başına özel ya da genel olmasından bahsedilememektedir, çünkü bir sesi özel ya da genel kılan, onun bağlandığı şeydir. Sözcüklerin özel ya da genel diye sınıflandırılması olanağını, gerçeklikte karşılık geldikleri varsayılan ve hepsi tikel olan ideler vermektedir. Sözcükler genel idelerin göstergeleri yapılarak genel olurlar. Tikel idelere bağlananlar ise özel adlar sınıfını oluşturmaktadır (Locke, 2004: 286).

Locke'a göre, bütün dillerde sözcüklerin büyük bir kısmı genel idelere karşılık gelen, genel terimlerden oluşmaktadır. Anlaşılabilmenin olanaklı olması, aynı sözcüğün, konuşanda ve dinleyende aynı ideyi ifade etmesiyle mümkün olabilmektedir. Dilleri oluşturan sözcüklerin büyük bölümünün genel olduğuna göre, özel adlardan yapılmış bir dil mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla özel dil kullanılmış olduğunda iletişim söz konusu olamaz, çünkü özel adlar, iletişimin olanağını ortadan kaldırmaktadır (Locke, 1996: 245). Sözcüğün genel ya da özel olarak adlandırılması idelerden ileri gelmektedir. Ayrıca dili meydana getiren terimlerin genel olmasının, dilimiz ve iletişim açısından zorunlu olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla Locke'un felsefesinde sözcüklerin büyük bölümü genel olup, dil yalnızca tikel şeylerin adlarından oluşmuşsa böyle bir dil ile anlaşma mümkün olmayacaktır. Locke'a göre, genel sözcük kullanıldığında kastedilen anlam, soyut idedir. Bilme ve adlandırmanın sıkı bir ilişki içinde olduğunu ifade etmektedir. O halde türü dile getiren genel sözcükler/adlar türün tüm bireylerini içine almaktadır (Locke, 1996: 249). Bu genel idelerin ve adların ortaya çıkması ise soyutlama sayesinde. Locke soyutlamanın düşünmeyi ve iletişimi olanaksız hale getirebilecek bir zorluğu ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Ona göre soyutlama iki yolla gerçekleşir. Bunlardan ilki, nesnelere karmaşık halde bulunan idelerin, düşüncede birbirinden ayrıştırılarak, tek başına kavranmasıdır. İkincisi ise karmaşık idelerden onları zaman ve yer koşullarıyla şu ya da bu tikel varoluş içerisinde belirleyen öteki idelerin ayrılması ve bir öbek karmaşık idenin hepsinde ortak olan özelliklerin saptanmasıdır. Bunun sonucunda soyut ve genel olan birtakım karmaşık ideler ortaya çıkmaktadır (Locke, 2004: 293-294).

Yukarıda anlatılan her iki biçimiyle de soyutlama, zihin ve dil açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarmakta, gerçekliğin ve zihinsel etkileşimlerin sınıflanıp, kategorize edilmesine aracılık etmektedir. Böylece genel ideler ve genel adlara ulaşmayı sağlamaktadır. Bu açıdan soyutlama, nesneyi özne açısından bilinir kılmaktadır. Bu soyutlamanın kökeninde bulunan idelerin kaynağında ne vardır, onlar doğuştan mı, sonradan mıdır? Locke'a göre, zihnimize doğuştan birtakım ideler ve ilkeler bulunmamaktadır. İdeler ve ilkeler, doğuştan değildir (Locke, 1996: 64). Descartes ise açık ve seçik olan ideleri, doğuştan gelen ideler olarak tanımlamaktaydı.

Zihnimize doğuştan, ide ve ilkelerin bulunmadığını ifade etmesiyle Locke, rasyonalist filozoflardan ayrılmaktadır. Locke'un felsefesinde bilginin doğasını anlayabilmek için idelerin kavranması gerekmektedir. Ona göre, ideler ikiye ayrılmaktadır. Bilginin en temel unsuru olan basit ideler, zihne duyum ve düşünüm yoluyla ulaşmaktadır. Zihin, bu ideleri, birleştirme ve yenileme gücüyle de birleşik ideleri oluşturmaktadır (Locke, 1996: 95). Öyleyse zihnin ideleri yeniden canlandırma gücü bulunmakta olup, doğuştan düşünceler yoktur. Locke burada doğuştancı öğretiyeye karşı, kendi metafiziksel zihin öğretisini ortaya koymaktadır. Duyum ve düşünüm deneyime dayandığı ve bilgi de ondan gelen idelere dayandığı için, karmaşık idelerin kaynağında basit ideler, basit idelerin kaynağında ise duyum ve düşünüm bulunmaktadır. İnan zihninde doğuştan gelen hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

İdelerin kaynağına ve türlerine baktıktan sonra idelerle sözcüklerin ilişkisine bakmak yerinde görülmektedir. Locke'a göre sözcükler idelerin, ideler ise şeylerin göstergeleridir. "Sözcükler onları kullananların idelerinin, duyulur imleridir⁴. Birincil ya da dolaysız göstergeleriyle sözcükler, ancak kendilerini kullananların zihinlerindeki idelerin yerini tutarlar. Bu ideler temsil ettikleri varsayılan şeylerden ne denli kusurlu ya da özensiz biçimde derlenmiş olsalar da bu böyledir. Bir insan bir başkasıyla konuştuğunda, bu, kendisini ötekinin anlaması içindir ve konuşmanın amacı da bu seslerin, imler olarak, kendi idelerini dinleyene bildirmektir" (Locke, 2004: 287-288).

İdeler ve sözcükler arasındaki bağı aydınlatmaya çalışan Locke, öncelikle ideyi, insanın düşünmeye başladığı anda anlama yetisinin nesnesi olan şey olarak görmekte ve onu zihinsel bir öge olarak ifade etmektedir. Dış dünya, ideler sayesinde deneyimlenmektedir.

⁴ İm, anlamı bulunan, anlam yüklenilen her şeyi işaret etmekte olup, gösterge, iz, simge, belirti şeklinde kullanılmaktadır. Biz alıntı olmayan her yerde gösterge sözcüğünü kullandık.

Düşüncelerimizi oluşturan ideleri, başkalarına iletebilmek için göstergelere ihtiyacımız bulunmakta ve bu göstergeler eklemli seslerden yani sözcüklerden oluşmaktadır. Sözcükler, insanların bilgi aktarımını paylaşabilmeleri için vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir. Göstergeler öğretisi⁵ doğrultusunda sözcüklerin semantiğine yönelen Locke, ideyi merkeze almakta ve bilgi kuramına ilişkin saptamalar yapmaktadır. Ona göre ideler ve sözcükler arasında sıkı bir bağ bulunmakta olup, onların doğasını anlamadan bilgiden söz etmek mümkün olamamaktadır. Locke'un felsefesinde ideleri biçimlendirmek ancak sözcükleri anlamakla mümkün olabilmektedir. İdeler ve sözcükler gerçekten var olan şeylerin ve olası eylemlerin birincil ve ikincil göstergeleridir. Gerçeklik ancak ideler aracılığıyla görünür kılınmaktadır (Keha, 2011: 79). İdeleri temsil etmeyen sözcükler, sadece ses olarak kalmaktadır. Anamlı bir sözcükten bahsedebilmemiz için idelerin göstergesi olması zorunludur.

Locke için, sözcüklerimizin her biri zihindeki benzer ideleri temsil etmediğinde yani konuşan kişi, dinleyende kendisinininkiyle aynı ideyi uyandırmadığında anlamsız konuşmaktadır. İnsanın dili kullanabilme yetisi seslerin, idelerin göstergesi yapılmasıyla doğru orantılı olduğunu Locke, şöyle açıklar: "... sözcüklerin bir kullanımı ve anlamı olduğu ölçüde, ses ile ide arasında bir bağlantı, birinin ötekini yerini tutması için bir karar vardır; bu uygulamaya uyulmazsa sözcükler yalnızca anlamsız sesler olur" (Locke, 1996: 244).

Bu yüzden Locke için sözcükler, seslerden ibarettir, insan bu sesleri idelerin göstereni yapabilmektedir. Bu sesler tek başına dili ve anlamı oluşturmaya yetmemektedir. İnsan bu sesleri kendi içsel kavramlarının göstergeleri olarak kullanmakta yani onları kendi zihnindeki idelerin göstergeleri yapabilmektedir (Locke, 1996: 239). Sözcüklerin gerçekteki şeylerin yerini tutmadığını ifade eden Locke, bir sözcüğün anlamını kavrayabilmek için onun gerçeklikteki karşılığını algılamının gerekmediğini ve idesine yönelmek gerektiğini ifade etmiştir (Locke, 2004: 285).

Locke, ideler ve sözcükler arasında kurmuş olduğu bu bağı şöyle ifade eder: "İdeler ve sözcükler arasında öyle sıkı bir bağlantı görüyorum ve soyut idelerimiz ile genel sözcükler arasında öyle değişmez bir bağ var ki, önce dilin doğasını, kullanımını ve imlemini

⁵ Göstergibilim (semiotics, semiology) en genel ve en bilinen tanımıyla göstergeleri ve gösterge dizgelerini inceleyen bilimdir. Göstergibilimin temel konusunu oluşturan "gösterge"yi (sign) anlamadan göstergibilimi anlamak imkansızdır. Gösterge, "genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu"dur (Vardar, 1988: 111).

incelemeden, tümüyle önermelerden oluşan bilgimizden açık ve seçik olarak söz etmek olanaksızdır” (Locke, 1996: 40). Böylece doğruluğun anlaşılması ve açık seçikliğin iddia edilebilmesi için bakacağımız yer dil olur, böylece dil felsefesinin temelleri atılmış olur. Dil, bilginin ortaya çıkmasında çok önemli bir unsurdur. Dilin belli unsurlarını bilmeden, dili kusursuz bir şekilde kullanmamız mümkün olmayacaktır. Görülmektedir ki ideler ve sözcükler arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Onları birbirlerinden ayrı düşünmek olanaklı görünmemektedir.

Locke’a göre anlamı çözümleyebilmek için dilin en küçük anlamlı parçalarına, yani sözcüklere kadar gitmek gerekmektedir. Bazı sözcüklerin anlamları açık bir biçimde zihnimize canlanırken, bazı sözcüklerin de anlamlarını gerçeklikteki karşılıklarıyla anlam kazanır. Bu sözcüklerin anlamı da zihinde ortaya çıkmaktadır. Bu sayede sözcüklerin anlamlarını bulmak için gerçekliğe gitmeden, zihne odaklanmak yeterlidir. Gerçeklik Locke’a göre, yargıların doğruluğunun sınındığı yer değildir. Zihnimiz dışında, dile getirdiğimiz yargıların doğruluğu aranmaz (Bravo, 2010: 113-114).

Sosyal bir varlık olan insanları birbirine bağlayan en önemli araç, dildir. İnsanın çıkardığı sözcükler, seslere dönüşmektedir. Fakat bu, dil üretmek için yeterli değildir, çünkü papağanlar ve kuşlar da ses çıkartabilmektedir. Ses çıkartmış olmaları onların, bir dili konuşabildikleri anlamına gelmemektedir. Sesleri çıkartmanın ötesinde bu sesleri diğer insanların da anlamasını sağlamak için fikirlerin göstergeleri olarak kullanabilmek gerekir. Sesler, fikirleri ifade eden bir araçtır; göstergeler belli şeyleri anlamamızı sağlamıyorsa dilin kusursuzluğundan söz edemeyiz. Eğer her şey ayrı ayrı isimlendirilseydi sözcüklerin fazlalığı aklımızı karıştırırdı. Bu yüzden dil, genel terimler söz konusu olduğunda bazen bir sözcük birçok anlama gelecek şekilde tasarlanmıştır, fakat bu sözcüklerin ifade ettikleri fikirler farklıdır. Genel sözcükler, genel fikirleri ifade ederken, özel olanlar ise özel fikirleri tanımlamaktadır (Locke, 2017: 75-76).

Dolayısıyla tek başına düzenli sesler çıkarmak, konuşma etkinliği için yeterli değildir. Bir etkinliğin konuşma olarak nitelendirilmesi için, gösterge ve göstergelenen ilişkisinin kurulmuş olması gerekmektedir. Söz konusu göstergenin, dinleyen tarafından da bilinen bir gösterge olması yani aynı ideye bağlanmış olması gerekmektedir. Öyleyse dil, içsel ve dışsal olanları gösterge ve gösterme ilişkisi içerisinde bir araya getirerek bu aktarımı olanaklı kılan araçtır (Locke, 2004: 284-285). Böylece onun dili, bir araç olarak gördüğünü anlıyoruz.

Bu durumda toplumsal bağları olanaklı kılan en güçlü araç olan dil, Locke'a göre, insana Tanrı tarafından bahşedilmiş önemli bir yetidir. Sözcükler, konuşma etkinliğini olanaklı kılmaktadır; işte dili var eden konuşma etkinliğini olanaklı kılan da, sözcüklerdir. Sözcükler, zihin içerisindeki kapalı idelerimizi dışsallaştırmakta, yani özneler arası geçişi mümkün kılmaktadır. Hiç kimse sözcükleri kendi idelerinden başka şeylerin göstergeleri olarak kullanmamalıdır, aksi halde onları anlamsızlaştırmış olur (Locke, 1996: 288). İnsanların anlaşabilmesi için birbirlerini anlamaları gerekmektedir, bunun için anlayan doğru anlatmalı, anlayan ise doğru anlamalıdır. Bunu gerçekleştirmek için, zihnimizde birtakım idelere sahip olmamız gerekmektedir.

Locke'a göre dilin anlamı, yapılandırılması doğal olmayıp keyfi ve büyük ölçüde toplumsal bağlamla ilintilidir. Her dil topluluğunun kendine özgü anlam yapısı bulunmaktadır. Evrensel olmayan kavramların anlamları, toplumdan topluma değişiklik gösterirken, aynı toplumdaki bireyler arasında dahi farklılıklar gözlemlenebilmektedir (Locke, 1960: 260). Dil, toplumların kültürünü yansıtan bir olgudur. Toplumun kültür yapısı içerisinde dil şekillenmektedir. Her toplumun kültürü farklı olduğu için, sözcüklerin anlamları da farklılık taşıyabilmektedir.

2.1.2. İde ve Sözcük Arasındaki İlişkide İletişim

Locke'a göre, insanın düşüncesini oluşturan ideler, zihne kapanmış oldukları için birtakım göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır ki, buna en elverişli olan şey sözcüklerdir. Sözcüklerin, düzenli sesler olmasının dışında başka insanlarca tanınması gerekmektedir. İletişim ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. Dil kullanan kişinin, ideleri temsil edecek şekilde sesi kullanma yeterliğine sahip olması iletişim için yegâne koşuldur. Dil ve iletişim sadece sesler çıkarmak değil, bu sesleri anlama bağlayabilme yeterliğini de gerektirmektedir (Keha, 2011: 65-66).

Locke için düşüncelerin ifade ediliş biçimi, sözcüklerdir. Dil, düşünceleri karşı tarafa iletmenin bir aracıdır. Dolayısıyla iletişimin amacı sözcüklerin, göstergeler olarak kendi idelerini dinleyene bildirmektir (Locke, 1996: 239-240). Dilin varlık nedeni insanlar arasındaki iletişim kurma ihtiyacından kaynaklanmakta, sözcükler ve anlamlar bu esnada varlık kazanmaktadır. İletişim sürecinde bireyler belli düşüncelerin yerini tutacak olan sözcükleri kullanmaktadırlar.

Sözcüklerin iletişim için gerekli göstergeler olduğunu ifade eden Locke, bu durumu şöyle açıklar: “İnsan ne kadar çok çeşitli düşüncelere sahip olsa da ve kendisi kadar başkaları da bunlardan yararlanıp haz alabilecek olsa da yine de bu düşünceler sadece onun içindedir. Başkalarının görülemez ve görünür kılınamazlar” (Locke, 1996: 241).

Bu açıdan insan ne kadar çeşitli düşüncelere sahip olsa da diğer insanlar bu düşüncelerden haberdar olamamaktadır. Sözcükler aracılığıyla bu düşünceler başkaları tarafından görünür kılınabilmektedir. Sözcükler, idelerin başkaları tarafından görünmesine imkân tanımaktadır. Dinleyenin zihninde aynı ideyi yansıtmayan bir sözcük, bir amaca hizmet etmeyecektir. Locke için sözcüklerimizle idelerimiz arasında doğal bir bağlantı değil, ortak bir kabul yani uzlaşım bulunmaktadır. Bu ortak kullanım, düşüncelerin ve şeylerin tüm kültürler için ortak anlam taşıdığını göstermektedir. Fakat sözcükler, kültürlerarası farklılık göstermektedir; her dil içinde yer aldığı değer ve gelenek-görenek çerçevesinde anlamlar ortaya çıkarmaktadır. O yüzden dil, bir ülkedeki insanların gelenekleri ve yaşama biçimleri yüzünden, başka toplumların özgül ideler içinde birleştirmedikleri birçok karmaşık ide yapıp, bunlara ad vermek gereğini duyduğunu gösterir (Locke, 2004: 309-310). İletişim kurmada kültürün önemini de görmekteyiz. Aynı kültürü paylaşan insanlar, ortak dili konuşmakta ve bu ortaklık, o kültürdeki insanların ortak idelere sahip olduğunu göstermektedir.

Locke, sözcüklerin, onu kullanan kişinin zihnindeki ideye karşılık geldiğini ve insanın kendi zihninde olmayan ideyi işaret eden sözcükleri kullanamayacağını ifade etmektedir. Bir kişinin, başka bir kişiyle konuşuyor olması, o kişinin kendisini anlaması içindir. Burada amaç, bu seslerin göstergeler olarak, kendi idelerini dinleyene bildirmektir yani sözcükler, konuşanın idelerinin göstergeleridir. Hiç kimse bunları kendi idelerinden başka şeylerin göstergeleri olarak kullanamaz (Locke, 2004: 287-288). İletişimin gerekliliği ve insanların birbirlerini tam olarak anlamaları için anlatan kişinin belli birtakım idelere sahip olması gerekmektedir, çünkü kişinin kendinde olmayan ide, başka zihinlerde de kavranamamaktadır.

Dili düşüncenin taşıyıcısı olarak gören Locke’a göre, insanda diğerlerinde bulunmayan düşünceler bulunmakta, toplumsallığın oluşması için de bu düşüncelerin iletimi gerekmektedir (Baykent, 2017: 499). İnsanların birbirlerine ihtiyacı olmasından, yalnız yaşayamamasından, düşüncelerini başkalarına iletme isteğinden iletişim doğmuştur. Bu sayede insanlar toplumsallaşmışlardır. İnsanı diğer canlılardan ayıran yönü dildir, bu yüzden dil, iletişimin vazgeçilmez bir unsurudur.

Locke dilin, düşünmenin iletilmesi yanında bilgi verici yönüne de dikkat çekmektedir. Onun felsefesinde dilin gerçekliğine ilişkin ölçüt sorunu, bilginin ölçütü sorunundan farklı değildir, çünkü bilginin bir doğruluğu varsa dilin de bir gerçekliği olmalıdır. Bir sözcüğün anlamı yoksa yani zihnimizde anlamı oluşturan bir ideye sahip değilse, o sözcüğü gönderimsel olarak kullanamayız. Sözcüklerin gerçekliği, idenin gerçekliği temsil etme oranına bağlıdır. Bu sebeple idelerin türlerini ve gerçekliği temsil etme derecesini belirlemek gerekmektedir (Keha, 2011: 79-80). Gerçeklik idelerde ve ideler aracılığıyla açığa çıkmaktadır. Sözcükler ise ideleri yansıtan bir araç konumundadır. Sözcüklerin, bir şeyin gerçekliğinden söz edebilmesi, o idelerin gerçekliğini temsil etmesine bağlanmaktadır.

Bu sebeple Locke'un bilginin doğruluğuna ilişkin ölçüt sorunuyla, dilin gerçekliğine ilişkin ölçüt sorunu iç içe geçmiştir. Bu durumda nesnelere üzerinde konuşmanın doğruluğu için, gerçekten var olan şeyleri göstermek gerekmektedir. Ancak, kişinin dili, doğru ve yetkin bir şekilde kullanması için, aynı göstergenin her zaman aynı ide için kullanılması gerekmektedir (Locke, 2004: 331). Doğru bilgi için göstergelerin doğru kullanımlarını inceleyen Locke için göstergeler öğretisi sözcüklerin ve idelerin gösterge olarak incelenmesi gerekliliğinden hareket etmektedir. Bu durumda bilginin en önemli araçlarının, ideler ve sözcükler olduğu görülmektedir. Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde dil görüşüne yer vermesinin nedeni, ideler ve sözcükler arasında bulunduğu sıkı bağlantıda yatar. Bu bağlantının varlığı ise bize onun dil anlayışının en ayırt edici yönü olan uzlaşımaya işaret edecektir (Birlik, 2017: 265).

Bilgiyi mümkün kılan kalıcı ve sabit bir anlama sahip genel sözcükler nesnellik içerirler. İşte bilgiyi kuran şey genel sözcüklerdeki uzlaşımallsığa dayalı bu sabit anlamlılıktır. Locke'a göre, dilin işlevi düşünce ve idelerimizi en akıcı bir biçimde başkalarına aktararak iletişim kurmaktır (Keha, 2011: 97). Dilin ve sözcüklerin gücü sayesinde başkalarını düşüncelerimizden haberdar etmemiz mümkündür. Dildeki anlamlılık uzlaşımaya dayanmakta ve anlamlar idenin yerini tutmaktadır. Zihindeki ideler düşünceleri temsil ederken, aynı zamanda dilsel anlatımların oluşmasına aracılık etmektedir.

Sözcüklerin kullanım amaçları, düşüncelerimizin kaydedilerek başkalarına iletilmesi sürecinde belirlenir. Sözcüklerin iletilmesine ilişkin önemli bir ayrıma dikkat çeken Locke, bu ayrımı sözcüklerin iletişimdeki ortak kullanımları ve felsefi amaçlar doğrultusunda yapmaktadır. Sözcüklerin ortak kullanımları, günlük rutin işler ve gereksinimler üzerinde

karşılıklı bilgi alışverişi için, düşünce ve idelerin sözcükler aracılığıyla iletilmesini ifade etmektedir. Felsefi amaçlarda kullanımında ise sözcüklerin şeylerin kesin kavramlarının iletilmesine ve genel önermelerde, zihnin, kesin ve kuşkusuz doğruların anlatılmasına uygun bir kullanım biçimine işaret eder (Locke, 2004: 331-332). Bu sayede sözcükler, düşüncelerin kaydedilerek başkalarına iletilmesi işlevi yanında, bilgi verici olma özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır; dilin iletişim yönünden öneminin yanında bilgi işlevi yönünden de önemli olduğu görülmektedir. Geçmişten günümüze kadar bilgilerin bizlere gelebilmesi, dilin bilgi verici yönüne işaret etmektedir.

Sözcüklerin, karşılıklı ide alışverişini sağlarken, bir sözcüğün anlamı onu temsil eden ide çerçevesinde belirlendiğini yukarıda değinmiştik. Locke'a göre dilin iki işlevi bulunmaktadır; bunlardan ilki bireyin zihnindeki ideleri diğer bireylerin zihnine taşıma işlevi, bir diğeri ise idelerimizi gelecekte yeniden kullanabilmemiz için onları kayıt altına almamızı sağlama işlevidir. İdeleri anlaşılır kılmanın yolu, sözcükler kullanmaktan geçmekte, bir sözcüğü dile getirmek demek, bir kişinin görünmeyen idelerinin işareti olarak anlaşılır sesler üretmek demektir (Baykent, 2017: 500). İletişim, idelerin diğer zihinlere taşınmasıyla gerçekleşmektedir, eğer başka zihinlere taşınmıyor olsaydı insanlar birbirlerini anlayamazdı. Gelecekte kullanabilmek için idelerin kayıt altına alınması ise, gelecekte benzer durumlarla karşılaşıldığında nasıl bir yol izleneceği noktasında ipucu vermesinin yanısıra bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlar.

Locke için, dil sayesinde düşüncelerimizden ya da idelerimizden başkalarını haberdar etmenin, bunu kolay ve akıcı bir şekilde yapmanın, şeylerin bilgisini zihne taşımanın mümkün olabildiğine değindik. Kendi düşüncelerimizi kaydetmek ve bunları başkalarına iletmek gayesini taşıyan sözcüklerin başlıca işlevi, idelerimizin yerini tutmaktır. Dil sayesinde iletişimin ortaya çıkmasıyla, insanlar toplumsal bir varlık haline gelmişlerdir. Toplumsallaşmanın bir aracı olan dil sayesinde, düşüncelerin aktarımı mümkün olmaktadır. İnsanların düşünce alışverişinde bulunmaları ancak karşısındakinin zihnindeki benzer anlamlar taşıyacak sözcükleri kullanmaları ile mümkün olabilecektir. İletişimin gerçekleşmesi için insanların zihinlerindeki idelerin başkalarına aktarılması, insanların çıkardığı sesleri kendi içsel kavramlarının işaretleri olarak kullanabilmesi gerekmektedir.

Locke'un felsefesinde, idelerin zihinler arası özdeşliği, göstergeler aracılığıyla ve ortak kabule dayanarak oluşmaktadır. Sözcük, ideler arası özdeşliğin uzlaşım aracılığıyla

kendisinde ortaya çıktığı bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Altuğ, 2011: 37). Locke'a göre, zihnimizdeki idenin gösterge niteliği kazanması ancak sözcükler üzerinde uzlaşım sağlanmasından kaynaklanmaktadır yani konuşan kişinin sözcükleri hem kendi zihinlerindeki idelerin, hem de başka zihinlerdeki idelerin işareti olabilmektedir. Bu sayede aynı dili konuşanlar karşılıklı olarak birbirlerini anlayabilmektedir. Onun için, anlaşılır konuşma ancak bu konuşmanın içerikleri olarak idelere sahip olmayı gerektirmekte ve dil, gerçekten var olan şeyleri temsil eden ideleri, göstermek suretiyle gerçekliğe bağlanmaktadır (Locke, 2004: 287).

İnsan iletişimde kendi idelerini temsil etmekte kullandığı sözcüklerin, aynı zamanda başkalarının zihnindeki idelerin de göstergesi olduğunu varsaymaktadır. Benzer ideler, sözcüklerle temsil edilmedikçe, sağlıklı bir iletişim kurulması mümkün olmamaktadır. İnsanların anlaşabilmesi için birbirlerini anlamaları gerekmektedir. Bunun için anlayan doğru anlatmalı, anlayan ise doğru anlamalıdır. Bunu gerçekleştirmek için ise zihnimizde birtakım ortak idelere sahip olmamız gerekmektedir (Locke, 1996: 242). Bu saydıklarımız gerçekleşmediğinde dilin kötü kullanımları karşımıza çıkacaktır.

2.1.3. Dilin Kötü Kullanımı ve Düzeltme Yolları

Locke, aslında dilin kusurlu bir yapısı olduğunu ve bilginin yayılmasında dilin tehlike oluşturabileceğini belirtmektedir. Dilin kusurları onun özü, sözcükler ve ideler arasındaki bağlantıdan kaynaklanmaktadır. Bu bağlantıdaki uyumsuzluk, eksiklik dilde yanlışlara ve anlaşılmazlıklara sebep olmaktadır. Dili kötüye kullanma biçimleriyle ilgili Locke'un görüşleri, önem taşımaktadır, çünkü onun için iletişim kurmada doğru anlatmak ve doğru anlamak önemlidir.

Bunun yolu da ortak idelere sahip olmaktan geçmektedir. Locke'a göre birinci kötü kullanım, açık ve seçik idesi olmayan sözcükler kullanmaktır. Sözcüklerin kullanımlarında açık seçik ideye bağlanmadan, yerli yersiz kullanılması buna yol açmaktadır. İkinci kötü kullanımı ise sözcüklerin kullanımlarındaki düzensizlikte görmektedir. Bu durum herhangi bir konuda aynı sözcükleri bazen basit, bazen de başka bir basit ideler topluluğu için kullanmaktan kaynaklanmaktadır (Locke, 1996: 290). Sözcüklerin yerli yerinde kullanılması, ideleri açık ve seçik olarak yansıtacak sözcükleri seçebilmek önemli görülmektedir, aksi durumda dilin kötü kullanımı karşımıza çıkmaktadır.

Locke, üçüncü kötü kullanım olarak eski sözcüklerin, yeni ve alışılmamış göstergelerde kullanılmasının anlam karışıklığına neden olduğunu ifade etmektedir. Bu durum ya bir tanımlı verilmemiş olan yeni ve çok anlamlı terimler getirerek ya da sözcükleri, anlamlarını karıştıracak biçimde yan yana getirmekten kaynaklanmaktadır. Dördüncü olarak sözcükleri şey olarak ele almak da dil sorunlarına neden olmaktadır. Bu durum en çok nesne adlarında karşımıza çıkmaktadır. Locke bu duruma örnek olarak madde ve cisim sözcüklerinin birbirinden seçik idelerin yerini tutmasına rağmen, birbirinin yerine kullanılmasını verir.

Beşinci kötü kullanım ise sözcüklerin gösteremeyecekleri şeylerin yerine kullanmanın, anlam karmaşasına yol açmasıdır. Örnekle açıklarsak, sadece adsal özlerini bildiğimiz cisimlerin, genel adlarını önermelerde kullanıp ve de onlar üzerine bir şeyler söylediğimizde yani belirli türden cisimlerin, gerçek özleri hakkında konuştuğumuzda ortaya çıkmaktadır. Sözcükler zihinde bulunan ideleri yansıtmaları gerektiğini belirtmiştik. Onun için ideyi yansıtmayan, şeyleri yansıtan sözcükler anlam karmaşasına sebep olmaktadır. Konuşan kişi, zihninde olmayan ideleri varmış gibi düşünüp, ortaya koyduğu takdirde anlamsız sözcükler ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu sözcükler ses yığından başka hiçbir şeyi ifade edemeyen, etkisiz durumdadır.

Altıncı kötü kullanım, sözcüklerin konuşan kişinin idelerini yansıttığının unutulmaması gerektiğidir, çünkü dinleyen kişide de aynı idenin olduğunu düşünmek yanlışlara sebep olabilmektedir. Dilin amacı, konuşan kişinin zihninde bulunan ideleri, dinleyen kişiye aktarmaktır. Sözcükler, özneler arası geçişe imkân tanımaktadır. Öznelerin aynı ideye sahip olduğunu düşünmek, dilin kötü kullanımına sebep olmaktadır (Locke, 1996: 291-296).

Sözcüklerin konuşan ve dinleyen arasında, düşünce alışverişinde bulunacak zihinde tutulması gerektiğinin altını çizen Locke, bunun bazı durumlarda mümkün olmayacağını vurgulamaktadır. Bu yüzden yedinci kötü kullanım idelerin karmaşıklığı yanında, sözcüğün göstergesiyle, şeyin gerçek özünün aynı olmaması durumunda söz konusu imkansızlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu durumlarda sözcüklerde yetersizlikler oluşmaktadır (Locke, 2004: 333). Anlam, zihin tarafından keyfi olarak meydana getirildiğinde, insanların bunların göstergelerini denetleyip, düzeltecekleri belli bir ölçütün bulunmamasından dolayı yetersizlikler görülmektedir. Adların öğrenilme biçimleri de bu belirsizlik durumlarını

arttırmaktadır (Locke, 2004: 305-306). Adların karışık durumlarına rağmen, onların ortak kullanımda yararlı olduğunun altını çizen Locke'a göre bu durum, taraflar arasında iletişimin sağlanması açısından yararlı görülmektedir (Locke, 2004: 337).

Dilde meydana gelen kusurlardan sekizincisi ise sözcükleri üstü kapalı olarak ifade etmek veya farklı anlamlarda kullanarak, bilerek hata yapmaktır. Bunun en belirgin şeklini, sözcükleri sadece belli fikirler ederek ve daha da kötüsü hiçbir şey ifade etmeden kullanmakta görmekteyiz. Sözcükleri tutarsız bir şekilde kullanmak ve sahte bir belirsizlik oluşturmak da dil kusurlarındandır. Belirsizlik oluşturmak, terimleri sözcüklerin eski anlamlarını yok edecek şekilde eski sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek, hiçbir tanım öne sürmeden belirsiz terimler yaratarak yapılmaktadır (Locke, 2017: 95).

Dilin işlevleri fikirlerimizi diğer insanlara kolaylıkla aktararak, bu yolla bilgi aktarımını yapmaktır. Eğer bunlar gerçekleşmiyorsa dil kusurludur veya suiistimal edilmektedir. Sözcükleri ifade ederken aklında belli bir fikir olmadan bunu yaparsa, sözcükler fikirlerimizi aktarmada başarıya ulaşmaz. Bazen de karmaşık olan fikirlerini kolay ve hızlı ifade edemediklerinde insanlar, onlara uygun bir isim bulamazlar. Bu durum bazen dilin o anlamı ifade edecek bir sözcüye sahip olmamasından, bazen de o fikrin ismini öğrenmemekten kaynaklanır. Fikirlerin gerçek hayatta karşılığı bulunmadığı zaman, sözcüklerle ifade edilen şeylerle ilgili bilgimiz de olmaz. Bu durum aslında varlıkların doğasına uymayan fikirlerimizden kaynaklanan bir kusur olsa da sözcüklerimize de ulaşan bir kusurdur (Locke, 2017: 105).

Locke'a göre, birtakım zihinsel sınırlar ile çerçevelenmiş olmamız, dilin uygun ve sağlam bir araç olmasının önüne geçmektedir. Bu durum nesnelere ve olgular hakkında bilgi edinmede kullandığımız yetilerimizin sınırlılığından kaynaklanmaktadır (Bravo, 2010:108). Yetilerimizin doğru kullanımı, dilimizi doğru kullanma noktasında önem taşımaktadır. Yetilerimizi tam olarak kullanamamak, yanlış anlamlara sebep olabilmektedir. Bu durumda insanlar arasında iletişimsizlik oluşabilmektedir.

Locke'un felsefesinde dilin yanlış kullanımının birçok sebebi bulunduğunu gördük. Diyebiliriz ki ona göre, insanlar bildirişim alanında sözcüklere ilişkin bilinçli olarak birçok yanlış yapmaktadır. Çoğunlukla sözcükleri, kendi zihinlerindeki ideler ile göstergeleyen insanlar, yanlış kullanımlarının farkına varamamakta ve bu yanlış kullanımda ısrar etmektedirler. Onun için sözcüklerin yanlış kullanımlarının önüne geçebilmek noktasında

dilin normatif gücü devreye girmekte, konulacak birtakım kurallarla söz konusu yanlışlıkların önüne geçebilmek mümkün olabilmektedir.

Locke'un vurguladığı gibi dildeki doğrudan gösterge bağıntısı sözcükler ile şeyler arasında değil, sözcükler ile ideler arasındadır. Onun dil öğretisinin ayırt edici özelliği burada yatmaktadır. Dil, insanlar tarafından seslerin, idelerinin göstergeleri olarak kullanılmaya başlaması ile ortaya çıkmıştır (Birlik, 2017: 270). Kullandığımız sözcüklerin, kendi idelerimizle başka şeyleri temsil ettiğini var saydığımızda anlam belirsizliğinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bir ide birinin zihninde tamamen açık olabilirken, başkasının zihninde açık olmayabilir yani kullanılan sözcükler, zihindeki ideler kadar açıktır (Altuğ, 2011: 35). Dildeki kusurları algılamak kolaydır, sözcüklerin anlamlarının belirsiz olması kusurları meydana getirir. Sözcüklerin eksikliği ve kullanımlarının incelenmesi için ilk olarak kullanımlarını incelemek gerekir (Locke, 2017: 79).

Sözcükler, idelerin yerini karşılayamadıklarında anlamsız olmaktadır. Bir sözcüğün anlamlı olması, yansıttığı ideyi hangi oranda karşıladığında aranmaktadır. Bunu karşılamayan sözcükler, anlamsız ve belirsiz bir ses yığını olarak kalmaktadır. Bir sözcüğün yerini tuttuğu ide ne kadar karmaşık ise, sözcüklerin anlamı da o ölçüde belirsizleşmektedir. Bir sözcüğün anlamını, sözcüğün dilde temsili olarak yorumlayan Locke'a göre sözcükler, konuşanın ve dinleyenin ide alışverişine olanak sağlamaktadır. İdeler sözcüklerin anlamı olup, bir sözcüğün anlamı o sözcük aracılığıyla dilde temsil edilen bir idedir. Sözcükleri zihnimizdeki idelerden başka bir şeyin temsilcisi olarak kullandığımızda, sözcüklerin anlamlarına, belirsizlik kazandırmış oluruz (Altınörs, 2003: 59-60).

Locke için zihnin nasıl işlediğini anlamak ve bilmek, ancak dili doğru kullanmakla mümkün olabilmektedir. Kullandığımız sözcüklerin en temel işlevi bildirişim amacıyla düşüncelerin iletimini sağlamaktır. Uzlaşım kavramı temelinde dile yaklaşan Locke, sözcüklerin kurulumunu onların şeylerin temsilini ne oranda sağladıkları ve bildirişimi nasıl mümkün kıldıkları çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre dilin eksiklikleri onun normatif gücü sayesinde reforme edilerek ortadan kaldırılabilir (Birlik, 2017: 278).

Locke, söz konusu konuşma yanlışlarını düzeltmek ve ortaya çıkan bu yanlışları ortadan kaldırmak adına bazı önerilerde bulunmaktadır. Anlamsız bir sözcük ve sözcüğün yerini alacağı bir ide yoksa kullanılmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. İnsanların sözcüklere bağladıkları ideler, yalınsa açık ve seçik, bileşikse belirlenmiş olmalıdır (Locke,

1999: 161-162). Sözcüklerin doğaları gereği belirsiz olduğunu ve bu nedenle de epistemolojik bütün sorunların dilden kaynaklandığını belirten Locke için, kullanılan sözcükler zihnimizde bir ideye karşılık gelmelidir. Bu şekilde kullanılan sözcüklerin daha nesnel bir anlamı olabilecektir (Ergat, 2008: 65-66).

İnsanların birbirleriyle iletişim kurmaları durumunda sözcükler aracılığıyla düşünceler karşılıklı aktarılmış olacak ve dili doğru kullanma noktasında insanlar tecrübe kazanacak, yaptıkları yanlışları daha sonra düzeltebileceklerdir. Hataları görmek ve düzeltmek ancak iletişimle mümkün olabilmektedir. Dilin kötü kullanımı ve anlam belirsizliğini ortadan kaldırmanın en temel yolu, daha fazla açıklayıcı olarak, daha fazla iletişime geçmektir.

Locke'a göre, sözcüklerin anlamının belirsiz kaldığı durumlarda ise göstergelerini, net bir biçimde saptamak için bunların anlamlarının açıklamasının verilmesi gerekmektedir. Onun için, insanların sözcüklerin yerini tutacak olan idelerinin herkesçe bilinen ideler olması önem taşımaktadır (Locke, 1996: 290-291). İdelerin sözcük tarafından tam olarak yansıtılması gerekmekte ve bunun için herkesçe bilinen sözcükler kullanılmalıdır.

İnsanların, kullanmış oldukları sözcükleri, bağladığı idelere uygun olması için olabildiğince çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Sözcüklerin anlamının belirsiz kaldığı durumlarda ise bu sözcüklerin anlamlarının açıklamasının verilmesi gerekmektedir. Konuşurken aynı terimi değişmez, sabit şekilde kullanmak da konuşma yanlışlarını düzeltmek için alınabilecek başka bir önlemdir (Keha, 2011: 115-116). Locke'a göre insanlar başkalarına bir şey öğretmek ya da onlara bir şeyi kabul ettirme amacıyla sözcük kullanıyor, fakat sözcüklerin anlamlarını açıklamak istemiyorsa, bu durumda yapmaları gereken, aynı terimi, aynı anlamda kullanmasıdır (Locke, 2004: 354-355). Anlıyoruz ki dilin yanlış kullanımının önüne belli kurallara uyarak düzeltebilmekteyiz. Kullanılan ideler açık ve seçik hale getirilmeli, daha sonra da aktarım yapılmalıdır. Sözcükler, ideleri net olarak yani hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde yansıtılabilmelidir. Dinleyen kişide en ufak bir şüphe oluşacaksa, o zaman sözcüklerin açıklamasına yer verilmelidir, böylece anlaşmazlıklar ortadan kaldırılabilir.

Dolayısıyla dilin iletişimdeki görevi, anlaşılmayı sağlamaktır. Konuşan kişi, iletişim kurulmaya çalışılan kişide, anlatmaya çalıştığı fikri getirmiyorsa günlük kullanımda ve felsefi

kullanımında⁶ da bizi bir amaca ulaştırmaz. Seslerin anlamları, insanlar tarafından keyfi olarak yüklendiği için, anlamları kesin değildir ve bu yüzden kusurludur. Bu durum sözcüklerle ifade edilen fikirlerinden kaynaklanmaktadır, seslerin yetersizliğinden değildir. Bazı kelimelerin anlamları daha belirsiz olabilmektedir, bu durum sözcüklerle ifade edilen fikirlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. İletişim kuracak olan kişi, kelimelerin hangi fikirleri ifade ettiğini öğrenmelidir ancak şu durumlarda “1. İfade edilen fikirler çok karışıkça, birçok fikrin birleşiminden oluşmuşça. 2. İfade edilen fikirlerin doğayla hiçbir bağlantısı ve doğada olanları doğrulamamıza yardımcı olacak bir ölçüt yoksa. 3. Kelimenin anlamı çok bilinmeyen bir ölçütle alakalıysa. 4. Kelimenin anlamı ve ifade edilen nesnenin özü birbirine tam olarak uymuyorsa bunu yapmak zordur” (Locke, 2017: 80).

Locke’a göre, konuşma yanlışlarını düzeltme noktasında da birtakım kurallara uyulması gerekmektedir. İlk olarak, insanın göstergesi olmayan sözcük ve yerini tutacağı bir idesinin bulunmadığı sözcüğü tercih etmemesidir (Locke, 2004: 346). Kullanılan ideler açık ve seçik olmalı, karmaşık idelerse de kesin ve belirli topluluğun göstergesi olan bir sese bağlanmış olmalıdır. İkinci olarak sözcüklerin anlamı belirsizse, bu belirsizliği ortadan kaldırmak için sözcüklerin anlamlarının açıklamasının verilmesi gerekmektedir (Locke, 2004: 348).

Konuşmanın, toplumu bir arada tutan ortak bir bağı oluşturduğundan ve böylece bilgimizi diğer insanlara ve gelecek nesillere aktardığımızdan önemli olduğunu ifade eden Locke, bu yüzden karşılaşılan zorluklarda çözüm önerileri getirmiştir. Onun için, konuşmadaki kusurları çözmek için getirdiği çözüm önerilerini şöyle özetleyelim: “1. İnsanlar hiçbir kelimeyi bir anlam ifade etmeyecek şekilde, hiçbir ismi de bir fikre bağlamadan kullanmamalıdır. 2. Eğer kelimelerle bağdaştırılan fikirler basitse açık, karmaşıkça belirli olmalıdır. 3. Belirli fikirlere sahip olup onları isimlerle ifade etmek yeterli değildir. Sözcükleri, bilinen anlamlarıyla tercih etmek gerekir. 4. Yaygın olarak bilinen anlamı çok belirli değilse (karmaşık fikirlerin isimleri gibi) veya konuşmanın temasını oluşturan terimler hataya düşmemize yol açacak gibiyse, kelimelerin anlamını tek tek açıklamak gerekmektedir (Locke, 2017: 114-116).

⁶ İletişimin iki ayrı kullanımı vardır. Bunlardan ilki, günlük kullanımdır. Toplumda ilişki ve iletişim kurarken bundan faydalanırız. İkincisi felsefi kullanımdır. İnsanın gerçeklik arayışında nesnelere dair fikirlerini kesin bir şekilde aktarmasına, genel geçer doğruları ifade etmesine yarar (Locke, 2017: 80).

Locke için sözcüklerin, kullanan kişilerin zihinlerindeki idelerin yerini tuttuğunu ifade edebiliriz. Dil, sözcüklerden oluşmaktadır. Sözcükler, düşüncelerimizin birer işaretidirler, fakat sözcükler duyulur ortak ifadelere tekabül etmelidir. Locke'un bu yaklaşımı bizleri dil, düşünce ve varlık kavramlarının bir bütün olduğunu yani onların birbirlerine bağlı olduklarını göstermektedir. Duyulur ifadelerden bahsederken Locke, dilin reel bir varlık alanını yansıtması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, onun empirizm görüşüyle de uyusmaktadır (Ergat, 2017: 55).

Locke için dilin doğasını anlamak, ancak ideler ile sözcükler arasındaki ilişkiyi çözümlenmekten geçmektedir. Epistemoloji ile ilgili sorunlar Locke'u dile yöneltmiştir. Locke, bilgiyle başladığı yolda dilden kaynaklanan sorunlarla karşılaşmıştır. Bu karşılaştığı problem, onu ideler ve sözcükler arasındaki bağlantıyı açıklamaya götürmüştür. Sözcüklerin, ideleri temsil etmesi gerektiğine vurgu yaparak, anlamlı sözlerin oluşması gerektiğini ifade etmiştir, çünkü ideleri temsil etmeyen sözcükler, anlamsız ses yığını olmaktan öteye gidememektedir. İdeleri temsil eden sözcükler, insanlar arasında uzlaşımı sağladığı gibi bilgi verici de olabilmektedir. O yüzden dilin doğru kullanılması, Locke'un felsefesinde büyük bir önem taşımaktadır. Doğru kullanılmayan dil, beraberinde birçok sorun getirmektedir. Bu sorunları yaşamamak için, insanların dili doğru kullanmaları gerekmektedir, yani dil, ide ve sözcük ilişkisi doğru kurulduğunda bilgilerimiz açık ve seçik olacaktır. Açık ve seçik olan sözcükler, karşı tarafla sağlıklı bir iletişim için büyük önem taşımaktadır. Locke için dil, düşünce ve anlam ilişkisinin doğru kurulabilmesi gerekmektedir, doğru kullanılmadığında iletişimin sağlıklı kurulabilmesi mümkün olmayacaktır.

2.2. George Berkeley Felsefesinde Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

İdealizmin savunucusu George Berkeley (1685-1753), yalnızca zihin ya da ruhların ve bu ruhların idelerinin var olduğunu ifade ederek, maddenin var olmadığını belirtmektedir. Ortaçağ'da ortaya çıkan nominalist tavır Locke'da ve Berkeley'de farklı biçimlerde devam etmektedir. Locke'da sözcükler, tek başlarına anlamsız seslerden ibaret olup, zihindeki idelerin göstergesi yapılmakla anlam kazanmaktadırlar. Berkeley, Locke'un aksine sözcük ve idea⁷ arasında içsel, zorunlu bir anlam ilişkisi olmadığını ifade etmektedir. Onun için var

⁷ Berkeley'de ide; duyu-deneyinin ya da algılama eyleminin içeriğini, varoluşu, bir zihne bağlı bulunan zihin içeriklerini, zihne bağımlı bir varlık tarzına sahip olan algıları ifade etmektedir (Cevizci, 2005: 887). Biz alıntı olmayan her yerde ide yerine idea kavramını kullandık.

olanlar yalnızca zihnimizde algıladıklarımızdır, onların asılları da tikellerdir. Berkeley, Locke'un soyutlamayla elde edilen soyut genel sözcüklerin iletişim ve bilgi için zorunlu olduğu düşüncesine karşı çıkması, onun felsefesinin temelini oluşturmuştur. Sözcükte anlamı, ideadan hareketle açıklayan Locke için, ideci anlam kuramı uygunken; anlamı sözcük ve idea arasındaki ilişkiden bağımsız olarak açıklayan Berkeley için ise zihin merkezli anlam kuramı tanımlaması uygundur (Çelebi, 2017: 43).

Zihnimizde doğuştan düşünceler bulunmadığını ve bilgimizin algısal deneyim sonucu elde edilen idealardan türediğini ifade eden Berkeley, bu noktada Locke ile uzlaşmaktadır. 18.yüzyıl düşüncesinin içerisinde yer alan öznel idealizmi savunan Berkeley'in bu görüşü, 17.yüzyılın devamı olarak görülmekle birlikte aynı zamanda bu döneme bir tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Berkeley'in materyalizme şiddetle karşı çıktığı görülmektedir; çünkü ona göre materyalizm, maddenin var olup, Tanrının hiçbir şekilde var olmadığı görüşüne karşılık gelmektedir. Bu görüşleriyle septisizme de karşı çıkan Berkeley'e göre, materyalizmin güç kazandığı yerde septisizm de var olmaktadır (Keha, 2011: 137-140). Dil, düşünce ve varlık kavramlarının birbirinden ayrılmaz parçalar olduğunu ve birinin varlığının diğerlerine bağlı olduğunu savunan Berkeley'e göre varlık, düşünsel bir formda sunularak tikel bir yorum ile açığa çıkmaktadır (Ergat, 2017: 83).

2.2.1. Berkeley'in Felsefesinde "Var Olma" Sorunu

Berkeley, zihinden bağımsız bir maddi tözün olamayacağı için, maddi tözün anlamsız olduğunu savunmaktadır yani zihinden bağımsız bir madde var olamayacaktır. Var olan şeyler yalnızca zihinler ve idealardır. Zihinden bağımsız tözsel madde anlayışına karşı çıkan Berkeley: "*Esse est percipi*" yani "Var olmak algılanmış olmaktır" sözüyle bu düşüncesini temellendirir, bu söz; algılayan, düşünen zihnin bir nesnesi ya da konusu olmak anlamlarına gelmektedir (Berkeley, 1998: 36-37). Öyleyse sonuç olarak, ideaların ve nesnelerin varlıkları algılanmaya bağlıdır.

Belirtmiş olduğumuz gibi algı dünyası dışında cisimsel bir dünyanın olmadığını ifade eden Berkeley, algılamamanın ancak algılayan bir varlığın olması durumunda mümkün olabileceğini belirtmektedir. Algılayan varlık onun için Tanrı'dır. Algımızdaki duyumlara ve zihnimizdeki idealara neden olan başka bir varlığın olması gerekmektedir. Bu başka varlık da Tanrı'dır. Locke'un maddi töz kavramının aksine, tinsel töz kavramı ön plandadır (Ergat, 2017: 82). Duyuyla ya da düşünerek kavrayabileceğimiz hiçbir şeyin varlığından şüphe

duymayan Berkeley, gözleriyle gördüğü, elleriyle dokunduğu hiçbir şeyin varlığından şüphe duymamaktadır. Onun karşı çıktığı şey, filozofların madde ya da cisimsel töz dedikleri şeydir (Berkeley, 1998: 55). Berkeley'in bu düşüncesi bizleri, Tanrının varlığına götürür. Onun için şeylerin, onu algılayan zihinlerin ya da düşünen şeylerin dışında var olmaları imkansızdır yani dış dünyadaki nesnelere Tanrının zihninde bulunmaktadır.

Algılamanın gerçekleşebilmesinin ancak algılayan bir varlığın mevcudiyeti ile mümkün olduğunu ifade edebiliriz. Algılamanın dışında nesnelere dünyası diye bir şey yoktur. Berkeley için bizler algılamada yalnız kendi idealarımızı ya da duyularımızı bilebiliriz. Berkeley'in ifadesiyle "Duyu nesnelere algılanmaksızın var olamayacak idealarından başka şeyler olmadıklarını ileri sürdüğümüz doğru, ancak buradan yalnızca bizim tarafımızdan algılandıkları sürece var oldukları, başka zaman hiç var olmadıkları sonucuna varamayız, çünkü biz algılayamıyorsak da onları algılayan başka bir zihin olabilir. Cisimlerin zihin olmaksızın var olmadıklarından söz ettiğim yerlerde şu ya da bu zihin değil de, olabilecek bütün zihinleri düşündüğüm anlaşılmalıdır" (Berkeley, 1998: 63). Berkeley'in felsefesinde cisimlerin var olmasının, algılayan zihinlere bağlı olduğu görülmektedir. Ona göre algılayan ben değilsem, başka zihinlerde o varlığın algılanabilir olması da o cismin var olduğunu göstermektedir. Bu düşüncesiyle, gerekli olan şeyin onu algılayan zihinlere bağlı olduğunu görmekteyiz.

Bu düşüncesiyle yani dış dünyanın var oluşunun algılayan bir zihinden bağımsız olamayacağını belirten Berkeley'e göre bilgi, insanın zihninden bağımsız olan bir gerçekliği değil insanın kendi zihinsel süreçlerini ifade etmektedir. Diyebiliriz ki tüm maddi varlıklar, özne tarafından inşa edilmiş olan zihinsel idealardır. Ona göre özne, zihinsel idelerin dışında başka bir şeyi dolaysız olarak bilemez (Ergat, 2017: 59). Yalnızca algılayan ve algılanan şeyler vardır.

Berkeley için algılanmanın olduğu yerde algılayıcısının olması bir zorunluluktur. Bir şeyi algılamak, bir algılayıcıyı sezgisel olarak zorunlu kılmaktadır. "Bahçivana sor bakalım, bahçedeki kiraz ağacının varlığına niçin inandığını. Göreceksin, onu duyumsadığı, yani tek kelimeyle onu duyuları ile algıladığı için buna inandığını söyleyecektir. Bir de bir portakal ağacının orada bulunmadığına niçin inandığını sor ona. O zaman da onu algılamadığı için inandığını söyleyecektir" (Berkeley, 1996: 100). Var dediklerimiz, algılanmış olanlardır. Bu anlamda var olmak, algılanmış olmaktır.

Berkeley, zihin olmaksızın idelerin de var olamayacağını, onların varlığının algılanmalarına ya da algılanabilir olmalarına bağlı olduğunu belirtmektedir. Ona göre varlık, idelerden ve ideleri algılayan, imgeleyen, anımsayan ve bunun gibi işlemlerde bulunanlardan meydana gelmektedir. Berkeley bu durumu zihin, varlık, ruh ya da kendim olarak tanımlamaktadır. Sözcükler, kendisinde var olan ya da kendisiyle algılandığı şeylere karşılık gelmektedir. Örneğin, sesin varlığı işitilmesine, kokunun varlığı koklanmasına, rengin varlığı görülmesine, biçimin varlığı ise dokunulmasına bağlıdır. Yani bunların var olması kendilerini algılayan zihinlerin ya da onları düşünen şeylerin var olmalarına bağlıdır (Berkeley, 1996: 36). Burada ide (algısal içerik) ile zihin ilişkisi söz konusudur yani bir şeyin sesi ile sesin duyulması.

Dolayısıyla varlığın var olması algılanabilir olmayı zorunlu kılmaktadır. Fakat bu algılama duyuşsal algılama anlamında değil, zihinsel anlamda bir algılamayı içermektedir yani algılama da bir düşünce etkinliğidir. Örneğin renkleri ya da herhangi bir kokuyu algılıyor olmamız düşünceleri algıladığımızı gösterir, çünkü algılanamayan şeyde düşünce olamaz.

Berkeley'in duyulur/algılanabilir şeylerin yalnızca idealar olduğu düşüncesi, maddi tözün gereksiz olduğunu ve aynı zamanda anlamsız olduğu sonucuna götürür (Keha, 2011: 162). Her şeyin zihinden ibaret olduğunu belirten Berkeley için, bir şeyin var olması, zihin tarafından düşünülmüş olmayı gerektirmektedir. Asıl gerçek olanın zihin olduğunu belirten Berkeley'e göre, kendi algımızın/zihnimizin dışına çıkmamız mümkün değildir. Duyulur şeylerin fikirler olduğunu, zihnin dışında ve algılanmış olmalarından ayrı bir varlığın olamayacağını savunan Berkeley, düşüncelerimizin, tutkularımızın, tasarımlarımızın zihinde ortaya çıktığını yani var olmalarının zihin tarafından algılanması sonucu gerçekleştiğini ifade etmektedir (Ergat, 2017: 66-67).

2.2.2. Genel Soyut İdeaların Varlığı Probleminde Sözcük ve Anlam İlişkisi

Platon'dan itibaren İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağdaki felsefe sorunlarına bakıldığında soyut kavramların, her zaman bu tarihsel süreç içerisinde var olmuş olduğu görülmektedir. Fakat Berkeley'de bu sorgulama daha farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözcüklerin anlam ve kullanımına ilişkin açıklamalar yapan Berkeley, Locke'un anlam teorisine karşı çıkmakta, sözcüklerin her kullanımda soyut ideaların yerini tutmadığı düşüncesini savunmaktadır (Winkler, 2005: 48). Locke'un soyutlama teorisini eleştiren Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri* adlı yapıtının girişinde genel sözcüklerin, genel düşünceleri ifade etmeyeceğini

savunmaktadır. Ona göre sözcüklerle anlatılan tümel kavramlar, duyulanmış öğelerden arındırılarak elde edilen soyutlamalardan farklı olmaktadır. Onun için tasarımlarımızın kaynağı duyumlardır. Berkeley duyumu *reflexion* (iç duyum-düşünme) anlamında kullanılmaktadır (Ergat, 2017: 63). Diyebiliriz ki idealar, algılanmaksızın var olamamaktadırlar. Onların var olma koşulu zihin tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu etkinliğin kendisi zihinseldir.

Böylece soyutlamayla zihin, ideaları birbirleriyle ilişkilendirerek düşünme, ideaları benzer olan idealarla birleştirme ve soyut idelere ulaşmamızı sağlamaktadır. Berkeley, zihnin her bir niteliği tek tek düşünebilmesi yönüyle aslında soyutlamayı reddetmemektedir. Reddetmiş olduğu sözcüklerin soyut ideaların işareti olarak kullanıldığında, genel terimler haline geldiği düşüncesidir (Keha, 2011: 150). Hiçbir ide algılanmaksızın var olamaz ve her türden ide, yalnızca algılayan bir zihinde var olabilmektedir. Bu sebeple soyutlama sonucunda zihnin ulaşabildiği bu soyut idelerin, kendi başlarına varlıkları kabul edilemez.

Berkeley'e göre sözcükleri idealardan ayrı düşünmeliyiz, yani sözcüğün anlamını ideayla açıklamamalıyız. Sözcük, idea ilişkisinde ideaları kavramak isteyen birisine Berkeley "bilgi ağacını görmek için sözcük perdesini kaldırmak yetecektir" (Berkeley, 1996: 34) cevabını verecektir. Berkeley için, tanımını aynı olan şeylere ortak bir adın verilmesiyle, o sözcüğün aynı ideayı temsil ettiğinin kabul edilmesi birbirinden farklıdır. Tanımını aynı olan şeyler için genel ve ortak adların kullanılması anlamındaki soyutlamayı kabul eden Berkeley, genel ve ortak sözcüklerin aynı ideayı temsil ettiği düşüncesine katılmaz (Keha, 2011: 157).

Berkeley, Locke'un anlamı bir sözcüğü kullanan kişinin, zihnindeki bir ideanın yerini tutması görüşünün bir yanlısamadan ibaret olabileceğini savunmaktadır. Sözcükler, ideaları temsil etmediklerinde de bir anlam taşıyabilmektedirler yani sözcükler, zihindeki ideyi çağrıştırmasa da anlamdan yoksun olmayabilir. Locke'un aksine, sözcük ideanın göstergesi olmadığında da anlamlıdır. Berkeley'e göre tikel bir idea, aynı türdeki diğer bütün tikel ideaları temsil edebildiğinde genelleşmektedir (Berkeley, 1985: 307-308). Tümelliğin ise idealara değil, adlara ait bir özellik olduğunu ifade eden Berkeley'e göre tümeller, tikelleri temsil eden veya onlara işaret eden şeylere ait bir özelliktir. Berkeley, tikel olan adların veya kavramların tikelin işareti olarak kullanılması suretiyle tümel hale geldiğini ifade etmektedir. Berkeley bu görüşüyle nominalist bir pozisyonda yer almaktadır (Keha, 2011: 151).

Nominalistler yani adçılar, sadece nesnelere var olduğunu ifade ederek, tümellerin de benzer nesnelere vermiş olduğumuz adlardan ibaret olduğunu savunmaktaydılar. Onlara göre, tümeller seslerden ibaret olup, bu sesler düşünceleri adlandırmak için kullanılmaktadır. Tümellerin yalnızca birer imge ya da simge olarak anlaşıldıklarından, onlara bir gerçeklik atfedilememektedir. Görülmektedir ki Berkeley'in tümellerin, dilin dışında var olan kendilikler olmaması düşüncesi, nominalist bir yaklaşım içerisinde yer aldığı göstermektedir. Onun için tümellik idea değil, addır. Tümellik, kavramın değil, adın üyeliğidir (Keha, 2011: 151).

Onun felsefesinde ideaları temsil etmediğinde de sözcükler, bir anlama sahip olabilmektedir. İşaret ettikleri ideaları uyandırmasalar da anlamdan yoksun olmayabilir. Ona göre karşılıklı olan ideaları düşünmeden de adları kullanılmaktadır. Bunu da "Sözcüklerin anlamları keyfidir ve insanlar aynı sözcüğü bir ayrılık ya da çeşitlilik algılamadıkları yerde kullanmaya alışmış olduklarından artık buna benzer vesilelerle karşılaştıkları her defasında, dilin özelliğinden ve şeylerin hakikatinden sapmaksızın aynı cümleyi daima kullanabilirler" (Berkeley, 1996: 119) şeklinde dile getirmektedir. Anamlı sözcük, ideanın yerini tutmasında aranmamalıdır. Anamlar keyfidir. Öyleyse şimdi dilin işlevine ve kullanımına bakmak yerindedir.

2.2.3. Dilin İşlevi ve Yanlış Kullanımı Düzeltme Yolları

Dilin temel işlevi konusunda Locke'dan ayrılan Berkeley'e göre, dilin en önemli ve biricik amacı, sözcüklerle imlenen ideaları iletmek değildir. Dilin belli bir tutkuyu uyandırmak, bir eyleme yöneltmek ya da ondan caydırmak, tını belli bir düzene sokmak gibi başka amaçları da bulunmaktadır (Berkeley, 1998: 29-30). Dilin duygusal kullanımına dikkat çeken Berkeley, insanların konuşmadan önce düşünmeleri ve sözcüklerin anlamını bir karara bağlamalarını işaret etmektedir. Locke'un dilin biricik amacının iletişim olduğu düşüncesine karşı çıkan Berkeley'in yaklaşım tarzı, ifadenin altında yatan düşüncedir (Ergat, 2017: 60-61). Berkeley, her düşüncenin akılda bir isimle işaretlendiğini ve bunun tamamen rastgele gerçekleştiğini ifade etmektedir. Sözcüklerin ideaları temsil etmesi, dilin asıl işlevinden uzaklaşmasına yol açacaktır.

Berkeley'e göre, idealar ve onları gösteren sözcükler arasında değişmez bir bağ olduğu görüşünden vazgeçilirse, soyut ideaların kafa karıştırıcı görünmez durumundan kurtulabilecek ve sözel anlaşmazlıklar ortadan kalkabilecektir. Düşünceler idealarla

sınırlandığında anlam karışıklıkları görünmeyecektir. Berkeley, idealarımız arasındaki uyumları ya da uyumsuzlukları ayırt etmek, bir bileşik ideanın hangi ideaları kapsadığını ya da kapsamadığını görmek için anlığımızda olup bitenleri dikkatle algılamamız gerektiğini ifade etmektedir. Berkeley bu bağlamda sözcüklerin yanlış kullanımıyla ilgili öneriler getirir. Örneğin sözcüklerin kötü kullanımından anlık aldatılabiliyorsa önerisi şöyledir: “İdealar ve onları imleyen sözcükler arasında değişmez bir bağ olduğu düşüncesinden uzaklaşmalıyız. Eğer bu düşünceden kurtulmayı başarırız; bütün sözel anlaşmazlıklardan kurtulacağımızdan emin olabiliriz. İkinci olarak, soyut ideaların zihin bulandıran, kafa karıştıran görünmez ve sinsî ağından kurtulabiliriz. Üçüncü olarak, düşüncelerimizi sözcüklerden sıyrılmış idealarla sınırladığımız zaman kolay kolay yanılmayız. Düşündüğümüz nesnelere açıkça ve uygun biliriz. Sahip olmadığımız bir ideaya sahip olduğumuzu düşünmek yanılgısına düşmeyiz” (Berkeley, 2003: 32-33).

Berkeley, insanların, önce düşüncelerini ve sözcüklerinin anlamlarını bir karara bağlamalarını istemektedir, çünkü kendi içlerinde, tutarlı ve yöntemli söylemler olsalar bile anlamca bir hiçe sahip olabilmektedirler. Ona göre bilginin birçok alanı, sözcüklerin kötü kullanımlarıyla bulandırılmakta ve karartılmaktadır. Anlamların duru olmadığı durumlarda yapılması gereken dilbilimsel çözümlerdir. Berkeley için bunu uygulamak, yararı olmayan düşüncelerden bizi kurtarabilmekte ve anlamlı sanılan şeylerin aslında anlamsız olduğunu ortaya çıkarabilmektedir. Böylece kişi için zor olanın kolay hale gelebilmesi, mümkün olabilmektedir (Cebi, 2020: 2).

Locke ve Berkeley’de ortak olan sözcükler, kendilerini kullananların zihinlerindeki ifadelerinin yerini tuttuğunu ifade edebiliriz. Fakat dilin sözcüklerden oluştuğunu ifade etmelerine rağmen, dilin amacı noktasında farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Locke dilin amacının, düşüncemizi başkalarına iletmek olduğunu yani iletişim kurmak olduğunu ifade etmiştir. Berkeley için dilin asıl amacı iletişimin altında yatan bilinç durumlarıdır yani duygu, düşünce ve eğilimlerdir. Berkeley’in, Locke’un sözcüklerin idelerin işareti yapılarak anlam kazanması ve genelleşmesi görüşüne karşı çıktığı görülmektedir. Ayrıca dilin iletişim işlevinin yanı sıra pragmatik ve sözel etki oluşturan işlevini ele alması, onun yaklaşımını Locke’un düşüncesinden ayırmaktadır. Bu durum bizleri Berkeley’in çerçevesi daha geniş bir anlam kuramı ortaya koyduğu değerlendirmesine götürmektedir. Berkeley’in bu yaklaşımının, Wittgenstein’in ikinci döneminin “anlam kullanımdır” düşüncesine ve benzer şekilde Austin’in “ bir şey söylemek belli koşulları sağlandığında bir şey yapmaktır”

şeklindeki düşüncesine zemin hazırladığı söylenebilir (Çelebi, 2017: 44).

Berkeley, Locke'un görüşlerinin aksini iddia ederek, kendi düşüncelerinin temelini oluşturmuştur. Locke'da sözcükler, seslerden ibaret olup, zihindeki idelerin işareti yapılarak anlam kazanmaktaydı. Berkeley'de ise sözcük ve idea arasındaki anlam ilişkisi içsel ve zorunlu bir şekildedir. Locke, realist tavrıyla zihinden bağımsız bir gerçekliğin olduğunu kabul ederken; Berkeley ise algılamadan (düşünmenin) bağımsız bir dış dünyanın olamayacağını ifade etmiştir. Bu algılamamanın olması için de algılayan bir varlığın gerekliliğini ifade etmiş ve bunu da Tanrı olarak göstermiştir. Berkeley, Locke'un aksine dış dünyanın objektifliğinin garantisini Tanrıda bulmaktadır. Var olanlar yalnızca zihnimizde algıladıklarımızdır. Berkeley, Locke'un belirttiği soyutlama ile elde edilen genel sözcüklerin zihnimizde bulunmadığını ifade etmektedir. Soyut genel sözcükler, bilgi ve iletişim için zorunlu değildir. Berkeley için dilin işlevi sadece iletişim kurmak değildir, pragmatik ve sözel etki oluşturan unsuru da vardır.

Sonuç olarak dilin sözcüklerden oluşması ve sözcüklerin dilimizin işareti olup olmadığı, her iki filozofta ortak ele alınmasına rağmen genel terimlerin ya da soyut genel düşüncelerin nasıl elde edildiğine dair yaklaşımları her iki filozofta farklı ele alınmıştır. Locke, genel sözcüklerin idelerin işaretleri yapılarak genel olduklarını ve genel düşüncelerin soyutlama yoluyla elde edilmiş olduklarını ifade ederken, Berkeley ise Locke'un soyutlama düşüncesine karşı çıkar. Genel sözcüklerin olduğunu yadsımayan Berkeley, Locke'un genel sözcüklerin genel düşünceleri gösterdikleri düşüncesini yadsımaktadır. Berkeley anlamın, bir sözcüğün temsil ettiği idea olmadığını ifade etmesiyle Locke'dan ayrılmaktadır. Berkeley ve Locke'un kendinden sonraki anlam kuramlarına etki yaptıkları görülmektedir. Berkeley'in özellikle de dilin işlevine ilişkin düşünceleri, 20.yüzyılda gündelik dil felsefesi filozoflarının yaklaşımlarına öncülük edecektir. Berkeley'in bu düşünceleri göstermektedir ki, dil, düşünce ve varlık kavramları birbirinden ayrılmaz parçalardır. Birinin varlığı diğerlerine bağlıdır.

2.3. David Hume Felsefesinde Dil, Düşünce ve Anlam İlişkisi

Düşünce tarihinin önemli filozoflarından biri olan David Hume'un (1711-1776), felsefe tarihi içerisindeki yeri çoğunlukla şüphecilik olarak adlandırılmıştır. Ona göre dil, zihnimizdekileri dışa vurmanın bir aracı olarak ele alınmaktadır. Sözcükler, zihindeki idelerin göstergesidir, dil ise onları ifade etmenin bir aracıdır. Onun bu görüşü ile Locke'un görüşü

arasında benzerlik bulunmaktadır. Hume için anlam, sözcüğün idealara⁸ karşılık gelmesi ve izlenimlere sahip olmak demektir yani onun anlam görüşünde idealar, izlenimleri izlemektedir. İngiliz empirizminin savunucusu Hume, bütün bilgimizin deney vasıtasıyla elde edilen izlenimlere dayandırılması gerektiğini ve doğuştan bilgilerin olamayacağını ifade etmektedir. Hume, Locke'dan bilginin objelerinin idealar olduğunu ve empirist anlam ölçütü görüşlerini miras almıştır (Hanratty, 2002: 55).

Felsefe tarihinde iz bırakmış bir düşünür olan Hume, felsefi bir şüphecidir: “Bu septik şüphenin kendisini ne kadar uzaklaştırmaya çalışırsak çalışalım, hatta bazen ondan tamamıyla kurtulmuş gibi görünsek bile her an üstümüze daha fazla çöker. O, akıl ve duygular yönünden hiçbir zaman tedavi edilemeyecek bir hastalıktır. Herhangi bir sisteme dayanarak aklımızı ve duygularımızı savunmak imkansızdır. Onları bu tarzda haklı çıkarmaya çalıştığımız zaman sadece açığa çıkarmış oluruz. Septik şüphe bu konuların üzerinde köklü ve derin bir şekilde düşünmek yüzünden doğduğundan, bu düşünmeyi lehte ve aleyhte genişlettiğimiz takdirde şüphe daima artacaktır. Sadece dikkatsizlik ve umursamazlık bize bir çare sağlayabilir” (Hume, 1976: 36).

Hume'un şüphecilik noktasında Descartes'tan ayrıldığı noktalar bulunmaktadır. Descartes'ta şüphe doğruya ulaşmada bir yöntem yani araçtı. Hume da ise şüphe, bilgi edinmeye ilişkin çözümlene sırasında kendini gösteren bir sonuçtur. O, bilginin şüphe edilemez bir şekilde doğru olmasından şüphe etmektedir. Bu durumda bilginin kaynağı değil, doğruluk ölçütü sorgulanmaktadır yani problem doğruluğun ölçütüdür. Dolayısıyla Hume, bilginin bileşenleri arasındaki ilişkiyle ilgilenecektir. Diyebiliriz ki soru değiştiğinde, yöntem de değişmektedir. (Gür, 2015: 291). Hume için zihnimizdeki tüm kavramlar/ideler bir deneyim/izlenim anına kadar geri götürülebilmektedir. Eğer izlenimi olmayan bir fikre, kavrama sahip olmuşsak, bu kavramın teorik içeriğinden şüphelenebiliriz. Diyebiliriz ki Hume'un izlediği yol, bilgi ile şüpheyi farklı yönlere götüren değil, ikisinin birleştiği bir düzleşme getirendir.

⁸ Hume, idea kavramını düşünce, hayal, imge anlamında kullanmaktadır (Keha, 2011: 176). Alıntı olmayan yerlerde idea kavramını kullandık.

2.3.1. İzlenim-İdea İlişkisi

Algıları, izlenimler ve fikirler olarak ikiye ayıran Hume, duyu organlarıyla aldığımız duyular ve duyguları izlenim, dışardaki objelerin zihinde bıraktıkları izleri ise idea olarak ifade etmektedir. Zihnin algılarının bir tarafında düşünce ya da fikir, diğer tarafında ise izlenim yer almaktadır. İzlenim ile fikir aynı şey değildir; onların ayırım noktası, güç ve canlılık konusundaki nicel farklarıdır. İzlenimle, işittiğimizde, gördüğümüzde, hissettiğimizde, sevdiğimizde, nefret ettiğimizde ya da istediğimizde oluşan canlı algılar kastedilmektedir. Daha güçsüz ve cansız olanlara düşünce ya da fikir adı verilmektedir. Fikirler, daha cansız algılar olup, saydığımız duyuların ya da hareketlerin herhangi birini düşündüğümüzde bilincinde olduğumuz şeydir. İzlenimler, bu yönüyle kendinden daha az canlı algılar olan idealardan ayrılırlar (Hume, 1976: 14-15).

Dolayısıyla Hume’da idealar, düşünceler/zihnin içerikleri iken, izlenimler de duyu deneyimleri/algı içerikleridir. Buna göre insanın bir şeyler düşünmesi, anımsaması, hayal etmesi gibi zihinsel faaliyetleri, idealar olarak tanımlanır. Benzer şekilde bir insanın gördüğü, işittiği zamanki algılama faaliyetleri, izlenimler olmak durumundadır. Onun için idealar, soluk ve daha az canlı ve daha az güçlü izlenimler olarak karşımıza çıkar (Cevizci, 2007: 61). Görülmektedir ki bu ikisi arasındaki ayırım, bu algıların gücünde ve canlılığında.

Hume için herhangi bir izlenim zihne geldiğinde, orada bir idea ortaya çıkmaktadır, izlenim bunu iki farklı biçimde oluşturmaktadır. Canlılığını ilk görünüşünde büyük ölçüde koruyarak, izlenim ile idea arasında yer almaktadır ya da canlılığını tümüyle kaybederek tam bir idea olarak belirlemektedir. İzlenimlerimizin ilk biçimine bellek, ikinci biçimine ise imgelem adı verilir. Hume izlenimleri dolaysız duyu deneyimleri olarak, ideaları ise izlenimlerin sönük, cansız kopyaları olarak tanımlamaktadır. Hume bu ayrımı, algıların kuvvet ve dirilik derecelerine göre yapmaktadır. Duyma, görme, dokunma, birine sevgi ya da nefret duyma gibi algılara izlenim adını verirken, izlenimlerin düşüncede ve akıl yürütmedeki soluk kopyalarına ise idea adını vermektedir (Hume, 2009: 17).

Herhangi bir izlenim zihne sunulduğunda, bir idea ortaya çıkmakta ve bunu yukarıda belirtmiş olduğumuz iki farklı yoldan gerçekleştirmiş olan Hume’a göre, bunlar arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Bellek, özgün izlenimleri hiçbir değişikliğe uğratmadan düzenlemeye çalışırken, imgelem ise kendi idelerine istediği biçimi vererek, onları istediği ilişki içine yerleştirmektedir. “İnsanın hayal gücünden daha özgür bir şeyi yoktur. Hayal

gücünün, bütün ideler üzerinde egemenliği vardır ve onları her türlü tarzda birleştirebilir, karıştırabilir ve değiştirebilir...” (Hume, 1976: 40-42). Hayal gücünün herhangi bir dış kontrolün baskı altında olmaması en özgür olduğumuz anın hayal kurduğumuz an olarak bilinmesine yol açmaktadır.

Bellekteki idealar, imgelemdekilerden çok daha güçlü olup, bellek nesnelere imgelemin kullandığı tüm renklerden daha belirgin renklerle resmeder. Örneğin geçmiş bir olayı hatırladığımızda olayın tasarımı, zihnimizde güçlü bir şekilde belirirken, imgelemde ise algı, silik ve durgundur. Karşılığı olan izlenimler, önden gidip onlar için yolu hazırlamadıkça ne bellek ne de imgelem ideaları üretme gücüne vakıf olamaz. Hume’a göre belleğin asıl görevi yalın ideaları değil, onların düzen ve konumunu saklamaktır. İmgelem, ideaları düzenleme ve değiştirme gücüne sahiptir (Hume, 2009: 21-22).

Hume için idealar izlenimlerin kopyaları olduklarından ne kadar çok karmaşık olsalar bile izlenimlere geri götürülebilmektedir. Hume’a göre her basit izlenime karşılık gelen bir idea ve her basit ideaya karşılık gelen izlenim bulunmaktadır. Nasıl ki bir insan bir duyu organının eksikliğinden dolayı duyular dünyasıyla ilgili izlenimlere sahip değilse aynı konuda idealara sahip olamaz. Örneğin gözleri görmeyen biri renklerin izlenimlerine sahip olamayacağından, renklerle ilgili bir fikre sahip olamaz. Aynı şekilde yumuşak huylu bir adam intikam arzusuyla ilgili bir fikir elde edinemeyeceği gibi bencil ve duygusuz bir insanda dostluk kavramını kolayca kavrayamaz (Hume, 2009: 15).

Hume, bu ikisi arasındaki farkın, insan zihnine girişlerindeki ve düşüncedeki iz bırakmalarındaki güçlülük derecelerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre, zihnimize büyük bir güç ve şiddetle giren algılar, izlenim olarak ifade edilirken; idealar ise bunların düşünme ve akıl yürütmedeki soluk izlerini nitelemektedir. Demek ki düşünme, idealar arasındaki ilişkide gerçekleşir. Her birey, duyumlama ve düşünme arasındaki farkı kolayca ayırt edebilirken, bu ikisinin birbirine benzemesi belirli durumlar dışında olanaklı görülmemektedir. Örneğin uykuda, yüksek ateşte ya da şiddetli bir ruhsal sarsıntıda idealarımız, izlenimlerimize yaklaşmakta, izlenimlerimiz bazen idealarımızdan ayırt edemeyeceğimiz kadar zayıf ve silik olabilmektedir. İdealar ve izlenimler bazen birbirine yaklaşırsa da bunlar tamamen birbirinden farklıdır (Hume, 2009: 17). İdealar, izlenimlerin temsilini ifade etmektedir.

Bütün ideaların kaynağının, izlenimler olduğunu ileri süren Hume, bu teze aykırı örneklerin varlığını da açıklamaktadır: “Öyle bir kimse düşünelim ki, otuz yıl görme duyusunu kullanmış olsun ve hiç görmediği söz gelişi belirli bir mavi tonun dışında, her türlü rengi mükemmel derecede tanısin. O tanımadığı tonun dışında, mavi rengin bütün tonları koyudan açığa doğru önünde dizildiğinde açıktır ki, o kimse tanımadığı tonun olması gereken yerde bir boşluk algılayacaktır ve o yerde yan yana duran tonlar arasında, diğerlerinde olduğundan daha geniş bir aralık olduğunu hissedecektir. O halde acaba bu kişi sırf hayal gücünün sayesinde bu boşluğu doldurmaya ve duyularının kendisine hiçbir zaman vermemiş olduğu bu renk tonunun fikrine kendiliğinden ulaşabilecek midir? Az da olsa bu kişinin bunu yapabilecek olduğuna inananlar vardır. Bundan dolayı da bu durum, basit fikirlerin her zaman, her durumda izlenimlerden çıkmış olmadığının kanıtı olarak sunulabilir” (Hume, 1976: 16). Diyebiliriz ki istisna durumlar da söz konusu olabilmektedir yani ideaların kaynağının izlenim olmadığı durumlar da yaşanabilmektedir. Bu örnek şunu gösterir ideaların, her zaman her durumda izlenimlerden çıkmadığının kanıtı olarak sunulabilir. Fakat Hume için bu örneklerin sayısı bir hayli az olduğu için genel kuralı değiştirmeye değmezler.

İstisnalar dışında, idealarımız ve izlenimlerimiz birbirinden farklı olduğunu belirten Hume için, dış duyum ilk olarak ruhta ortaya çıkarken, iç duyum izlenimleri ise büyük ölçüde idealarımızdan türetilmektedir. Öncelikle duyulara çarpmış olan bu izlenim, sıcak soğuk, susuzluk açlık, zevk ya da acı gibi duyuları algılamamızı sağlar. Zevk ve acı tasarımı, zihnimize arzu, ümit ve korku izlenimlerini oluşturur. Bunlar iç duyum izlenimi olarak adlandırılır. Bu tasarımlar, başka izlenim ve ideaları meydana getirir (Hume, 1976: 15).

2.3.2. İdealar ve Sözcükler Arasındaki İlişki

Hume, anlam teorisini; algılama, izlenim ve idea olmak üzere üç kavram üzerinde temellendirmektedir. Anlam, bu kavramların işlemleri neticesinde ortaya çıkar. Algılama, herhangi bir deneyim sonucu anlama kavuşmakta ve daha alt olan iki kavrama dayanır: izlenim ve idea. Aralarında canlı ve soluk olmaları açısından bir farklılık olduğunu savunan Hume için idea, bir izlenimle ilişkilidir, basit idealar bağlantılı olduğu izlenimlerden türetilmiştir (Hume, 1976: 23-25).

Hume'un anlam teorisi için önemli kavramlar izlenim ile idea ayrımı ve ideaların kökenidir, bu ayrımında canlılık önemli bir noktada yer aldığını ifade edebiliriz. İdeaların, canlı izlenimleri oluşturduğu düşüncesi onun idealar teorisini, bir dil teorisine dönüştürür. Bu

durumda anlam, objektif gerçekliklerin deneyimine bağlıdır (Keha, 2011: 194).

Hume'a göre, sözcüğün anlamı dayandığı idealarken, idea ise bir izlenimi izlemelidir. Eğer ideaya karşılık gelen bir izlenim yoksa o sözcük anlamsızdır. Sözcüğün anlamını duyu verilerine/izlenime dolayısıyla da zihinsel bir imgeye bağlayan Hume'un anlam teorisi "imgesel/kopya" olarak adlandırılmaktadır. Soyut ideaları dil ile ilişkilendiren Hume'a göre, genel kavramlar veya soyut idealar sadece benzer tikellerden elde edilen kavramları çerçeveleme ile ilgili değil aynı zamanda alışkanlık ile de ilgilidir. Onun için genel terim yani soyut idea objeler arasındaki benzerliğe dayanan bir kavram olarak karşımıza çıkar (Keha, 2011: 187-188). Locke ve Hume'un yaklaşımlarına göre dil, zihnimizdekileri dışa vurmanın bir aracı olarak ele alınmaktadır. Sözcükler, zihindeki ideaların imgesini oluştururken, dil ise onları ifade etmenin bir aracıdır (Kalaycı, 2004: 218, 223). Kişinin zihnindeki ideaları sözcüklerle ifade edebilmesi, dil sayesinde gerçekleşmektedir.

Soyut idealar ile ilgili görüşünü ise idealar ve bunların izlenimlerle ilişkileri konusundaki anlayışına dayandıran Hume, hiçbir soyut idea olmadığı konusunda Berkeley ile aynı fikirdedir. Ancak soyut idealar olarak adlandırılan şeyler tikel olmakla birlikte tasarımlarında genel olabilirler. Örneğin sık görülen şeylerde bir benzerliğe rastlandığında aralarında fark olsa bile tümü aynı grupta değerlendirilir: Ağaçlar olarak adlandırılan şeyler gözlenerek ve aralarındaki benzerlikler görünerek tüm uzun ya da kısa ağaçlar, meşeler, karaçamlar ve bunun gibi aynı adla adlandırılır. Bu nesnelere aynı adın verilmesinden itibaren sözcüğün işitilmesi bu nesnelere birinin düşüncesini uyandırarak imgelemi onu tasarlamaya götürür (Copleston, 1998: 81).

Hume için soyut düşünceler kendilerinde bireysel ve tikelken, izlenimler ve idealar güç ve canlılıkta birbirinden ayrılmaktadırlar. Bir nesnenin ideasını oluşturmakla, bir idea oluşturmak aynı şeydir. Bir ideanın nesne ile bağlantısı, kendisinde hiçbir iz ya da özellik taşımayan dışsal bir adlandırmadır. Bu nedenle soyut idealar her ne kadar genel de olsalar da tekildirler. Zihindeki imge, yalnızca belirli bir nesnenin imgesi konumundadır (Hume, 2009: 28).

Hume, sözcüğün geleneksel karakterini yani soyut ideaların dildeki rolünü karşılıklı uzlaşma süreciyle, benzeyen objelerden alışkanlığa bağlı olarak oluşturulan terimler olarak görmektedir. İlişkili kavramlar için, belli semboller oluşturulmakta ve herkes bu dili kullanmaktadır. Nicelik ve niteliklerinde farklar olsa da, birkaç nesne arasında benzerlik

olduğunda bu nesnelere tümüne birden aynı ad verilmektedir. Bu şekilde alışkanlık elde ettikten sonra o adın işitilmesi, o nesnelere birinin ideasını zihinde canlandırmamızı sağlamaktadır. Onlar olgusal olarak değil, güç olarak zihinde yer almaktadır. Örneğin zihnimize bir eşkenar üçgen ideasını oluşturduğumuzda, bu üçgenin üç açısının birbirine eşit olduğunu ileri sürmüş olacağız. Bu durumda çeşitkenar ve ikizkenar üçgenler bu önermenin yanlışlığını algılamamızı sağlar (Keha, 2011: 192-193).

Hume için anlam, sözcüğün idealara karşılık gelmesi ve izlenimlere sahip olmak demektir. Onun anlam empirizminde idealar, izlenimleri izlemektedir. Örneğin T gibi bir idea varsa ve bu idea bir izlenime bağlıysa T anlamlıdır, aksi halde bir anlam taşımaz Onun anlam empirizminin, anlamdan ziyade anlama sahip adlarla ilgili olduğu sonucuna ulaşılmış olur. Onun izlenim ile idea ayrımı ve ideaların kökeni, onun anlam teorisinin merkezi kavramlarıdır (Keha, 2011: 194).

Hume'un belirttiği gibi zihinsel eylemlerimizin en son nedenini açıklamak mümkün değildir. Tek bir sözcük tarafından canlandırılabilen çeşitli alışkanlıklarımız bulunmaktadır. Örneğin bir yazıdaki bir bölümü veya şiirdeki birkaç mısrayı ezbere bilen bir kişi bunları anımsamakta güçlük çektiğinde baştaki tek bir sözcükle diğer ezberlediklerini anımsayabilir. Benzer şekilde kullandığımız her terime seçik ve tam tasarımlar bağlamadığımızda, örneğin hükümet, kilise veya fetihten bahsederken bu karmaşık tasarımları oluşturan yalın tasarımların tümü zihnimize kolaylıkla belirmez. Buna karşın yine de bu konularda saçma sapan konuşmaktan kaçınır ve tasarımları tam olarak kavruyormuşçasına tasarımlar arasındaki herhangi bir tutarsızlığı algıladığımız söylenebilir. Nesnelere birbirleriyle olan benzerlikleri göz önünde tutularak genel bir terim altında toplandığında, bu ilişki bu nesnelere daha kolay algılanmasını sağlar (Hume, 2015: 30).

Hume, anlam teorisini test etmek için töz, kişisel özdeşlik ve nedensellik kavramlarını incelemektedir. Anlam ideasının, bir izlenimi izlemesi onun bir kopyası olduğu anlamına geldiği için töz, kişisel özdeşlik ve nedensellik kavramları onun linguistik anlam teorisine açıklanamayacaktır (Keha, 2011: 195). Konumuz bağlamında bu kavramların da incelenmesi gerekmektedir.

2.3.3. Töz, Kişisel Özdeşlik ve Nedensellik Kavramı

Bir tözün düşünme izlenimlerinden türemekte olduğunu ifade eden Hume, töz ideasının hangi izlenimden geldiğini yani kaynağını sorgulamakta ve duyum izlenimlerinden türemediği sonucuna varmaktadır. Ona göre eğer gözler tarafından algılanıyorsa tözün bir renk olması, kulaklar tarafından algılanıyorsa bir ses olması gerekmektedir. Hume için töz düşüncesi ne duyum, ne de düşünüm izlenimlerinden gelmekte, ona göre sözcüğün tam anlamıyla hiçbir töz ideasından söz edilememektedir. Töz ideası, hayal gücü tarafından birleştirilen ve kendilerine ait özel adları olan bir basit idealar toplamıdır (Copleston, 1998: 78).

Hume'a göre benlik algıdan bağımsız olmayıp, algıların ortadan kaldırılması benliğin de varlığını ortadan kaldırmaktadır. Düşünce yetimiz, görme yetimizden değişken olup, öteki duyu ve yetilerimiz de bu değişikliğe katkıda bulunmaktadır; “Zihin bir tür tiyatro sahnesidir: orada çeşitli algılar ardışık olarak kendilerini gösterirler; geçerler, yeniden geçerler, kayıp giderler ve sonsuz bir duruş ve durum çeşitliliği içinde birbirleriyle karışırlar. Yalınlık ve özdeşliği imgelemek için ne gibi bir doğal yatkınlığımız olursa olsun, zihinde sözcüğün tam anlamıyla tek bir zamanda hiçbir yalınlık ve farklı zamanlarda özdeşlik yoktur. Tiyatro benzetmesi bizi yanıltmamalıdır. Zihni oluşturanlar yalnızca ardışık algılardır; bunlarda temsilin yapıldığı yerin ya da kendisini oluşturan gereçlerin en uzak bir kavramını bile taşımayız” (Hume, 2009: 174).

Hume, gözlem ve deneyle elde edilen olgulara ilişkin bilgilerimizin, zihinsel alışkanlıkların ürünü olduğunu şöyle ifade eder: “Öyle bir kimse düşünelim ki, en güçlü akıl ve düşünme yetileriyle donatılmış olarak bu dünyaya birdenbire gelmiş olsun. Gerçekten, nesnelerin sürekli olarak ardarda gelişini ve birbirini izleyen olayları hemen gözleyecektir; ancak bundan öte bir şey bulamayacaktır. O halde, her ‘a olayı’ndan sonra bir ‘b olayı’nın gelmesi, bize, bu iki olay arasında zorunlu bir bağıllık olduğunu göstermez. Bu, zihinsel bir alışkanlıktan ibarettir. Belirli bir durumda, sadece bir olay, bir başkasından önce geliyor diye birinin neden, ötekinin sonuç olduğu fikrine kapılmak akla uygun bir şey değildir. Bunların bir araya gelmeleri rastgele ve gelişi güzel olabilir.” (Hume, 1976: 36). Dolayısıyla neden sonuç arasındaki bağ zorunlu olmayıp, alışkanlıktan dolayı öyle görünmektedir.

Hume, “ilk neden” sorusunu sorma nedenimizi ve “neden sonuç” bağıını neden zorunlulukla düşündüğümüzü sormaktadır. Ona göre insan zihni nedeni büyük bir merakla

aramaktadır. Bu durum, bu zihnin alışkanlık yoluyla kazandığı bir belirlenimdir (Hume, 2009: 183). İdealar arasında benzerlik, bitişiklik ve neden sonuç olmak üzere üç tür bağlantı ilkesinin bulunduğunu belirten Hume, neden sonuç arasındaki bağlantının zorunlu olmadığını ifade eder (Hume, 2015: 61). Ona göre olguya ait bir şeyle ilgili bütün akıl yürütmeler neden sonuç ilişkisi üzerine kuruludur.

İdeaların arasındaki ilişkiyi benzerlik, bitişiklik ve neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklayan Hume, bu savını desteklemek için örnek verir: Bir resim gördüğümüzde o resim bizde aslını çağrıştırıyorsa benzerlik ilişkisi oluşur. Evin odalarından birinden bahsettiğimizde diğer odalarda zihnimizde beliriyorsa bitişiklik ilkesini oluşturur. Zihnimizde yara kavramını canlandırdığımızda acı düşüncesi de beliriyorsa neden sonuç ilişkisini oluşturmaktadır (Hume, 2009: 18).

Doğanın bütün yasalarını ve cisimlerin bütün özelliklerini bize tanıtan yegane şey deney olup, herhangi bir deneyimiz olmadığında, olaylar arasında zihnin sonuca ulaşması, neden sonuç ilişkisi kurması rastlantısal gerçekleşir. Hume'a göre neden sonuç ilişkisi kumamız o konu hakkında tecrübeli olmamızı sağlayacaktır. Bu sayede birçok kez gözlemlediğimiz bu ilişkiyi görmemiz, benzer bir durumla karşılaştığımızda sonucu tahmin edebilmemizi sağlayacaktır. Onun için nedensellik düşüncesi nesnelere arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaktadır (Hume, 2009: 377). Nedensel olan ve nedensel olmayan arasındaki ilişkilerin ayrımının tam yapılmamış olması, bu ayrımı yapmayı sağlayacak bir unsura, zorunlu bağlantı kavramına ihtiyacı beraberinde getirmektedir. Zorunlu bağlantı nesnelere değil, zihinde var olan bir inanç olarak görünürlük kazanmaktadır.

Neden ile sonuç arasındaki bağın, herhangi bir izlenime dayanmadığı için anlamdan da yoksun olduğunu ifade eden Hume'un anlam teorisi testine göre, anlam ya da anlamının koşulu ideaların ilgili izlenimine dayanmaktadır. Onun için izlenimine sahip olamadığımız imgelemin ürünü olan kavramlar, anlam taşımamaktadır (Keha, 2011: 216, 217). Neden ve sonuç arasına koyduğu zamansal öncelik ilişkisi nedeniyle eleştirilen Hume, neden ile sonucun aynı anda meydana geldiği durumlarda hangisinin neden, hangisinin sonuç olduğunu açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Onun nedensellik anlayışı eş zamanlı neden sonuç ilişkilerini açıklamakta başarısız kalmaktadır (Irzık, 1989: 87).

Nedensellik ile ilgili bilgimizin deneye dayandığını ifade eden Hume, bütün bilgimizin deney vasıtasıyla elde edilen izlenimlere dayandırılması gerektiğini ve doğuştan

bilgilerin olamayacağını ifade eder. Belli bir neden ve etkinin ancak birçok defa gözlemlendiğinde benzer bir durumla karşılaşınca, bir nedenin etkisinin ne olabileceği söylenebilmektedir. Fakat kesin bir şey söylemenin mümkün olmayacağını ifade eden Hume için, geçmişteki beraberliğin gözlemi bu birlikteliğin gelecekte de devam edeceğinin ispatı olamaz (Keha, 2011: 224).

Hume, neden ile sonuç arasındaki bağıntının olmasını ya da olmamasını epistemolojik olarak ispatlanamayacağını ifade etmektedir. Kesinliği yoktur, fakat bu ilkenin olması gerektiğine değinir, çünkü yaşamı kolaylaştırıcı yönü bulunmaktadır. Bizde zorunlu bir bağ oluşturduğuna dair algı uyandıran şey ise alışkanlıktır.

Sonuç olarak Hume'un dil ve anlam görüşlerinin, Locke'un görüşleriyle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Çünkü onlara göre dil, zihnimizdekileri dışa vurmanın bir aracı olarak ele alınmaktadır. Sözcükler, zihindeki idelerin imgesiye, dil ise onları ifade etmenin bir aracıdır. Dil, zihnimizdeki ideler sayesinde anlam kazanmaktadır. Eğer dil, zihnimizdeki ideleri yansıtmıyorsa o zaman anlamlı bir sözcükten bahsetmemiz mümkün olmayacaktır. Onun anlam teorisi, anlamdan ziyade anlama sahip adlarla ilgilidir. Neden ile sonuç arasındaki bağ, herhangi bir izlenime dayanmadığı için anlamdan da yoksundur. Dolayısıyla anlam ya da anlamanın koşulu, ideaların ilgili izlenimine dayanmaktadır. İzlenimine sahip olmadığımız imgelemen ürünü olan kavramlar ise anlam taşımamaktadır. İzlenimler ile ideler arasında yaptığı ayrım felsefesinin temelini oluşturmuştur. Ona göre ideler, izlenimlerin soluk ve cansız kopyalarıdır. Bu nedenle izlenimi olmayan bir idenin olamayacaktır. Bu doğrultuda ideleri izlenimlerden yola çıkarak açıklamıştır. Onun anlam empirisizminde idealar, izlenimleri izlemektedir. Onun anlam teorisinin merkezi kavramlarında idea ayrımı ve ideaların kökeni yer almaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Locke, Berkeley ve Hume'un görüşlerine değindik. Anlam probleminin bu bölümde daha görünür bir şekilde ele alındığını, gelişme gösterdiğini ve dil felsefesi için temel oluşturan düşüncelerin ortaya çıkmış olduğunu gördük. O yüzden dil felsefesinin başlangıcı olan bu dönem, dille ilgili yoğun çalışmaların yapıldığı, anlamın ne olduğu üzerine düşünüldüğü bir dönem olmuştur. Kısaca hatırlarsak Locke ve Hume aynı çizgide yer alırken, Berkeley ise daha farklı bir çizgide karşımıza çıktı. Locke'da başlayan dil, düşünce ve anlam bütünlüğü, Hume'da da devam etmiştir. İletişimin düzgün ve sağlıklı oluşması için bu bütünlüğün kurulması gerekmektedir. Berkeley'de ise dil, düşünce ve varlık

birbirinden ayrılmaz parçaları çünkü varlık, düşünme süzgecinden geçtikten sonra dile dökülmekteydi. Anlam probleminin ilk sorgulamasını ideci yaklaşım içerisinde değerlendirmiş olduk. Bir sonraki bölümde anlam problemi üç yaklaşım olarak ele alınacaktır.

3. BÖLÜM

3. 18.YÜZYIL SONRASINDA DİL, DÜŞÜNCE VE ANLAM İLİŞKİSİ

18. yüzyıl sonrasında dil, düşünce ve anlam ilişkisi farklı bir boyuta ulaşmış şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde anlam sorunu, dil felsefesi için önemli bir sorun haline gelmiştir. Anlam sorunu bir dil sorunu olarak değerlendirilen yaklaşımlar, dört başlık olarak sınıflandırılmıştır. Bunlardan ilki ideci yaklaşımdır, bu yaklaşım çalışmamızın ikinci bölümünde Locke, Berkeley ve Hume üzerinden açıklanmıştır. Bu bölümde ise üç yaklaşım üzerinden bu problem ele alınacaktır. Göndergeci yaklaşımda Frege, Russell ve birinci dönemde Wittgenstein'in düşünceleri incelenmiştir. Davranışçı yaklaşım Blomfield ve Quine'nin düşünceleri çerçevesinde ele alınmıştır. Pragmatik yaklaşım ise ikinci dönemde Wittgenstein, Austin, Grice ve Searle'nin görüşleriyle açıklanmıştır.

Üçüncü bölümümüz yani bu üç yaklaşımı değerlendirmiş olduğumuz bu bölümümüzde, dil felsefesinin tam anlamıyla pekiştiği dönem olması nedeniyle, önceki dönemlerden daha ayrıntılı olarak dil üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Dil ve anlam konusunun bu dönemde uzun ve ayrıntılı çalışılmış olması sebebiyle, konumuz bağlamında bazı düşünürlerin düşünceleriyle sınırlandırılmıştır. Aslında 18. yüzyıl sonrasında çalışma yapan düşünürler bu kadarla sınırlı değildir. Ele aldığımız düşünürlerin düşünceleri, dil felsefesinin 18. yüzyıldan sonra nasıl bir gelişme gösterdiğini görmek amacıyla derinlemesine değil, yüzeysel anlamda dil, düşünce ve anlam çerçevesindeki düşüncelerine gidilmiştir. Bir önceki bölümümüzde dil ve anlam üzerine değinmiş olsak da, 18. yüzyılda dilin oluşma nedeni ilk neden değildi, çünkü onların dile değinmelerinin nedeni, bilgiyle başladıkları yolda karşılaştıkları problemlerdir. Onlar bilginin kaynağı ve yapısı hakkındaki sorulara cevap ararken, dil ve anlam konusu ikinci amaçları olarak ortaya çıkmıştır yani diyebiliriz ki bilgi felsefesinin sınırları içinde kalınarak dil ve anlam kuramları ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemde ise asıl amaç dildir, o yüzden de dil konusu daha farklı boyutlara ulaşmıştır, onlar anlam konusunu dil felsefesinin başlıca sorunu haline getirmişlerdir. Şimdi 18.yüzyıldan sonra dil, düşünce ve anlam ilişkisinin bu üç yaklaşım üzerinden nasıl bir gelişme göstermiş olduğu genel hatlarıyla çalışmamıza yansıtılacaktır.

3.1. Anlam Sorununa Göndergeci Yaklaşım

Anlam sorununa göndergeci yaklaşımının ortaya koymuş oldukları düşünce, olgusal bildirimleri açıklama şeklindedir. Onlar için dilin en küçük anlamlı birimini önermedir ve o önermenin temsil ettiği olgu, o önermenin anlamını ortaya koymaktadır.

20. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan Gottlob Frege (1848-1925) için dil felsefesi, önemli bir konumda bulunmakta olup, epistemoloji ve ontolojiden bile önde gelmektedir. 20. yüzyıl dil filozoflarının hemen hemen hepsi Frege'ye başvurmuşlardır. İlk olarak Frege, anlam ve gönderge kavramlarının ayrımını ortaya koymaktadır. Bir dilsel ifadenin göndergesi, onun resmettiği nesneyken, bir dilsel ifadenin anlamı ise göndermede bulunduğu nesneyi sunuş kipidir. Frege anlam teorisini, ilk felsefeyle özdeş sayarak, anlam konusunda bilimsel ve sistematik bir teori oluşturmak için izlenecek yolu göstermiştir (Özcan, 2014: 39). Bu sebeple ilk olarak Frege'nin düşüncelerine yer verilmiştir.

Frege'nin dil konusunda temel mantığı, dilin yapısını soruşturmak, bize dünyanın yapısı hakkında bilgi vermektedir. İdeci yaklaşımda, sözcükleri belirleyen şey idelerdi. Frege ise ideaların temsil gücünü sözcüklere transfer etmiştir, yani ideaların durumundan, sözcüklerin durumuna geçiş göstermiştir. Ona göre idealar zihinsel tasvirlerdir, belirsiz nesnelere, sübjektifler yani bir zihinden diğerine değişmektedirler. Oysa sözcükler ve onların anlamlarının, herkesin başkalarına aktarabildiği genel, objektif nesnelere olması gerekmektedir. O yüzden düşüncenin anlamı zihinsel tasvir değil, önerme içeriğidir (Özcan, 2014: 39-44). Dolayısıyla düşüncelerin objektif ve zihnin dışında olduğunu ifade eden Frege için anlam, öznenin bağımsız bir şekilde oluşmaktadır. Anlam ideden ayrılmış olmaktadır. Eğer anlam, zihindeki tasarım olsaydı, herkes farklı bir dil konuşuyor olacaktı, çünkü herkesin zihnindeki ide birbirinin aynısı değildir. Birbirlerinin aynısı olmadığı için de insanlar birbiriyle anlaşamaz ve iletişim kurulamazdı. Anlam, idede aranmış olsaydı, ortak bir dilden söz edilememiş olurdu. Bu yaklaşımıyla ideci yaklaşımı eleştirdiği görülmektedir.

Frege'ye göre önerme, dilin anlam taşıyan temel birimidir. Sözcük dikkate alındığında anlam ve gönderge ayrımı, önerme dikkate alındığında ise anlam ve doğruluk ilişkisi esastır. Onun için bir sözcüğün anlamı, o sözcüğün içerdiği nesnel bir şeyde, önermenin anlamı ise o önermenin içerdiği düşüncede ortaya konmaktadır. Anlam ve gönderge ayrımını örnekle açıklarsak; 2^4 ve 4×4 ifadeleri aynı göndergeye sahip olsalar da, aynı anlamı içerdiklerini söyleyemeyiz. Frege için anlam, nesnedir, dilin gerçek olgularıdır, anlam o yüzden ide

değildir. Bir önermenin anlamı, bir önermenin doğruluk koşullarında oluşmaktadır. Bu yönüyle Frege için anlam ölçütü, o önermenin doğruluk değeri koşullarında belirlenmektedir (Baykent, 2017: 502-503). Diyebilir ki önermenin anlamı, ona belli bir doğruluk değerinin verilebilmesidir. Bir cümlenin anlamını araştırırken, doğruluk koşullarıyla değerlendirmek gerekir (Çelebi, 2016: 70). Bir önermenin anlaşılabilir olması, o önermenin anlamlı olarak adlandırılmasını sağlamaktadır. Göndergesi olmayan bir ifade bile, anlamlı olabilmektedir.

Frege'nin anlam ve göndergenin özdeş olmadığını ifade etmesi, onun ayırt edici bir yönünü oluşturmaktadır. Frege, $a=a$ ve $a=b$ gibi iki özdeş terimi ele alarak, bunların farklı iki özdeş önerme olduklarını gösterir. Bunu yukarıda bahsettiğimiz örneğe yani sabahyıldızı ve akşamııldızı örneğine uygular. Bu şekilde tek bir yıldız vardır, çünkü bu yıldız sabah görüldüğünde "Sabahyıldızı", akşam görüldüğünde ise "Akşamııldızı" adını almaktadır. "Akşamııldızı, Sabahııldızıdır", $a=b$ önermesine, "Akşamııldızı, Akşam yıldızıdır" ise $a=a$ önermesine karşılık gelmektedir. Bu önermeler anlam bakımından ayrı olmalarına rağmen gönderme bakımından aynıdırlar. "O halde bir bağıntı, bir şeyin kendisine göre açıklanmasıdır ve gerçekte o öyle bir şeydir ki kapsadığı her bir şey başka bir şeye değil kendine dayanır" (Frege, 2015: 55).

Frege anlam ve gönderim arasında ayırımından söz ederek, bu ayırımın uygulama alanını genişletmesiyle kendinden sonraki filozoflar için etkide bulunmuştur. Böylece Frege anlamı, nesne ile uyuşmaya indirgeyen yaklaşımlardan farklı bir yol izlemektedir, çünkü anlam, göndergesi olan nesne ile eşitlenmez. Anlam, nesnenin kendini gösterme biçimi olarak değerlendirilir, fakat bu durum anlamın öznel olduğu yani özneye bağımlı olduğu anlamına gelmez (Çelebi, 2016: 76-77).

Frege için, göndergesi olmayan önermeler de vardır, fakat bu onların anlamdan yoksun olduğunu göstermez. Kurgusal önermelerin göndergesi olmasa da, onlar anlamsız değildir. Dolayısıyla önermenin göndergesi olmasa da hepsinin zorunlu olarak bir anlamı vardır. Örneğin "Güneş sisteminin on beşinci gezegeni" "En büyük" "Günümüz Fransa'sının kralı" gibi ifadeler hiçbir şeyle ilişkili olmadığı için göndergesizdir. Fakat onların göndergesiz olsalar da anlamları vardır, anlaşılabilirlerdir. Göndergesiz önermeler bilimsel ya da mantıksal açıdan ciddiye alınmazlar, fakat bu onların düşünülemez olduğunu göstermez. (Özcan, 2014: 60-61).

Anlamlı ancak göndergesiz önermelerin özel adlar içerdiğini ifade eden Frege, bu özel

adların göndergesi olmadığını Homeros'un Odyseia adlı destandan alınan örnekle açıklar. "Ulyses, derin bir uykudayken İthaki topraklarına bırakıldı." Ulyses, kurgusal bir ad olduğu için referansı yoktur, fakat bu gibi cümleler doğru ya da yanlış olabildiği için anlamlıdır (Özcan, 2014: 61).

Frege'ye göre dil bir araçtır. Dil bu araçla, ilk olarak belli niteliklerin ve ilişkilerin sözcük konusu edildiği bir söylem evrenini betimlemektedir. İkinci olarak da bireyler alanından sözcük söylemekteyiz. Frege, bireylere objeler, niteliklere ve ilişkilere de fonksiyon adını vermektedir. Onun için gündelik dilin rolü, tikel durumları ifade etmek ve insanlar arasındaki iletişimi sağlamaktır. Gündelik dil sayesinde, iletişim kurulmakta ve sürdürülmektedir. Bu iletişim durumlarında gündelik dil sorun çıkarmayabilir, fakat filozof felsefe, bilim adamı da bilim yaparken gündelik dilin gizlediği yanlışlara düşebileceğini ifade etmektedir. Bu yüzden doğal dili, sürekli olarak olgulara uydurmaya çalışırız, çünkü gündelik dil, kaçınılmaz belirsizliklerin kaynağıdır. Bu bakımdan hakiki gibi görülen şeyin gündelik dille araştırılması mümkün değildir Dolayısıyla Frege için düzenlenmiş dil, düzenleme kurallarına sahiptir. Varoluşa ilgili önermeleri dile getirdiğimiz, gündelik dilin cümleleri yanlış oluşturulmuştur yani yapısal bakımdan kusurludur (Özcan, 2014: 40-41).

Frege'ye göre düşünme, sadece dil aracılığıyla mümkündür, düşünceler ise önermelerle ifade edilmektedir. Düşünce, semantik bir değer taşıdığı için anlamlıdır, bu anlam düşünen kişinin zihinsel durumundan bağımsızdır. Düşünceler, herkes tarafından anlatılabilmekte ve anlaşılabilir. Düşüncenin yapısı, onu ifade eden önermenin yapısında ve olguda görünmelidir (Özcan, 2014: 47). Görülmektedir ki bir yerde düşünce varsa dil vardır; dil varsa da düşünce vardır. Fakat düşüncenin yapısı idelerde değil, önermenin yapısında ve olguda aranmalıdır.

Frege, sözcüğün anlamı ile göndergesini ayırdığını ifade edebiliriz. Ona göre, bir sözcüğün anlamı, nesnenin kendini gösterme biçiminde aranmalı, göndermede bulunduğu nesnede aranmamalıdır. Düşünce, insan zihninin keyfi ürünü değildir. Önermenin göndergesi, onun doğruluk değerini ifade etmektedir. O yüzden Frege'ye göre anlam, nesnenin kendini gösterme biçimi olarak farklı bir alan olan dilde ortaya çıkmaktadır. Anlam, zihinsel duruma indirgenmiş değildir, bu yüzden de objektiftir.

Bertrand Russell'in (1872-1970) felsefe anlayışının temelinde mantıksal atomculuk⁹ yer almaktadır. Onun mantıksal atomculuk görüşünde, dildeki mantıksal atomları, dünyadaki atomsal olgulara karşılık gelmektedir. Atomsal önermeler, kendinden başka hiçbir önermeye indirgenemeyen, doğrudan kendisine karşılık gelen olgulara dayanan önermelerdir. Önermeleri mantıksal analize tabi tutan Russell, bu noktadaki en temel amacının, önermelere doğruluk değeri vermek olduğunu belirtmiştir. O yüzden olgulara karşılık gelen ve doğruluk değeri verebildiğimiz önermeler, anlamlı olmaktadır. Onun mantığının temelinde, ideal dil varsayımı vardır yani bu dil, cümlelerin, dış dünyadaki var olanlarla birebir örtüşmesine dayanmaktadır (Çelebi, 2016: 70).

Bu mantıksal atomculuk görüşüne göre ve, veya, bazı vb. terimler içeren önermeler, atomsal önerme olamaz. Örneğin “Bütün insanlar ölümlüdür” önermesi karmaşık bir önermedir, atomsal bir önerme değildir. “Sokrates ölümlüdür” önermesi ise atomsal bir önermedir, olması gereken tüm gereklere sahip bir önermedir (Altınörs 2003: 119). Ahmet'in üç çocuğu var önermesini incelersek, bu önerme, adı Ahmet olan birine ve onun üç tane çocuğuna göndermede bulunmaktadır. Bu tür önermeler doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir önermelerdir. Göndermede bulunduğu olgularla uyuşup uyuşmamasına bağlı olarak doğru ya da yanlıştır yani Ahmet olan birinin, üç tane de çocuğu varsa, önerme doğru; aksi durumda yanlıştır (Rossi 2001: 23). Görülmektedir ki önermenin doğruluğu ve yanlışlığının denetlenmesinde göndermede bulunduğu nesne ya da olgu durumunu denetlenmesi gerekmektedir.

Russell'a göre, bizim dünya ile ilişkimizi düzenlemesi, dilin temel fonksiyonudur. Bu sebeple anlam, dil dışı bir gerçeklikle kurulan referans ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. İlk kurulan ilişkiyi dil sayesinde ediniriz yani bu sayede varlığın ve dünyanın yapısına ulaşabiliriz. Bize bu dünyayı tanıtan dilin üç kategorisi olarak ad, fiil ve sıfat bulunmaktadır (Özcan, 2014: 171).

Ona göre önermede içerilen olgu durumu anlamlıdır. Anlamlılık, önermelerde söz konusudur yani adlarda aranmamalıdır, çünkü adların referansları nesnelere, önermelerin referansları olgulardır. Russell, bilgi görüşünden yola çıkarak anlamlılık ve önermeler

⁹ Aynı zamanda Wittgenstein'in da etkisinin görüldüğü ‘mantıksal atomculuk’, “dille düşüncenin atomik önermeler adı verilen ve dış gerçeklikteki atomik olgulara karşılık gelen bölünemez ve aynı bileşenlere ayrılarak analiz edilebileceğini ifade eden öğretisi” (Cevizci, 1999; 573) olarak tanımlanır.

arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Bu bağlamda önermeleri, doğrudan bilgi içeren ve betimsel bilgi içeren olarak ikiye ayırmaktadır. Örneğin, pencereden gördüğüm deniz hakkındaki bilgim doğrudandır. Fakat doğrudan bilemediklerim de söz konusudur, bunlar da betimleme yolu ile bilinir (Özcan 2014: 175). Betimsel bilgi olarak şu örneği verebiliriz: “Sokrates Platon’un hocasıdır” önermesi atomsal bir önermedir, çünkü dolaylı olarak ifade edilmektedir. Sokrates’i betimlemeden hareketle biliriz, doğrudan değil. Diyebiliriz ki Sokrates’e ilişkin bilgi, Sokrates sözcüğünün gönderme yaptığı tümelden, kavramdan hareketle yapılan betimlemeye ilişkindir. Doğrudan bilgideki gibi kişinin öznel olan duyu verilerinin sonucu olarak yorumlanmaz, betimlemeye ilişkin olarak yorumlanır. Özetlersek betimlemeye ilişkin bilgi, doğrudan bilebildiğim duyu verilerinden hareketle değil, öznel olmayan tümeller zeminindeki betimlemeden oluşmaktadır (Çelebi, 2016: 73).

Russell için sözcükler, kendinden başka bir şeyin sembolü olduğu için sözcüklerin hepsinin bir anlamı vardır. Anlam, bir ad ve kavramsal olmayan bir realite arasındaki doğrudan bir ilişkidir. Bir cümlenin anlamı, bir önerme olmasıdır yani bir gerçekliği ifade etmesidir. Aynı doğruluk değerine sahip iki farklı önermenin anlamlarının aynı olduğunu söyleyemeyiz. Bu durumda diyebiliriz ki aynı doğruluk değerine sahip olmak, aynı anlamın koşulluluğu boyutunu sağlamamaktadır (Özcan, 2014: 182). Sözcüklerin hepsinin bir anlamı olmasının nedeni, kendilerinden başka bir şeyi gösteren semboller olmalarıdır.

Russell için dilin üç fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi olguları açıklamak, ikincisi konuşanın durumunu ifade etmek ve üçüncüsü de dinleyenin durumunu değiştirmektir. Bu üç amaç her zaman bir arada bulunmamaktadır. Yalnız başınayken parmağını yaralayan kişi “Ay!” dediğinde dilin ikinci fonksiyonu yerine getirilmiş olur yani konuşanın durumunu anlayabiliriz. Emir, istek ve soru cümleleri sadece ikinci ve üçüncü fonksiyonları içerir yani burada konuşanın durumunu ifade etmesiyle, dinleyenin durumunu değiştirme amaçlarını görebiliriz. Yalanlarda ise birinci fonksiyon ve bir derece de ikinci fonksiyon bulunmaktadır, bu durumda dilin olgusal durumları açıklanmakta ve konuşanın durumunu ifade etmektedir. İzole kelimeler üçüncü fonksiyonları taşımaktadır, örneğin sokakta ceset gören kişinin “Yetişin!” diye bağırması üçüncü fonksiyona örnek olarak gösterilebilir, çünkü burada karşı taraftan bir şeyler beklenilmekte ve dinleyicisinin durumu değiştirilmek istenmektedir (Özcan, 2014: 172). Sözcük ya da cümlenin ifade ediliyor olması, onların bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Dilin amacının, sadece olguları açıklamak olduğunu söyleyemeyiz. Bu amacın yanında konuşan kişinin durumunu anlayabilme

fonksiyonu ve de dinleyenin durumunu değiştirme fonksiyonları bulunmaktadır.

Frege'ye benzer şekilde Russell, *Anlam ve Doğruluk* adlı eserinde doğrulanabilirlik çerçevesinde, cümlenin anlamlılık koşulunu açıklamıştır. Cümlenin göndergede bulunduğu olgu durumuyla, o cümle arasındaki uygunluk denetlenmelidir. Bu denetleme sonucunda bir önermenin, doğru ya da yanlış değeri alabiliyor olması, o önermeyi anlamlı kılacaktır. Aksi durumda ise doğru ya da yanlış değeri alamayan önerme anlamdan yoksun olacaktır (Baykent, 2017: 504). Görölmektedir ki tüm anlamlı önermelerde önemli olan doğrulanabilir olmasıdır yani önerme ya doğru ya da yanlış olarak belirtilmelidir.

Russell için bir cümlenin anlamı, bir önerme olmasıdır. Russell'in anlam teorisinde her anlamın özel ve evrensel göndergesi bulunmaktadır. Özel adlar nesnelere, genel adlar kavramlara gönderim yapar. Ona göre anlamı olan her ifadenin bir referansı bulunmaktadır. Kelimeler, işaret zamirleri, sıfatlar, genel kavramlar, fiiller de bir referansa sahiptir. Referansı olan kelimeler, bir ide değildir; fakat terimdir. Kelimelerin hepsinin bir anlamı olmasının nedeni, kendilerinden başka bir şeyi gösteren semboller olmalarıdır (Özcan, 2014: 182).

Sonuç olarak Russell için, anlamlı önermeler karşılığı olan atomsal önermelerdir. Önermenin anlamını, onun doğruluk koşullarında aramalıyız. Bu bağlamda bir önermenin anlamlı olmasını Russell, doğru ya da yanlış değeri alabilmesine bağlamaktadır. Burada amaç, önermelere doğruluk değeri kazandırarak belirsizliği ve çok anlamlılığı yok etmektir. Önermelerde doğruluk değeri belirleyiciyken, sözcüklerde ise anlam, onların göndergesine indirgenmektedir. Bir sözcüğün anlamıyla, göndergesi aynı şey olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde yer alan temel anlayış, dil ve dünya arasına bir uygunluğun bulunduğudur. Mantıksal atomculuk, Ludwig Wittgenstein (1889-1951) ile birlikte zirveye ulaşmıştır. Wittgenstein, *Tractatus* adlı eserinde bir şeyin doğruluğunu yani olgusal olmasını, aynı zamanda onun anlamlı oluşuyla özdeşleştirmiştir. Wittgenstein için, sözcükler ve dünya arasındaki bağlantı adlar aracılığıyla kurulmaktadır. Ad, nesneyi belirtmekte ve nesne onun anlamını oluşurmaktadır (Çelebi, 2016: 70).

Wittgenstein'in ele aldığı temel sorun, dilin mantıksal yapısının ne olduğudur. Bu eserde dilin sınırlarını belirlemeye çalışarak, felsefenin sınırlarını da belirlemeye çalışır. Wittgenstein, bilinecek şeylerin olguyla sınırlı kalmasını şöyle ifade eder: "Olguların toplamı, neyin olduğu gibi olduğunu, aynı zamanda da bütün nelerin olduğu gibi olmadığını belirler."

Bilinebilecek olanların olgularla sınırlı kalacağını ve bu olguların da dünyayı resmettiğini ifade etmektedir. Dilimiz, olduğu gibi olan şeyleri yansıtmakta, bu durumda da değer ifade eden şeyler dünyanın dışına itilmektedir. Wittgenstein, dilin mantıksal yapısıyla, gerçekliğin mantıksal yapısını aynı şey olarak görmektedir. Bu düşüncesini şu sözlerle anlayabiliriz: “dil sınırları, dünyanın sınırlarına işaret eder” (Wittgenstein, 2005: 131-133).

Wittgenstein, bu sözleriyle şunu ifade etmektedir, “dilimin dışında hiçbir şey söyleyemem; o halde benim için dilimin dışında bir dünya ve benim için bir dünya yoktur. Benim dilimden bahsediyor olmam bana benim kendimin bu dilin bir sınırı olduğumu ve dünyanın bir sınırı olduğumu gösterir” (Hadot, 2009: 38). Wittgenstein’a göre, dil düşüncüyü, düşünce de olguları yansıtacaktır. Dilin, dünyanın sınırları içinde kaldığı düşünüldüğünde, var olanların da ifade edilmesi ancak dil ile olanaklı olacaktır (Wittgenstein, 2005: 153). Görülmektedir ki dil ve dünya arasında karşılıklılık bulunmaktadır, dolayısıyla dile ilişkin bir analiz yoluyla, gerçeklikle ilgili temel doğrulara ulaşabilmekteyiz. Dünya olgu durumlarından meydana gelmekte ve dil ise olguları göstermektedir. Bu sebeple de dilin yapısı, dünyanın yapısına uygundur. Dil, ancak olgular dünyasını olduğu gibi yansıttığında, işlevini yerine getirebilmektedir.

Wittgenstein için dil, dünyanın sınırını aştığında anlamsız olmaktadır. Olgusal bir duruma sahip olmayan alanlar söz konusu olduğunda susmak gerekmektedir, çünkü susmadığımızda dilin sınırı, dünyanın sınırı içerisinde yer almayacaktır. Bu sebeple dilin metafizik öğelerden ayıklanması gerektiğini ifade eden Wittgenstein, din, metafizik, ahlak, estetik alanlara ait cümlelerin, anlamsız olduğunu savunmaktadır. Dilin doğru ve yanlış olarak değer kazanabileceği mantıksal tarafı, üzerinde konuşulabilmesi mümkün olan alandır. Dolayısıyla felsefe kendini metafizik öğelerden kurtarır, mantık boyut olan konulara yaklaştığında, bütün problemlerini çözebilecektir. Böylece dilin amacı, doğru ya da yanlış olan şeyleri iletme (Çelebi, 2016: 78). Konuşulamayan yer, dile getirilemeyen alanı yansıtırken, dünya hakkındaki alan ise dile ait alanı yansıtmaktadır.

Wittgenstein’a göre, resmi çizilebilen her şey anlamlıdır, resmi çizilemeyen şeyler ise anlamsızdır, çünkü onlar olguların dışındadır. Dünyanın anlamının da bilme sınırlarımız içinde olmadığını şu şekilde ifade eder: “Dünyanın anlamı, dünyanın dışında olmalıdır. Dünyanın içinde her şey nasılsa öyledir” (Wittgenstein, 2005: 167). Wittgenstein için, dünyanın değişmez yapısı, özü objeler olup, değişen ise onların görünüm, biçim ve

düzenleridir. Dilin yapı taşlarını meydana getiren sözcüklerdir, biz olguları resmederiz. Resim kuramı, objeleri sözcükler ve olgu durumlarını, önermelerle eşleyerek, anlamlı önermelerin doğruluk değerini olası olanla, düşünülebilir olanın uyumunda arar. Felsefenin amacı, düşüncelerin ve önermelerin açık bir hale getirilmesini sağlamaktır, felsefi önermeler sunmak değildir (Alkayış, 2018: 42).

Wittgenstein’de cümle yani önerme dili oluşturan bir unsurdur. Gerçekliğin dilde açığa çıkması, önermeler yoluyla gerçekleşmektedir; dolayısıyla tümcelerin toplamı dili meydana getirmektedir. Önermelerin anlamlı olup olmadığı Wittgenstein felsefesindeki gerçeklik anlayışıyla ilgilidir yani gerçekliği nasıl düşünüyorsak onun taslağıdır. Kendi üstüne bir şey söyleyemeyen önerme, göstergesi içinde kapsamaz. Bir önermenin doğru olması durumun öyle olduğunu ya da nasıl olduğunu bilmektir (Gür, 2018). Burada bir önermenin doğru ya da yanlışlığına değil, anlamlı ya da anlamsız oluşlarına bakılmaktadır. Daha sonrasında anlamlı olan önermenin doğruluğuna bakılmaktadır. “Tümce ancak gerçekliğin bir tasarımı olabilmesiyle, doğru ya da yanlış olabilir” (Wittgenstein, 2005: 55). Onun için üzerine konuşulamayan şey için susmak gerektiğini ifade etmektedir (Wittgenstein, 2005: 173). Böylece Wittgenstein, anlamlı önermeleri gözlenebilirlik sınırlarına taşımaktadır. Onun anlamla ilgili belirlemeleri, sadece olgusal önermelerin anlamlı olduğuna götürmektedir çünkü olgusal önermeler dışında kalanlar ise bu koşulu sağlamamaktadır. Bu koşulu sağlamayan metafizik önermeler, etik önermeler ve mantık önermeleri anlamsızdır.

Wittgenstein için anlamın belirgin ve açık olması önermeyi oluşturan göstergelerin neye gönderim yapmış olduğunun belirlenmesidir. Önermedeki gösterge hiçbir şeye işaret etmiyorsa kullanılması gereksizdir. Occam’ın usturası gönderimi olmayan göstergelerin kullanılmamasını sağlayan bir mantıksal söz dizim kuralıydı. Bir gösterge mantıksal söz dizim kuralları içinde uygulamada ortaya çıkmaktadır. Wittgenstein ise Occam’ın usturasının tersine önermenin söz dizim kurallarına göre kurulmasının anlamı ifade edebilmesi için yeterli olmadığını belirtmektedir. Kurallarına göre kurulan bir önermenin anlamının olmaması, oluşturucu öğelerinden bazılarının bir gönderim verilmemiş olmasındandır (Çakmak, 1997: 144).

Wittgenstein için dil düşüncüyü örtmektedir, bu noktada da felsefi problemler ortaya çıkmaktadır. Ona göre, felsefi sorunların ortaya çıkmalarının nedeni, dilin mantığının yanlış kullanılmasıdır. Bu problemlerin çözülebilmesi için, dildeki belirsizliklerin giderilmesi

gerekmektedir ve dil, olguların betiminin ötesine gitmemelidir. Frege ve Russell'den etkilenen Wittgenstein da ideal ve gündelik dil ayrımını yapmıştır. Dilin evrenselliğini anlamak gündelik dilden değil, ideal dilden geçmektedir. Gündelik çok farklı anlamlara gelen, birçok aynı sözcük bulunmaktadır. Gündelik dilin gereksiz ve yetersiz olduğundan değil, onun yanlış kullanımlara sebep olduğundan bahsetmektedir. Gündelik dilin aynı sözcüğün çok farklı anlamlara gelen yapısının bulunması, felsefi problemlerin de ortaya çıkışının sebebidir (Özcan, 2014: 220).

Sonuç olarak Wittgenstein felsefesinin ilk dönemi, daha çok anlamın resim kuramıyla anılmaktadır. Bu resimlerin, olgu durumlarına uygun düşmesiyle doğru, aykırı düşmesiyle de yanlış olduklarına karar verilmektedir. Görülmektedir ki, tarihsel süreç içerisinde var olan metafizik ve diğer felsefi görüşlerin temelinde bulunan ide fikrinin yerini cümle almıştır. Diyebiliriz ki Wittgenstein'ın birinci dönemine damgasını vuran düşünce, dünyaya olgular toplamı demesi ve dile de cümlelerin toplamı demesidir. Wittgenstein'ın birinci döneminde, “dil sınırlarını dünyanın sınırlarına indirgemeyi” ve “konuşulmayan yerde susulmalıdır” prensiplerini benimsemiştir.

3.2. Anlam Sorununa Davranışçı Yaklaşım

Blomfield ve Stevenson'un oluşturduğu davranışçı yaklaşımda, cümlenin anlamı, dinleyicide yarattığı tepkide ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bir cümlenin anlamı dinleyicisinde uyandırdığı tepki ya da tepkiye yönelik eğilimdir, bu yüzden bu yaklaşım etki-tepki ilişkisi içerisinde yorumlanmaktadır. Davranışçı yaklaşım, tarihsel açıdan dil ve insan davranışları arasındaki ilişkiyi de vurgulamıştır.

Language adlı kitabıyla tanınan Leonard Bloomfield (1887-1949), dil bilimi ile davranışçılık yaklaşımını birleştirmiştir. Bloomfield, anlamın ne olduğunu kavramak konusunda, bilimsel bir metot izlenilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sebeple dil verilerine ve insan hareketlerine deneysel yollarla yaklaşmıştır. Amerika'da yapısal dil bilimine oldukça büyük bir katkıda bulunan Bloomfield, dil bilimini özerk ve bilimsel hâle getirmek için davranışçı prensiplerin dile uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (Demirci, 2008: 64). Dilsel bir ifadenin anlamı, dinleyicide uyandırdığı tepkide oluşmaktadır. Bu dilsel ifadenin bazı durumlarda değil, her durumda dinleyici üzerinde uyandırdığı tepkidir (Palmer, 2020: 86).

Bloomfield, dil konusunda yapılacak genellemelerin, tümevarıma dayalı genellemeler olması gerektiğini savunmuştur. Dilsel bir unsurun anlamını, konuşmacının söyleyiş durumu ve bunun dinleyicide meydana getirdiği cevap olarak tanımlamaktadır. Anlamı, durum olarak tanımlamaktadır. Bloomfield görüşlerini, Jack ve Jill örneği olarak örnek bir olayla ilişkilendirir. Jill acıkmıştır, bir elma görür ve Jack'in gidip elmayı getirmesini ister. Bu söylemin sonucunda, ortaya çıkan ses dalgaları Jack için bir uyarıcı (dilsel) meydana getirmiş, bu uyarıcı da Jack'in elmayı getirme dediğimiz dilsel olmayan bir reaksiyonunu ortaya çıkarmıştır. Bu teori için önemli olan nokta, uyarıcı ve reaksiyonun birer fiziksel olay olmasıdır (Palmer, 2020: 86-87). Diyebiliriz ki Bloomfield'e göre anlam, konuşma ile bunun öncesinde ve sonrasında oluşan pratik olaylar arasındaki ilişkide meydana gelmektedir.

Bloomfield, Jack ve Jill arasında geçen ilişkinin tümünü durumun içerisine dahil eder. Jill farklı şekilde de davranabilirdi. Örneğin, Jill utangaç olsaydı aynı şekilde davranmayabilirdi yani o elmayı istemezdi. Eğer Jack, Jill'e karşı kötü niyetli olsaydı, Jill'in istediği o elmayı getirmezdi. Bu şu anlama gelmektedir: Söz konusu konuşma ve pratik olaylar, konuşan ve onu duyan kişinin o güne kadar ki hayatlarından oluşan öntavıralış faktörlerine bağlıdır (Palmer, 2020: 88). Kişi içerisinde bulunduğu koşullara ve yaşadıkları sürece göre konuşmakta ve davranış sergilemektedir diyebiliriz.

Bloomfield, dil ve davranış ilişkisini açıklamaktadır. Bir insanın bedeninde neler olduğunu bilmek o insanın hangi hareketi yapabileceğini tahmin etmemizi sağlardı. Doğduğu andan itibaren bir kişinin her safhasını inceleysek, o kişinin hangi etki karşısında hangi tepkiyi vereceğini söyleyebilirdik. Onun için dil (konuşma), hareketin yedeğidir; tersi durumda ise hareketin sözsüz bir konuşma olduğunu ifade edebiliriz. Onun için, konuşma ilgili nesnel olaylarla bağlantılı olduğunda bir anlam taşımaktadır. Bu yüzden, dilin her tür kullanımında bilimsel ve doğru bir anlamdan bahsedebilmek için, konuşan kişinin dünyasında olup bitenlere, bilimsel bir doğrulukla yaklaşmalı ve onları bilmeliyiz (Demirci, 2008: 65-66). Kısaca dilde anlam, konuşulana anlam verebilmekle, konuşanın dünyasını bilmekle mümkün olmaktadır.

Sonuç olarak Bloomfield'in anlamdan ziyade, dili keşfetmek için dilin sesleri ve yapısı gibi daha kolay gözlemlenebilen yönlerine yoğunlaştığı görülmektedir. Davranışçılık prensiplerini kullanmış ve dil biliminin dil bilimsel olmayan etkilerden arınmış olarak, deneye dayalı özerk bir bilim olması gerektiğini savunmuştur (Demirci, 2008: 66). Davranışçılık

prensibini uyguluyor olması gözlemlenebilir olanlarla sınırlı olduğunu göstermektedir yani organizmanın içyapısı hakkında hiçbir şey söylenemeyecektir. Özetlersek Bloomfield'in teorisinde ilk olarak insana, dille ilgili bir uyarıcı sunulmaktadır. Daha sonra ise bu uyarıcıya dinleyen kişi cevap vermekte yani tepki vermektedir. Onun teorisinin dayandığı nokta, dil ve insan davranışları arasındaki ilişkiyi vurgulamasıdır.

Willard Quine (1908-2000) da *Word and Object* adlı eserinde dildeki anlam sorununu, davranışçı yaklaşım çerçevesinde değerlendirmiştir. Lee'nin ifadesiyle bu durumu şöyle açıklar: “Hiç bilmediği bir dilde konuşan kabile üyelerinin dilini çözmeye çalışan bir dilbilimcinin yapması gereken ilk adım, kullanılan dilsel ifadeleri ve onların kullanıldıkları ortamları listelemek olup, bu listelenenler içerisinde, tekrarlananlar üzerine gitmesi gerekir. İkinci adım ise bu durumda onaylanıp onaylanmadığına bakmaktır. Örnek olarak önünden hızla geçen bir tavşan gören yerlilerin ‘gavagai’ şeklinde bağırması durumunu deneyimleyen dilbilimci, böyle bir durumun yinelenmesi durumunda bir tespitte bulunarak ve ‘gavagai’ sözcüğünün ‘tavşan’ anlamına geldiğini tespit etmiş olacaktır” (Lee, 2019: 202). Söylemlerin kullanıldıkları ortamlara göre değerlendirilmesi ve tekrar edilmesi anlamı ortaya çıkaracaktır.

Quine için dilin sosyal bir olgu olduğunu görmekteyiz, çünkü dili öğrenirken konuşanların davranışını gözlemleriz. Onu açıkça gözlemlenebilir durumlarda kazanırız. Dili öğrenme süreci önemlidir. Dili tümüyle öğreniriz ve kullanırız. Dili kullanım, öğrenme sonucunda oluşmaktadır. Örneğin bir çocuk dili, öğrenenlerin müdahalesi olmadan öğrenemez. Bu sebeple Quine için dili nasıl kullandığımızı değil, nasıl öğrendiğimizi araştırmalıyız (Özcan, 2014: 147). Dolayısıyla hepimiz bir dili öğrenirken diğerlerinin dilsel davranışları ve ilgili çevresel koşullar üzerinden hareket etmekteyiz. Bu kaynak bizlere o dile vakıf olmamıza yetecek zenginlikte veri havuzu sağlamaktadır, o yüzden başka veri kaynakları aramaya gerek yoktur.

Dil teorisi, Quine sisteminin merkezinde yer almaktadır. Onun dil analizinde iki tutum egemendir: Doğalcılık ve Davranışçılık. Doğalcılığa göre, teoriler doğal ve gözlemlenebilir fenomenlerle ilgili olduğundan, dil teorileri empirik doğrulamaya itaat etmelidir. Davranışçılığa göre ise konuşmayı uyaranlara cevap olarak başlayan bir süreçte öğrenmekteyiz. Her lengüistik analiz, konuşanların davranışlarını gözleyerek yapılmalı ve analiz sırasında zihinci yorumlara başvurulmalıdır (Özcan, 2014: 146).

Dili öğrenirken, geçmiş uyaranların da etkili olduğunu ifade eden Quine, geçmişe ilişkin bir uyaranla da bir ölçüde dili kazanabileceğimizi ifade etmektedir. Örneğin sokakta gördüğümüz bir atlet için “bu çok iyi birisidir” diyebiliriz. O an yarışmayan bu kişinin bizdeki uyarımı önceki yarışa aittir. Böylece bilgileri eklemeyi öğreniriz. Dili öğrenirken önce kısa sözcelerle sonra ise karmaşık önermelerle konuşmayı öğreniriz. Kelimeleri kelimelere ve diğer uyaranlara ekleriz. Bu eklemelerden nesnelere dilini elde ederiz. Nesnelere ilişkin bu dil, dünyaya ilişkin hakikatlerden ayrılamaz (Özcan, 2014: 148-149).

Quine için bir ifadenin anlamı, dinleyicilerin verdiği tepkilerin kullanıldığı ortamla birlikte değerlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Davranışta, anlama dair, gizli kalmış gerçekliklerden söz edilemez; çünkü dil, dilbilimsel bir davranış ortaya koymaktadır. Anlamlar ne zihindeki idelerle, ne de bu davranışa dışsal olan başka bir şey ile verilmektedir. Ona göre anlam, bir uyarana tepki olarak yapılan eylemdir. Bu sebeple anlamlı olan, sadece eylemlerdir. Felsefede anlam kavramının kullanımı, anlamlı durum ya da bağlamlarla sınırlandırılmalıdır. Dolayısıyla da “anlamdan yoksundur” ya da “hiçbir şey ifade etmiyor” gibi ifadelerin kullanılması uygun değildir (Özcan, 2014: 151-152).

Quine de Bloomfield gibi dildeki anlam sorununa davranışçı bir yaklaşım sunarak, çözüm yoluna gittiğini ifade edebiliriz. Quine için özel dil yoktur, bu görüşüyle Wittgenstein’la paralellik göstermektedir. Dili öğrenme süreci önemlidir; dili tümüyle öğreniriz sonra da bu dili kullanırız. Dilsel ifadelerin ne anlama geldiğini çözmek için de kullanımlarına bakmak yeterli olmaktadır. O dilin kullanımları neticesinde dili öğrenebilmekteyiz.

3.3. Anlam Sorununa Pragmatik Yaklaşım

Anlamın kullanım olduğu düşüncesiyle hareket eden düşünen bu yaklaşımın temsilcileri ikinci dönemde Wittgenstein, Austin, Grice ve Searle’dir. Pragmatik yaklaşımda cümlelerin anlamı, konuşanın, konuşurken ki davranış biçimlerinde oluşmaktadır. Belli kurallar çerçevesinde ortaya koyulan cümlelerin anlamı ile onun ortaya koyulma ortamıyla, özellikleri arasında bağlantı vardır. Dildeki anlam problemine ilişkin önceki yaklaşımlar, dilin bilgilendirme yönüyle sınırlı kalmışken, pragmatik yaklaşım ise soru sorma, emir verme, beğeni sunma gibi kullanımlarında değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Bu dönemde dil artık, ilk dönemdeki kusursuz bir mantıksal biçime dayandırılmaz, değişik kullanım biçimleri ve işlevleri açısından düşünülür. Bu durumda dile doğruluk-yanlışlık karşıtlığı içerisinde bakılmadan, günlük etkinliklerin bir parçası olarak görülerek, bu bağlantılık içerisinde değerlendirilme yapılır. Dil, bir edim alanı içerisinde ele alınmakta yani dil, konuşanın ve dinleyenin yönelimleri, edimleri gibi açılımlarla değerlendirilmektedir (Ricoeur, 2000: 27).

İkinci dönemiyle Wittgenstein, metafizik çağın sonunda ve dil felsefesi çağının tam ortasında yer almaktadır. İlk dönemdekinden farklı bir dil kavramı geliştirmiştir. Birinci dönemde var olan düşünceden kopuş, gündelik dil felsefesinin doğuşunu başlatmıştır. Onun için anlam, sözcüğün kullanımında aranmalıdır. Böylece insan yaşamından kopmuş olan kusursuz bir dil kavramının yerini, insan yaşamına doğru kayan ve onun nasıl kullanıldığına dair bir soruşturmanın aldığı görülür. Diyebiliriz ki genel anlamda felsefede, özel anlamda ise dil felsefesinde gerçekleşmiş olan büyük bir yeniliktir. Gündelik dilin önemine değinen Wittgenstein için felsefenin görevi, yeni bir dil ortaya koymaktan ziyade, gündelik dilimizin kullanımının açıklanması olmalıdır. Burada şöyle bir düşünce söz konusu olmaktadır: Gündelik dilin kullanım ve gramer kurallarına uyulduğunda hiçbir problem ortaya çıkmaz (Özcan, 2018: 17).

Wittgenstein'in anlam öğretisinin temelini sözcüklerin veya anlatımların kullanım biçimleri, konuşanın onu gündelik dil içerisinde kullanım biçimiyle oluşturmaktadır. Böylece bir sözcüğün anlamı olarak gösterilen dayanak da aranmayacaktır. Bu düşüncesini oyunla örneklendiren Wittgenstein için, oyun sözcüğüne karşılık gelecek tek bir tanım yapılamayacaktır. Örneğin kart oyunları, satranç ya da top oynamak vb. düşünüldüğünde tek bir tanım yapılamamakla birlikte, fakat onlar arasında benzerliğin ve akrabalığın olduğu görülecektir. Bu yüzden tam bir tanımlamanın yerini, bir sözcüğün çeşitli kullanımının, bir diğeriyle nasıl ilişkili olduğunu gösteren 'aile benzerliği' kavramı alacaktır (Lee, 2019: 177).

Wittgenstein'in felsefesinde bir şeyin anlamını öğrenmek istiyorsak onun dilsel topluluk içerisinde nasıl kullanıldığını bakılmasını önermektedir. Ona göre, bir ifadeyi anlamak için onun nasıl kullanıldığını anlamak gerekmektedir. Bir ifadenin dilsel topluluk içerisinde kullanıldığı biçiminin dışında başka bir anlamı yoktur. Bu sebeple anlam ve kullanım iki ayrı şey değildir, bir ve aynıdır (Lee, 2019: 172-173). Anlam, kullanımla bir tutulmuştur. Onlar birbirinden ayrı bağımsız alanlar değildir. Dili anlamamız için, kullanım

biçimine bakılması gerekmektedir.

Wittgenstein bu dönemde, dili insanlar tarafından kullanılan bir araç olarak görür. Onun için bir ifadenin anlamı mümkün kullanışlarının bir toplamında ortaya çıkmaktadır. Dilin kullanılması, oyun oynamaya benzetilmektedir. Tüm oyunlar, kurallar tarafından yönetilen faaliyetleri ve yapıp etmeleri içermektedir (Cevizci, 2005: 1722). Wittgenstein’da dil oyunları, bu yaklaşımın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre anlam, belli bir yaşam biçimi çerçevesinde, toplumsal uzlaşılı yoluyla belirlenmiş ve belli bir dil topluluğu içerisinde bir takım kurallarla oynanan bir dil oyunu olarak temellendirilmektedir. Dil, gündelik yaşamımızın ve pratiklerimizin içinde örülen bir ağ gibidir. Dil uygulamalarının gelişiminin sonu yoktur, değişik biçimlerde gelişme gösterir; “bir sözcüğün karşılığı dildeki kullanımıdır” (Wittgenstein, 2007: 41). Kullanımı önemsemesiyle metafiziksel alanın anlamsız olduğunu göstermektedir; çünkü felsefe yapmak, bilinmeyeni ortaya çıkarmak değildir. Her şey göz önünde olmalıdır. Bu yüzden felsefenin yöntemi sadece gündelik dilin analizi olmalıdır.

Wittgenstein için her dil oyununun kendi içerisinde belli kuralları olup, bu kurallar çerçevesinde anlam oluşmaktadır. Bir şey değerlendirilirken, ait oldukları dil oyunları dikkate alınarak anlamlandırılmalıdır. Herhangi bir şey, yaşamımızda bir rol oynuyorsa, dil oyunu olarak adlandırılmaktadır. Dil oyunları, etkinlikler ve insan yaşamı arasındaki bağa vurgu yapmaktadır. Dil oyunlarının araştırılması, dilin ilkel formlarının ya da ilkel dillerin araştırılmasını içermektedir (Rossi, 2001: 43). Gündelik dili kullanılarak bu dille felsefi sorunların kaynağı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Wittgenstein için insanı yanılsıza götüren şey bir oyunda kullanılan kelimenin, başka oyunda da aynı şekilde kullanılacağı düşünülmesidir. Kişi birinci oyundaki kuralların ikinci oyunda da aynı şekilde geçerli olduğunu düşünürse çıkmaza girer. Çıkmaza giren bir insanın kafası karışmış demektir. Bunu yaşamamak için dil tabii çerçevesi içerisinde ele alınmalıdır. İnsanların bir şey söyledikleri zaman, içinde buldukları durumları, bunların söylenmesine imkan veren davranışları hesaba katmak gerekir (Cevizci, 2005: 1722).

Wittgenstein için felsefi problemler, gündelik dilin problemleri olarak düşünülmektedir. Bu problemlerin ortaya çıkmasının üç nedeni vardır: Dilin mantığının iyi bilinmemesi, dilsel biçimlerin kötü yorumlanması ve kelimelerin gündelik kullanımlarının dışına çıkılmasıdır (Özcan, 2018: 29). Felsefi sorunlar Wittgenstein ile birlikte gündelik dilin

analiziyle, yani kullanım ve gramer kurallarını doğru anlayarak çözülmekte ya da sorun olmaktan çıkarılmaktadır. Mantıkçı filozofların yaptığını yani kimi sözcelerin anlamlı, kimilerininse anlamsız olduğu söyleminden çıkıp, gündelik dilin analizi ile anlamsız olarak varsayılan sözcelerin aslında anlamlı olduklarını göstermek gerekir. Wittgenstein, kullanılan kavramların gündelik dilde kullanılan kavramlar gibi basit olmasını ifade etmektedir (Wittgenstein, 2007: 97).

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'da dil hakkındaki anlam sorununa farklı bir bakış açısı getirerek birtakım belirsizliklerin netliğe ulaşmasıyla, dilin doğasına ilişkin birtakım yanlış anlamalara da açıklık getirmiştir. Wittgenstein, dil ile gerçeklik ilişkisinin nasıl kurulduğunu açıklayan, dilin pragmatik, retorik ve göstergebilim gibi boyutlarını araştıran ve dilin insan yaşamındaki önemine değinen bir dil felsefesini ele almıştır. Wittgenstein için dil, sadece fiziki dünyadan söz etmektedir. Bu nedenle kelimelerin anlamları, kullanımlarında ortaya çıkmaktadır yani kullanımın dışında kelimenin kendinde bir anlamı yani özü bulunmamaktadır. Bu durum göstermektedir ki gündelik dilin keşfiyle birlikte derin olanının ya da gizli olanın her türlü reddedilmektedir (Alkayış, 2018: 43).

Kısaca belirtmek gerekirse felsefe tarihinde önemli bir yere sahip olmuş bir filozof olan Wittgenstein'in ikinci dönemi, birinci dönemine bir 'dilsel dönemeç' olarak ifade edilir. İkinci döneminde dilin gündelik kullanımına vurgu yaparak, toplumsal halk dilini kullandığını söyleyebiliriz çünkü gündelik dile gitmiş bir filozoftur. Bu yönüyle dil, toplum gibi sürekli büyüyen ve değişen bir özelliğe sahiptir. Dilin organizma olarak yaşayan yüzüne vurgu yapmıştır. (Alkayış, 2018: 46). Dil oyunu, ikinci dönem Wittgenstein felsefesinin temel düşüncesini oluşturmaktadır.

Gündelik dilin en önemli temsilcilerinden John Austin (1911-1960), *How to Do Things With Words* adlı eserinde dil konusundaki görüşlerini ifade eden felsefe anlayışının adının dil fenomenolojisi olarak adlandırılmasını istemektedir. Gündelik dil felsefesi, dilci felsefe, analitik felsefe ya da dil çözümlemesi olarak adlandırılmasını istememektedir. Mantıkçı pozitivist felsefe anlayışını reddederek gündelik dil üzerinden felsefeye yeni bir başlangıç yaptığını düşünmekte ve bunu fenomenoloji olarak ifade etmektedir (Austin, 2009: 18-19).

Austin için dilin kullanışı, çok yönlü bir açıdan ele alınmaktadır. Dilin görevleri eskiden beri sanıla geldiği gibi betimleyici, gözlemleyip saptayıcı bir çerçeveye

sıkıştırılmamalıdır. Sıkıştırılırsa, birçok zarara yol açmış olan betimleme yanılığına düşülecektir. Dil, evreni olduğu gibi bırakmayıp evrene değişiklikler getirmekle işin, eylemin önemli özelliğini paylaşmaktadır. Dilin görevlerinin bir değil birçok, hatta sonsuz görevleri olduğu öne sürülebilir. Sözcüklerin, konuşmaların yanında eylemsel, sözleşmeci, duyurucu, yargılayıcı, yetki kullanıcı, işle bağlayıcı, davranışçı ve daha başka benzeri deyimler içerisinde yer alan yönü vardır. Bütün bu deyimler sözün, bir şey söylemekle yetinmediğini; ayrıca birini etkileme amacı güttüğünü; bu çeşit sözlerden bir bölümününse bir eylem gerçekleştirdiğini, yani etkiyi başardığını görmekteyiz (Uygur, 2000: 37).

Austin, iki sebeple dille ilgilenmiştir. İlk olarak, dil kullanımının insani edimlerin elzem bir parçası olduğundandır. İkinci olarak ise dil çalışmalarının felsefi uğraşlara yardımcı olduğudur (Lee, 2019: 145). Austin, *Söylemek ve Yapmak* adlı eserinde, anlam konusuna terimler ve onların imlediği göndergeler açısından yaklaşmamıştır çünkü onun ilgilendiği, karşılıklı konuşma etkinliğinde kişilerin ürettikleri anlamsal boyuttur (Rossi, 2001: 63). Austin, “bir şey söylemek, bir şey yapmaktır” görüşünden yola çıkmıştır. Dil, amaçladığı şeyi yaptığında isabetli, başarısızlığında ise isabetsiz olmaktadır. Dilin, edimsel yönüne bakmış ve söylemek ile yapmak arasındaki ilişkiye vurgu yaparak, söz edimleri kuramını ortaya koymuştur. Ona göre sözceler, iletişimin ve insan hayatının kurucu öğeleridir (Austin, 2009: 59).

Austin bir şey söyleme ediminin seslendirme, dillendirme ve adlandırma olarak üç katmandan oluştuğunu belirtmiştir. Bazı sesler üretmemiz, seslendirme edimi; gramatikal yapıya göre belli sözcükler üretmemiz, dillendirme edimi; anlam-gönderge ilişkisi ile sözcükler üretmemiz, anlamlandırma edimidir. Dilin bir şey anlatma veya bir şeye gönderme yapma işlevi, ilk düzeydeki edimdir. İkinci düzeyde ise bir şey söylerken yapıp ettiğimiz işler edimsöz olarak adlandırılır. Üçüncü düzeyde ise bir şey söyleme yoluyla uyandırılan etkisöz edimdir (Austin, 2009: 162-163). Austin bu üç düzeydeki edimi şu şekilde açıklar: “Tarlada bir boğa var” tümcesini ifade eden kişi ilk olarak belli bir tür yaratığın belli bir yerle olan bağını anlatmaya çalışıyor olabilir, bu seslendirme edimidir. İkinci olarak kişiyi uyarıyor ve haber veriyor olabilir, bu da edimsöz edimdir. Üçüncü olarak ise kaçmamızı ya da çitleri geçmemizi sağlamaya çalışıyor olabilir, bu da etkisöz edimdir (Baykent, 2017: 506).

Söz edimleri kuramı, Austin’le birlikte ortaya çıkan ve yeni bir bakışı paylaşan bir kuramdır. Sözcüğü değil, tümceyi temel alan yaklaşımdır. Bu kuram, bildiri cümleleri

yanında soru, emir, istek vb. cümleleri de açıklayabilecek bir kuramdır. Austin'e göre, dili kullanmak, konuşan kişinin uyarım koşullarına gösterdiği tepkidir yani anlam uyarım koşulları ile tepki kavramlarının kılavuzluğunda açıklanmaktadır. Austin, betimleyici ve edimsel ifadeler arasında ayırım yapmıştır. Betimleyici ifadeler düz cümlelerdir; işlevleri bir olayı, işlemi ya da durumu betimlemektir. Bu ifadeler doğru ya da yanlış olma özelliğine sahiptir. Edimsel ifadeler ise doğruluk değerine sahip değildir; bir şeyin durum olup olmadığını belirtmekten ziyade iş yapmak için kullanılırlar (Çelebi, 2014: 80).

Austin'e göre, bir sözcüğün anlamlı olduğunu söylemek, o sözcüğün geçtiği anlamlı cümleler olduğunu söyleyebilmektir. Kelimeler doğruluk ölçütlerinden hareketle tarif edilemeyecek olup, gündelik kullanımları ölçüsünde anlam kazanmaktadır. Austin, bunu anlamak için birtakım önerilerde bulunmaktadır: "X sözcüğünün anlamı nedir?" biçimindeki sorulara yanıt verirken yapılacak iki şey vardır: 1. "Sözcüğün dizim bilgisini açıklamak", yani X'in ne olduğunu betimleyip sözcüğün kullanılabildiği ve kullanılamayacağı cümle örnekleri vermek; 2. "sözcüğün anlam bilgisini göstermek." Amaç, sözcüğü içeren cümlelerin soruyu sorarak kişinin doğru olarak betimlenen durumları gözünde canlandırmasını sağlamak, aslında onu yaşamasını sağlamaktır (Çelebi, 2014: 77).

Austin için, amacı yalnızca olguları doğru ya da yanlış olarak bildirmek olan bir anlam kuramı olduğunda, dile ilişkin bütünlüklü bir açıklama getirilemeyecek ve böyle bir koşulu yerine getirilmediği takdirde bütün durumlar da anlamsız ya da değersiz görüldüğünü ifade edebiliriz. Bu yüzden Austin, bu anlamsızlık sınırının yeniden oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. Gündelik dilin önemli temsilcilerindendir. Dil ve kullanım arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Söylemek ve yapmanın birlikte ortaya çıktığını savunmuştur.

Paul Grice (1913-1988); kişisel özdeşlik, algı ve duyular, anlam, akıl ve değer dahil olmak üzere çeşitli felsefi konuları ele almıştır, fakat en çok anlam üzerine çalışmalarıyla tanınmaktadır. Grice'in anlam konusundaki tanımlamaları, Wittgenstein'in anlam ve kullanımı bir görmesini etkin bir şekilde reddetmektedir. Onun anlam ve kullanım üzerindeki görüşleri dil felsefesi ve ötesindeki tartışmaları etkilemiştir (Lee, 2019: 256-257). Grice, anlam ve kullanımın birbirine karıştırılmaması gerektiğini ifade eder. Ona göre anlam, karşılıklı konuşma sürecinin sonunda ortaya çıkmaktadır. Karşılıklı konuşmanın amacı ise ima edilen anlamın anlaşılması ve gereğinin yerine getirilmesidir (Özcan, 2016: 52). Görülmektedir ki anlamı kullanımdan ibaret gören Wittgenstein'la, karşıtlık içinde

bulunmaktadır. Grice, anlamın kullanımdan kaynaklandığını kabul etse de Wittgenstein gibi anlam ve kullanımı bir görmemektedir, onları ayırıştırmanın önemini vurgulamıştır.

Grice'a göre, kelimelerin anlatmak istediği anlam ve konuşmacıların onlara yüklediği başka bir anlam da vardır. Bu iki anlam aynı da olabilmektedir. Onun için kelimelerin anlamını, onları kullanan kişilerin anlamları belirlemektedir. Ona göre, bir kişinin dinleyici üzerinde yaratmak istediği etki, onların kendi anlamını algılaması üzerinedir. O yüzden konuşmacının iletme anlamı açık olmalıdır. Konuşmacı eğer sözlerinin anlamının anlaşılması yoluyla dinleyicide bir etki yaratmasını amaçlıyorsa, sözleriyle bir anlam ifade etmektedir. Bu durumda başarılı bir iletişim kurmak anlaşılır olmayı gerektirir. Dinleyicinin karşılık vermesini de gerektirmez, ifade edilen sözün algılanmasını içerir (Lee, 2019: 264). Dinleyici temelli bir anlam oluşumu söz konusudur; çünkü dinleyen de söylenen bir şeyi çıkartabilecek güçte olmalıdır. Dinleyen, bağlamı ve konuşma kurallarını dikkate almalıdır.

Karşılıklı konuşmanın yani iletişimin başarılı sayılabilmesi için cümlelerin mantık kuralları çerçevesinde oluşturulması gerekmektedir. Grice, iletişimi irade dışında gerçekleşen anlam (doğal anlam) ile özgür irade ile gerçekleşen anlam (doğal olmayan anlam) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Onun için, konuşmacı tarafından söylenen her cümle, bağlamsal bir işleve sahiptir. Grice'e göre, karşılıklı konuşmanın temel ilkesi şudur: "konuşmaya katkını, katkıyı yaptığın aşamanın gerektirdiği biçimde, tarafı olduğun söz alışverişinin kabul görmüş amacı doğrultusunda yapmak" (Grice 1989: 26).

Sonuç olarak Grice tarafından öne sürülen karşılıklı konuşmanın kurallarına göre, iletişimin kopmadan devam edebilmesi için gerekli olan nicelik, nitelik, bağıntı ve açıklık kuralları zaman zaman konuşma ilkeleri içinde çığnenebilmektedir. Bu ilkeler çığnendiğinde karşılıklı konuşmada anlam farklılaşmakta, iletişim derinden sarsılmakta ve konuşma anlamsızlaşmaktadır (Özcan, 2016: 81-82). Katılımcılardan biri karşılıklı konuşmayı devam ettirmek için gerekli çabayı göstermediği durumlarda, konuşma kurallarına uyulmamış olmaktadır. Bu nedenle toplumsal uzlaşım karşılıklı dürüst konuşma ile sağlanmaktadır. Bu durumda toplumdaki bireyler birbirlerini anlayabilecekler, olup biteni anlamada zorluk çekmeden, toplumsal sorunları çözmede akılcı yollar izleyecek ve böylece kullandıkları dil son derece işlevsel olacaktır.

John R.Searle (1932), Austin ve Grice gibi dili konuşmanın, kurala dayalı bir davranışta bulunmak olduğunu savunmuştur. O, Grice'ın yönelim kavramını kullanarak, söz

edimleri kuramına son şeklini vermiştir, fakat onun dil-anlam çözümlemesini, konuşanı değil, dinleyen kişiyi temel aldığı için kabul etmemektedir. Bu noktada Austin gibi düşünerek dil-anlam çözümlemesinin, konuşan kişiyi temel alması gerektiğini ifade etmektedir (Searle, 2000: 114-123). Onun için dil anlam çözümlemesinde dinleyiciyi değil, konuşan kişiyi temel almalıyız.

Searle, dil felsefesinde önemli olan ya da dil felsefesinin konusunu oluşturan soruları şöyle sıralar: 1. Bir şey söylediğimde anlatmak istediğim şeyle, o söylediğim şeyin herhangi biri onu söylese de söylemese de taşıdığı anlam arasındaki bağ nedir? 2. Sözcükler şeylerin yerine nasıl geçer? 3. Anamlı bir söz zinciri ile anlamsız olanı arasındaki fark nedir? 4. Bir şeyin doğru ya da yanlış olması nedir (Searle, 2000: 69).

Searle, dil felsefesinin, dil ile zihnin, söz edimleri ile zihnin ilişkisini kuramadığında eksik kalacağını belirtmektedir. Onun için felsefi tarzda dilin yapısına bakıldığında, varlığın zihinsel bir sembolüyle beraber aynı zamanda simgeleştiren bir yapısı olduğu görülmektedir. Ona göre, dil felsefesi “dil gönderme, doğruluk, anlam ve zorunluluk gibi dikkat çeken belli başlı yanlarına ışık tutan felsefi betimlemeler yapma girişimidir” (Searle, 2000: 55, 70). Görülmektedir ki dil, zihinsel formların bütününde ortaya çıkmakta ve bununla birlikte dilbilimsel bilgi, düşünceler dünyasıyla bağ kurulmasına yardımcı olmaktadır.

Searle’a göre toplumsal hayatı meydana getirip, aynı zamanda sürekliliğini sağlayan şey dildir. Bu durumu toplumsal hayatın kurulması ve devam ettirilmesinde önemli bir role sahip olan para, yönetim, mülkiyet, evlilik gibi unsurların dile ihtiyaç duymasında görebiliriz. Aynı zamanda dil kendi varoluşu, mevcudiyeti için hiçbir kuruma ihtiyaç duymamaktadır. Sonuç itibarıyla onun için dil temel, insani ve vazgeçilmez bir kurumdur (Searle, 2006: 175). Görülmektedir ki toplumsal yaşamdaki kurumlar dile ihtiyaç duyarken, dil ise hiçbir kuruma ihtiyaç duymamaktadır.

Sonuç olarak çalışmamızın üçüncü bölümünde, anlam sorununa göndergeci, davranışçı ve pragmatik yaklaşımlardaki ayrımını inceledik. Bu yaklaşımlara bakıldığında her birisinin anlam problemine farklı yönleriyle ele aldıklarını gördük. Her bir yaklaşım, dil felsefesi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çalışmamızın ana konusunu yansıtan ideci yaklaşımda sözcüklerin anlamı, idelerin yerini tutmaktaydı ve anlamları da bu idelerdi. Ele aldığımız ideci yaklaşımdan sonra diğer üç yaklaşımda anlam probleminin gelişimi ve değişimi ele alındı. Bu yaklaşımları özetlersek göndergeci yaklaşımda bir cümlenin anlamı,

onun göndergede bulunduğu olgu durumları olup, anlam ölçütü doğrulanabilirliktir. Davranışçı yaklaşımda cümlenin anlamı, dinleyicide uyandırdığı tepkiydi, bu yüzden de bu teoriye etki-tepki teorisi olarak da adlandırılmaktaydı. Son olarak da pragmatik yaklaşımda cümlenin anlamı, onu sözcileyen kişinin, sözcülerken ortaya koyuş biçimi yani kullanımı ve davranış biçiminden oluşmaktadır. Pragmatik yaklaşımda soru sorma, emir verme, beğeni sunma gibi kullanımların olması, dilin sadece bilgilendirme yönü ile sınırlı kalmadığını göstermektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Dil felsefesinin başlangıcındaki dil-düşünce-anlam ilişkisine odaklanan bu tezde hem onun başlamasını sağlayan arka plana hem de günümüze kadar geçirdiği dönüşüme bakılarak, tarihsel bir süreklilik sağlanmaya ve böylece dil felsefesindeki anlam problemi daha anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için de öncelikle dil konusunda ilk düşüncelere rastladığımız Pre-Sokratik filozoflara gidilmiştir. Herakleitos'un *logos*'a dair söyledikleri ve Parmenides'in düşünme ile varlığın bir olduğu düşüncesi anlatılmıştır. Ancak Pre-Sokratiklerde düşünce önce gelmektedir. Felsefi anlamda dildeki anlam probleminin Platon'la başladığı söylenebilir. Bu yüzden önce onun, anlamı sözcükler düzeyinde tartışmasına ve sonrasında Aristoteles'in düşünmenin kategorileri ile dış dünya arasında kurduğu uyum düşüncesine bakılmıştır. Ortaçağ'a geçiş filozofu olan Plotinus'un amacı ise düşüncenin ötesine geçmek olduğundan onun, dili tüm gerçekliğin ve düşüncenin ötesinde konumlandığı görülmüştür.

Ortaçağ'da bu problem tümeller tartışması olarak gerçekçilik, kavramcılık ve adcılık başlıklarıyla irdelenmiştir. Tümellerin yani genel/soyut idelerin ontolojik boyutunun ne olduğu sorusu çağın sonunda, epistemolojik bir boyuta tartışılmaya doğru yol almıştır. Bu değişiklik Antikçağ'ı Yeniçağ'a bağlaması açısından önemli görülmüştür. On yedinci yüzyılda Descartes'ın düşünceleri ise, özellikle dil felsefesinin yolunu açması açısından önem taşıdığı için irdelenmiştir. Onun felsefesinde anlam, düşüncede ortaya çıkmıştır. Böylece düşünen öznenin kendi düşünmesinden yola çıkarak bilecek olması, özne ile dış dünya arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu sorusunu doğurmuştur. Bu sorun, empirist filozofların Descartes'ı eleştirmelerine ve sorunu çözmeye gayretlerine yol açmıştır. İşte böylece bilgi felsefesinin yanı başında dil felsefesi de başlamış olur. Bu tarihsel arka plan, dil felsefesinin başlamasındaki problemleri felsefe tarihine bağlayarak anlamamızı sağladığı için ele alınmıştır.

Dil felsefesinin başladığı 18. yüzyıldaki empirist filozoflar, ideci yaklaşımın temsilcileridirler; çünkü onlarla birlikte ide düşüncesi anlamla birlikte düşünülür olmuştur. Locke genel sözcüklerin genel ideleri temsil ettiğini ileri sürerek tümeller tartışmasına bağlanmakta ve belki de bu görüşün son temsilcisi olarak görünmektedir. Onda ideler dış dünyayı, sözcükler yani dil de ideleri temsil eder. Oysa Berkeley sözcüklerle ideler arasındaki temsiliyet ilişkisini kabul etmez. Genel ideler kabul edilmez. Algı içeriği olarak ele alınan

idealar, algılayanla ilişkisinde konu edilir. Böylelikle aralarındaki ilişkiye dikkat çekilir. Hume'un genel idelerle ilgili iddiası ise, onların alışkanlıklarımıza dayanıyor olması şeklindedir. Empirist filozoflar bilgi problemlerinin dilden kaynaklandığı ileri sürerek dile yönelmiş ve anlamı dilin dışında bir referans noktası kullanarak değil, dilin içinde açıklamaya çalışmışlardır.

Dil felsefesinin günümüze kadar uğradığı dönüşüme işaret etmek için göndergeci, davranışçı ve pragmatik yaklaşımları ele alınmıştır. Şimdi anlam artık önermeler düzeyinde konu edilmektedir. Böylelikle sözcüğün anlamı ile göndergesinin farklı olduğu düşüncesine; dilin sınırlarının dünyanın sınırlarıyla örtüştüğü iddiasına; cümlenin anlamının dinleyicide yarattığı tepkiyle ortaya çıktığı görüşüne; dilin bir etkinlik olarak düşünülmesine ve anlamın, kullanım bağlamında ele alınması gerektiği fikrine değinilmiştir. Bu değinilerle birlikte, dil felsefesindeki tartışmaların günümüze nasıl ulaştığı gösterilmeye çalışılmıştır.

İşte dil-düşünce-anlam ilişkisinin başlangıcına giden bu çalışma sayesinde, anlam probleminin bilgi felsefesi bağlamında düşünce üzerinden değil de dil felsefesi bağlamında anlam üzerinden tartışılmaya nasıl başladığı anlatılmış ve bu sayede günümüzün daha iyi anlaşılmasına küçük de olsa bir katkı sunmak istenmiştir. Bu bağlamda empirist filozofların görüşleri gerçekten de bir dönüm noktasında durmaktadır. Onlar sayesinde Descartes'ın bıraktığı iki töz düşüncesi ve aralarındaki ilişki sorunu, tözsellikten uzak bir şekilde ve dil düzeyinde tartışılır olmuştur. Bu ortam Kant'ın düşüncelerini hazırlamış ve ondan sonra felsefi problemler tözsellik üzerinden konu edilmemiştir. Böylelikle dil ve anlam felsefede merkezi bir yere yerleşmiştir. Bilindiği üzere yirminci yüzyılda felsefenin temel problemi anlam problemidir. Bu problem yirminci yüzyılın temel felsefi yaklaşımları olan hermenötikte, fenomenolojide, varoluşçu felsefede, pragmatizmde, dil felsefesinde ve başka yaklaşımlarda farklı şekillerde ele alınmış ve tartışılmıştır. Dolayısıyla yirmi birinci yüzyılda yaşanan felsefi gelişmeleri ve çözülmeye çalışılan felsefi sorunları kavrayabilmek açısından özellikle yirminci yüzyıl ve anlam problemi büyük önem taşımaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm Von Humbolt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akarsu, B. (1998). *Dil Kültür Bağlantısı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Altınörs, A.(2003) *Dil Felsefesine Giriş*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Altınörs, A. (2010). “Descartes ile Dil Arasındaki İlişkiye Descartes’in Yaklaşımı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:28, s.389-401
- Altuğ, T. (2011) *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Altuner, İ. (2011). “Descartes Felsefesinde Kuşkudan Bilgiye Geçiş ve Zihnin Kendini Kavrayışı”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, June, ss.97-112.
- Aristoteles (1996), *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles (2019). *Retorik*, Çev. Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aslan, H. (2005). “Kratylos: Gerçekliği Araştırmanın Aracı Olarak Dil”,s.s 1-16, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2020, <http://www.researchgate.net>
- Austin, J. L. (2009). *Söylemek ve Yapmak*, Çev. R. L. Aysever, İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, H. (2015). Ortaçağ Felsefesinde Dil, Düşünce ve Gerçeklik İlişkileri ve Metafizik Alandaki İzdüşümleri, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar, Sayı: 19, s.s.1-28.
- Bayar, I. (2001). Ockhamlı William'ın Epistemolojisi, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 18 / Sayı: 1 / ss. 165-186.
- Baykent, U.Ö. (2017). Dil Felsefesinde Anlam Sorunu, *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS*, Sayı: 56, s.497-508, Bahar III.
- Berkeley, G. (1996). *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*, Çev: K. Sahir Sel, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Berkeley, G. (1998). *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, Çev. Halil Turan, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Berkeley, G. (2003). *Yeni Bir Algı Teorisi*, Çev.Ertuğ Ergün, Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Bingöl, M. (2018). Ontolojik Bağlamda Ockhamlı William Üzerine Bir Değerlendirme, *Kilikya Felsefe Dergisi*, Sayı: 2, Ekim, ss. 81-93.
- Birlik, P.T. (2017). Locke'ta Sözcüklerin Yeterliliği ve Yetersizliğinde Uzlaşımın Rolü, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2,s.263-279.
- Bravo, H. (2010). Locke'un Soyut Genel İde Anlayışı. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), Güz, s.s.95-115.
- Cabiri, M. A. E. (2001). *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Cebi, C. (2020). *Berkeley'in "Var Olmak Algılanmaktır" Düşüncesi*, <https://www.researchgate.net/publication/342548860>.
- Cevizci, A. (2005), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2007). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Kitabevi
- Copleston, F. (1998). *Felsefe Tarihi, Berkeley-Hume*, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- Çakmak C. (1997). Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi, *Felsefe Arkivi Dergisi*, 3. Sayı, s.s.141-151, İstanbul.
- Çakmak, C. (1991). Platon Felsefesinde Anlam Problemi, Doktora Tezi, *İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Çelebi, V. (2014). Gündelik Dil Felsefesi ve Austin'in Söz Edimleri Kuramı, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, ISSN: 1303-8303, Volume 4 Issue I June.
- Çelebi, V. (2016). Çağdaş Mantıkçı Anlam Kuramında Dil-Dünya İlişkisi ve Metafiziğin Yadsınması, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, sayı: 26.
- Çelebi, V. (2017). Locke ve Berkeley'in Dil Felsefesinde Sözcük, İdea ve Anlam İlişkisi, *Journal of Strategic Research in Social Science (JoSReSS)*, cilt: 3, sayı: 4, s.s. 29-46.

- Çoban, D. (2011). Ortaçağ Düşüncesinde Tümellem Problemi, Yüksek Lisans Tezi, *İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Çotuksöken, B, Babür, S. (2015). *Metinlerle Ortaçağda Felsefe*, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Çüçen, K. (2000). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Ankara: İnkilap Kitabevi.
- Demirci, K. (2008). Davranış Dilbilimine Kısa Bir Bakış: L.Bloomfield ve B.F.Skinner Yaklaşımları, *Bellekten Dergisi*, cilt:56, sayı:1, ss.63-70.
- Descartes, R. (2019). *Meditasyonlar*, Çev.Engin Sunar, İstanbul: Say Yayınları.
- Doğrucan, M.F.- Hazar, Z. (2017). Dilbilim, Yeni Mantık ve Kesinlik Arayışı, *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, s.s. 673-683, Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2020.
- Durhan, G. (2016). Mantık- Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Mantık İlkelerinin Kynığı Meselesi, *Konferans: IV. Mantık Çalıştayı*, Artvin Çoruh Üniversitesi.
- Ekdi, M (2010). Gözle Değil Dil'le Görmek Üzerine, *Folklor/Edebiyat*, Cilt:16, Sayı: 64, s.s.64-141.
- Ergat, E.A. (2008). *Felsefede Dil Düşünce ve Varlık İlişkisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Ergat, E.A. (2017). *John Locke ve G.Berkeley'de Dil, Düşünce ve Varlık İlişkisi*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Esenyel, Z. (2017). Presokratik Filozoflarda Arkhe Sorununun Kozmolojik ve Ontolojik Bağlamda İncelenmesi, *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı: 22, Bahar.
- Frege, G. (2015). *Anlam ve Gönderge Üzerine*, Çev. H. Kayıkcı, Ankara: Gugukkuşu Yayınları.
- Gilson, E. (2007). *Ortaçağda Felsefe Patristik Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gül, F ve Soysal B. (2009). Dil Ve Düşünce İlişkisi Üzerine, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart, Sayı 13, ss. 65-76.

- Gündoğan, A.O. (2018). Dil-Düşünce ve Varlık İlişkisi, *Tovak Uygarlık Ahlakı Ve İnanç Araştırmaları Enstitüsü*, Ocak, s.s.1-6, Erişim Tarihi: 20 Şubat 2020, <https://www.tovakuyak.org/>.
- Gür, A. (2015). Descartes'ın Şüphe Argümanı ile Hume'un Kuşkucu Tavrı Arasındaki Fark Üzerine Bir Deneme, *Özne 23. Kitap: Tarihe Felsefeyle Bakmak*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Gür, A. (2018). Totolojik Düşünmenin Fenomonolojik Anlamı Üzerine, *VIII. Mantık Çalıştayı Kitabı*, ISBN: 978-605-66311-4-6.
- Hadot, P. (2009). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, Çev.Murat Erşen, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Herakleitos (2005). Fragmanlar, Çev. Cengiz Çakmak, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hume, D. (1976). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, Çev: Oruç Aruoba, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Hume D. (2015). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Ergün Baylan, Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Hünler, S.Z. (2003). *Dört Adalı: Hobbes, Locke, Berkeley, Hume*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- İrzık, G. (1989). *Nedensellik Kuramları I*, Felsefe Tartışmaları, 5.kitap, İstanbul: Panorama Yayınları.
- Kalaycı, N. (2004). *Heidegger'in Dil Felsefesi: Dil ve Dilin Özü*, Yeditepe'de Felsefe, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları: İstanbul, ss. 217–233.
- Keha, M. K. (2011). *18.Yüzyıl İngiliz Empirist Filozoflarında Dil ve Anlam Sorunları*, Ankara: Pegem Akademi.
- Kılıç, C. (2009). Plotinus'ta Sudurla İnen ve Aşka Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Ocak, ss. 39-56.

- Koç, E. (2012). Hermeneutik Felsefe Geleneğinde Dil, Kültür ve Çokanlamlılık Üstüne, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, s.s.179-192.
- Kranz. W. (1994). *Antik Felsefe*, Çev. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Lee, B. (2019). *Dil Felsefesi*, Çev. Mert Ak, Mustafa Yıldırım, Osman Gazi Birgül vd., Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Locke, J. (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Locke, J. (2017). *Kelimelerin Suistimali*, Çev. Büşra Erdurucan, İstanbul: Tefrika Yayınları.
- Özcan, Z. (2014). *Dil Felsefesi: I: Mantıkçı Paradigma*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Özcan, Z. (2016). *Dil Felsefesi II, Gündelik Dil Paradigması*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Özcan, Z. (2018). *Dil Felsefesi III: İkinci Wittgenstein'da Gramer Paradigması*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Palmer, F.R. (2020). *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, Çev. Ramazan Ertürk, Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Peters, F.E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Platon (1988), *Sofist*, Çev. Mehmet Karasan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Platon (2016), *Kratylos*, Çev. Erman Gönen, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Plotinus (1996). *Enneadlar (Seçmeler)*, Çev. Zeki Özcan, Bursa: Asa Kitabevi..
- Plotinus (2006). *Dokuzluklar I*, Çev. Zeki Özcan, Bursa: Aktüel Yayınları.
- Poyraz, H. (2004). Adlandırmanın Doğası ve Adların Nesnesine Uygunluğu Ekseninde Doğalcılık-Uzlaşmacılık Tartışması, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, ss.226-242.
- Ricoeur, P. (2000). *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*, Çev. Atakan Altınörs. Bursa: Asa Kitabevi.

- Rossi (2001). *Analitik Felsefe*, Çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları: İstanbul Salıya, D.A. (2016). Plotinus'un Hayatı, Kişiliği ve Felsefi Üslubu Üzerine Kısa Bir Deneme, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 26, Bahar, ss.143-157
- Searle, R. J. (2000). *Söz Edimleri*, Çeviren: R. Levent Aysever, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Searle, R. J. (2006). *Zihin, Dil ve Toplum*, Çeviren: Alaattin Tural, İstanbul: Litera Yayıncılık
- Sümer, B.A. (2011). Parmenides'in 'Düşünme ve Varlık Aynı Şeydir' Yargısına Heidegger'in Yorumu Açısından Bir Bakış, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar, sayı: 11, s. 137-154.
- Thilly, F. (2002). *Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*, İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Uygur, N. (2000). *Kuram-Eylem Bağlamı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2007). *Felsefi Soruşturmalar*, Çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2005). *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Metis Yayınları.